2019-070

Archeologienota Antwerpen Korte Nieuwstraat 18-20-22

Verslag van Resultaten

Bert ACKE, Maarten BRACKE en Gwendy WYNS

13-6-2019

Titel: Archeologienota Antwerpen Korte Nieuwstraat 18-20-22

Erkend archeoloog: Maarten Bracke, OE/ERK/Archeoloog/2015/00036

Auteurs: Bert Acke, Maarten Bracke en Gwendy Wyns

Uittreksels uit CartoWeb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18084 - www.ngi.be

Projectcode bureauonderzoek: 2019E316

Intern projectnummer: 2019.070

Locatiegegevens: provincie Antwerpen, stad Antwerpen, Korte Nieuwstraat 18-20-22

Lambertcoördinaten: X: 152427 en Y: 212278; X: 152434 en Y: 212215

Kadastergegevens: Antwerpen, afdeling 3, sectie C, percelen 2354B, 2361G, 2378, 2379A, 2382, 2387A, 2388A (zie figuur 7)

Oppervlakte plangebied: 951m²

Topografische kaart: zie figuur 5 en 6

Betrokken actoren: Bert Acke (assistent-archeoloog), Maarten Bracke (erkend archeoloog), Gwendy Wyns (assistent-archeoloog) en Patrick De Vijlder (contactpersoon initiatiefnemer)

Wetenschappelijke advisering: /

Plaats en datum: Moerbeke-Waas, 13/06/2019

© Acke & Bracke bvba, Damstraat 206A, 9180 Moerbeke-Waas. De auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de auteurs.

1. INLEIDING 4

1.1. WETTELIJK KADER 4
1.2. ONDERZOEKSOPDRACHT 4
1.2.1. VRAAGSTELLING 4
1.2.2. RANDVOORWAARDEN 4
1.3. WERKWIJZE EN STRATEGIE 5
1.3.1. MOTIVERING ONDERZOEKSSTRATEGIE 5
1.3.2. ORGANISATIE VAN HET VOORONDERZOEK 6
1.3.3. ADVIES SPECIALISTEN 6
1.3.4. WETENSCHAPPELIJKE ADVISERING 6
1.3.5. SELECTIE BRONNEN 6

2. BUREAUONDERZOEK 7

2.1. HUIDIGE TOESTAND 7
2.2. GEPLANDE WERKEN 10
2.3. LANDSCHAPPELIJKE LIGGING 11
2.3.1. TOPOGRAFISCHE SITUERING 11
2.3.2. LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE SITUERING 13
2.3.3. GEOLOGISCHE SITUERING 16
2.4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE SITUERING 19

3. SYNTHESE 29

3.1. ARCHEOLOGISCH VERWACHTINGSPATROON 29
3.2. AFWEGING VERDER VOORONDERZOEK 29
3.3. BEANTWOORDING ONDERZOEKSVRAGEN 31

4. SAMENVATTING 33

5. BIBLIOGRAFIE 35

6. BIJLAGES 36

1. Inleiding

1.1. Wettelijk kader

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het stedenbouwkundige handelingen te Antwerpen Korte Nieuwstraat 18-20-22 (provincie Antwerpen), gelegen binnen woongebied en binnen een archeologische zone, en waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 300m² of meer bedraagt en de bodemingreep 100m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

1.2. Onderzoeksopdracht

1.2.1. Vraagstelling

- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?
- Zijn er gegevens gekend dat de bodem (deels) verstoord is?
- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?
- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?
- Is er een archeologische site aanwezig? Zo ja, wat zijn de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan? Wat is de relatie met het landschap? Welke waarde heeft de site?
- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel verder onderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

1.2.2. Randvoorwaarden

Niet van toepassing.

1.3. Werkwijze en strategie

1.3.1. Motivering onderzoeksstrategie

In het bureauonderzoek wordt een zo duidelijk mogelijk beeld gevormd van de huidige archeologische, historische en landschappelijke informatie van het projectgebied en diens omgeving. Deze gegevens worden vergeleken met de geplande werken en de hiermee gepaard gaande verstoringen en vergravingen in de bodem. Het uiteindelijke doel is het bepalen of verder archeologisch onderzoek al dan niet aangewezen is.

Informatie over de afbakening van het plangebied en de geplande werkzaamheden werd aangeleverd via de initiatiefnemer door middel van ontwerpplannen en via mondelinge of schriftelijke communicatie. Een uitvoerige bouwhistorische studie van de site werd eveneens aangeleverd door de bouwheer en is in bijlage bij deze archeologienota opgenomen. Om een zicht te krijgen op de huidige archeologische kennis van het plangebied en van de directe omgeving werd de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) geraadpleegd.[1] Deze online databank is uitsluitend toegankelijk voor geregistreerde gebruikers, hoofdzakelijk archeologen. Aanvullend werden verschillende historische kaarten geraadpleegd via Geopunt[2], de centrale toegangspoort tot geografische overheidsinformatie, en via Cartesius[3], een databank die kaarten bundelt van het Nationaal Geografisch Instituut (NGI), de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksarchief, lokale archieven en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika. Aansluitend hierbij werden ook verschillende luchtfoto's bekeken die genomen zijn sinds de jaren '70 van vorige eeuw. Op het kaartmateriaal en de luchtfoto's werd het plangebied geprojecteerd, om zodoende een duidelijk beeld te krijgen van het landgebruik gedurende de laatste eeuwen. Geopunt leverde ook verschillende kaarten op die betrekking hebben tot de landschappelijke en bodemkundige ligging van het gebied. Een kadasterplan dat beschikbaar is via de GRB-kaart op Geopunt werd vergeleken met hetgene dat beschikbaar is via de CadGIS Viewer van de Federale Overheid.[4] Een topografische kaart werd verkregen via het NGI.[5]

Op basis van dit onderzoek en het raadplegen van bovenvermelde bronnen kan een antwoord gegeven worden op de vooropgestelde onderzoeksvragen.

---

[1] https://cai.onroerenderfgoed.be/

[2] http://www.geopunt.be/kaart

[3] http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/

[4] http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/

[5] http://www.ngi.be/topomapviewer/

1.3.2. Organisatie van het vooronderzoek

In eerste instantie werd gestart met het bureauonderzoek waarbij de diverse beschikbare bronnen geraadpleegd worden. Daarnaast werd in detail bekeken wat de huidige toestand is van het plangebied en werden de geplande werkzaamheden onder de loep genomen. Op basis van deze gegevens samen werd afgetoetst of ten eerste verder vooronderzoek noodzakelijk is en ten tweede welke onderzoekstappen er eventueel genomen moeten worden.

1.3.3. Advies specialisten

Het dossier werd voorgelegd aan Veerle Hendriks, archeoloog bij de Dienst Archeologie, Afdeling Onroerend Erfgoed, Stad Antwerpen.

1.3.4. Wetenschappelijke advisering

Niet van toepassing.

1.3.5. Selectie bronnen

De gebruikte bronnen zijn beschreven onder 1.3.1. De bronnen daaronder vermeld waren afdoende om een gedegen advies te geven voor een verder archeologisch traject. Bijkomend archiefonderzoek werd niet opportuun geacht.

2. Bureauonderzoek

2.1. Huidige toestand

Het totale plangebied is 951m² groot en kent een onregelmatige, langgerekte noord-zuid vorm. In het noorden grenst het plangebied aan de Korte Nieuwstraat, in het zuiden aan de Vleminckstraat. Langs beide straten is het terrein bebouwd, en ertussen ligt een binnenplaats die bereikbaar is via de Korte Nieuwstraat. De binnenplaats wordt ten oosten en ten westen geflankeerd door een aantal kleine 'huisjes'. Deze huisjes, gekend als Korte Nieuwstraat 18, vormen samen met de binnenplaats het voormalige Sint-Annagodshuis, de bijhorende Sint-Annakapel is gelegen in de Korte Nieuwstraat 22. In de westelijke huisjes van het godshuis is een restaurant ondergebracht; in de oostelijke huisjes – die niet behoren tot het plangebied – is een groepspraktijk van huisartsen gevestigd. Ten westen grenzend aan de kapel is pand Korte Nieuwstraat 20 gelegen, waarin zich de smalle doorgang (max. 1,25m breed) bevindt naar de achtergelegen binnenplaats en huisjes. Deze doorgang is overbouwd door woning nr. 20. De binnenplaats is momenteel bijna volledig verhard met tegels, maar dat is een tamelijk recente creatie, voorheen was dit meer een tuin. Op de binnenplaats bevinden zich 2 gietijzeren lantaarnpalen, tegen de achtergevel van de kapel is een waterpomp met afdakje aanwezig. In de woningen Vleminckstraat 5-7-9 is een winkel ondergebracht. Ten zuidoosten van de binnenplaats zijn sanitaire voorzieningen aanwezig zijn en een overdekte koer die gebruikt wordt voor opslag.

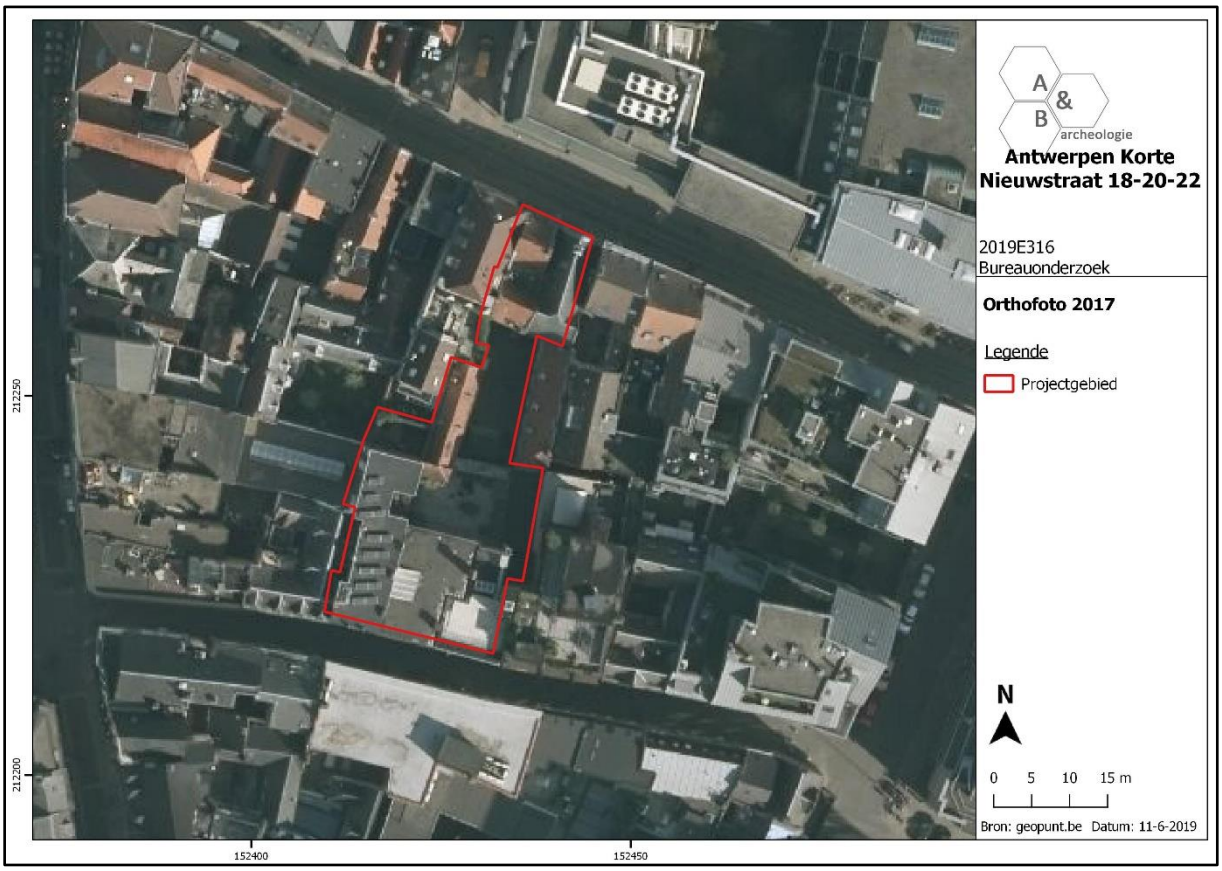

Figuur 1 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2017 (bron: geopunt.be).

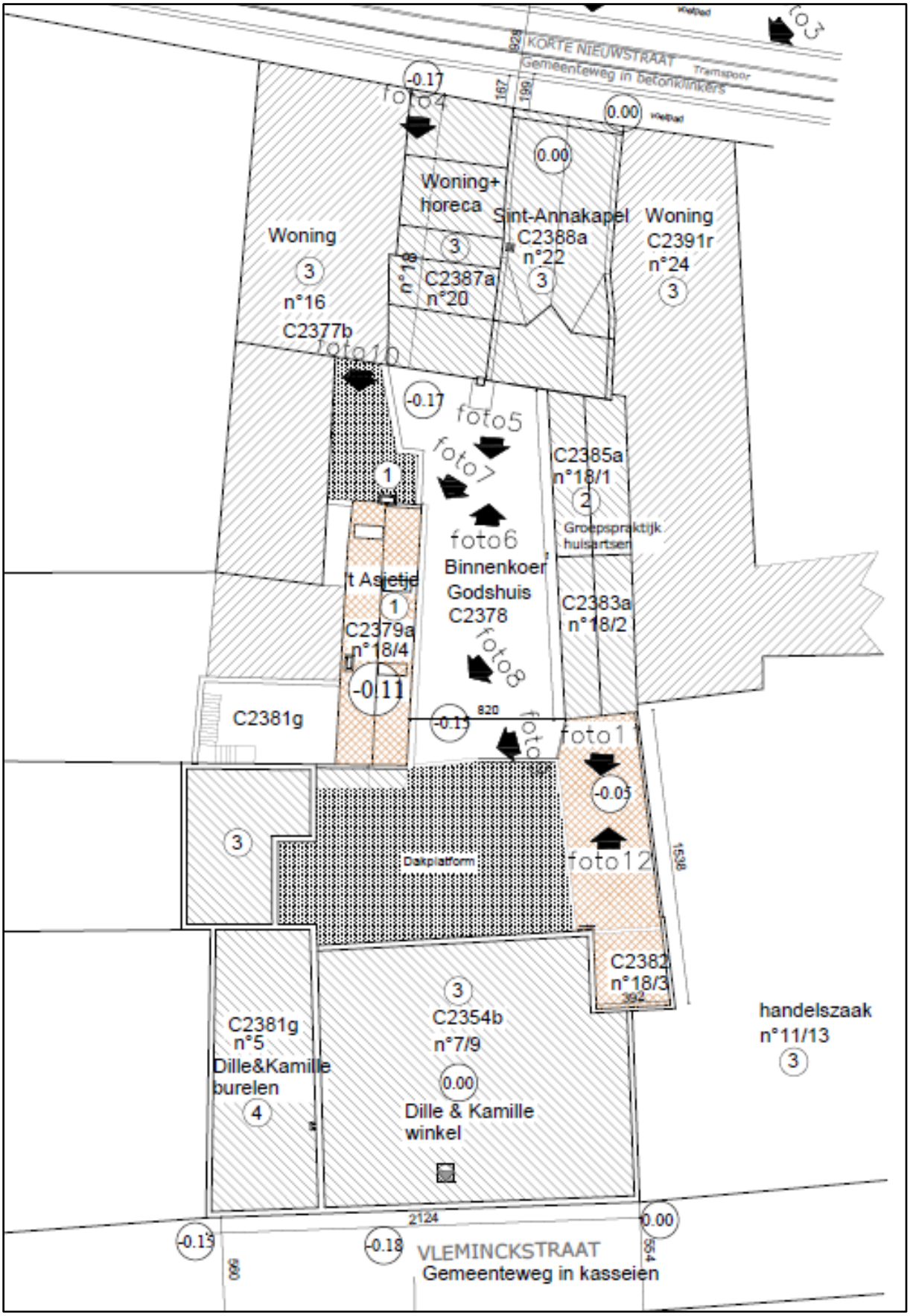

Figuur 2 Inplantingsplan bestaande toestand (bron: initiatiefnemer).

Figuur 3 Zicht vanuit het zuiden op de binnenkoer, de godshuizen en de achterzijde van de Sint-Annakapel (bro: https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/267257, foto genomen in 2017 door Thomas Verfaille).

Figuur 4 Zicht vanuit het noorden op de binnenkoer, de godshuizen en de achterzijde van de gebouwen langsheen de Vleminckstraat (bron: https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/267264, foto genomen in 2017 door Thomas Verfaille).

2.2. Geplande werken

Het ontwerpplan is te vinden in de bijlage.

De werken kaderen in de uitbreiding van de gelijkvloerse winkelruimte van de winkel gelegen aan de Vleminckstraat en de verbouwing van de Sint-Annakapel en het Sint-Annagodshuis. Belangrijk om aan te halen is dat in de bestaande gebouwen enkel bovengrondse werken gebeuren. De bodemingrepen die horen bij de bouwwerken situeren zich op de binnenplaats, op de overdekte koer en in de doorgang vanuit de Korte Nieuwstraat naar de binnenplaats.

- Binnenplaats (144,10m²): de tegels worden verwijderd, er wordt afgegraven tot 30cm onder het huidige maaiveld en vervolgens wordt nieuwe stabilisé en een verharding in kasseistenen en siergrind gelegd. Ook wordt in het noordelijke deel een nieuwe rioleringsbuis gelegd tussen 30 en 60cm onder het huidige maaiveld.
- Overdekte koer (39,64m², Korte Nieuwstraat 18/3): de bestaande betonnen vloerplaat wordt uitgebroken en er wordt een nieuwe verharding aangelegd.
- Doorgang (15,30m²): er wordt een vorstrand uitgegraven tot op 80cm onder het huidige maaiveld.

De werken hebben voornamelijk een impact in de binnenplaats. Op de overdekte koer wordt niet dieper gegraven dan de bestaande verstoring veroorzaakt door de betonnen vloerplaat. De vorstrand in de doorgang wordt in een smalle sleuf langsheen de naastliggende funderingen aangelegd, de uitgraving hiervoor is beperkt in oppervlakte.

2.3. Landschappelijke ligging

2.3.1. Topografische situering

Antwerpen vormt de hoofdstad van de provincie Antwerpen en ligt grotendeels op de rechteroever van de Schelde. Antwerpen telt naast Antwerpen zelf nog 8 deelgemeenten: Berchem, Berendrecht/Zandvliet/Lillo, Borgerhout, Deurne, Ekeren, Hoboken, Merksem en Wilrijk. Antwerpen grenst aan de gemeenten Stabroek, Kapellen, Brasschaat, Schoten, Wijnegem, Wommelgem, Borsbeek, Mortsel, Edegem, Aartselaar, Hemiksem, Kruibeke, Zwijndrecht, Beveren, Hulst (NL), Reimerswaal (NL) en Woensdrecht (NL).

Het plangebied is gelegen in de binnenstad van Antwerpen, in een bouwblok gevat tussen de Korte Nieuwstraat in het noorden, de Sudermanstraat in het oosten, de Vleminckstraat in het zuiden en de Melkmarkt in het westen. Dit bouwblok bevindt zich net ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, het is dus midden in de historische stadskern gelegen.

Op de bodemgebruikskaart van 2001 staat het plangebied voornamelijk aangeduid als 'Kernstadbebouwing', wat overeenkomt met het huidige gebruik.

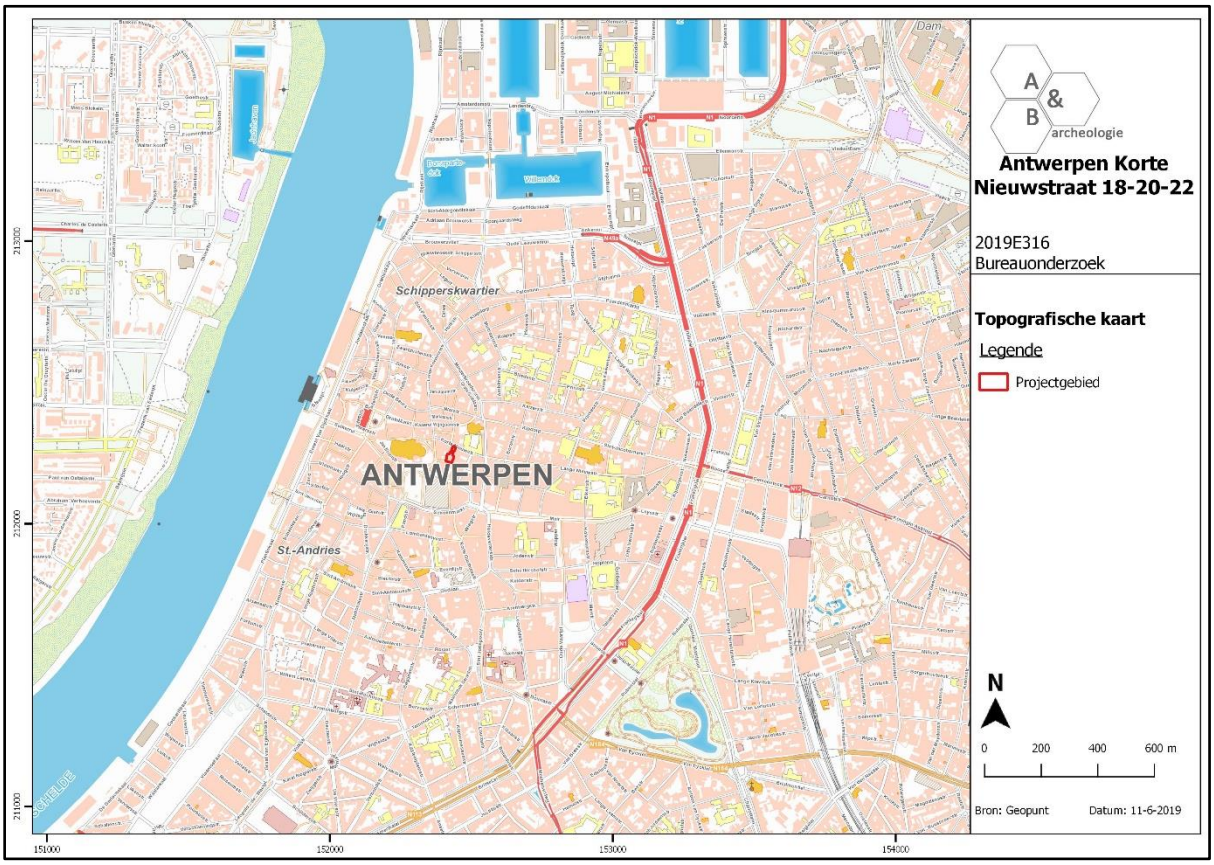

Figuur 5 Zicht op de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).

Figuur 6 Detailopname van de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).

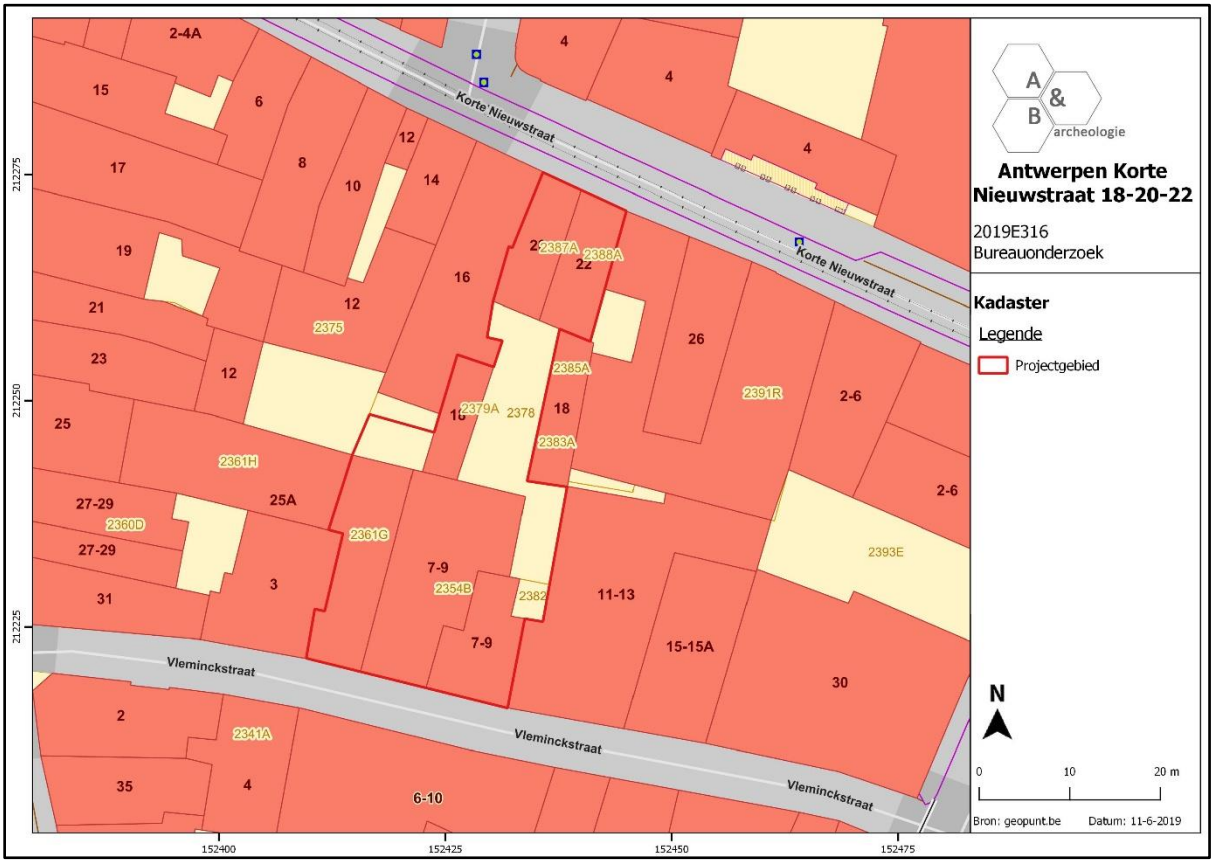

Figuur 7 Zicht op het kadasterplan (bron: geopunt.be).

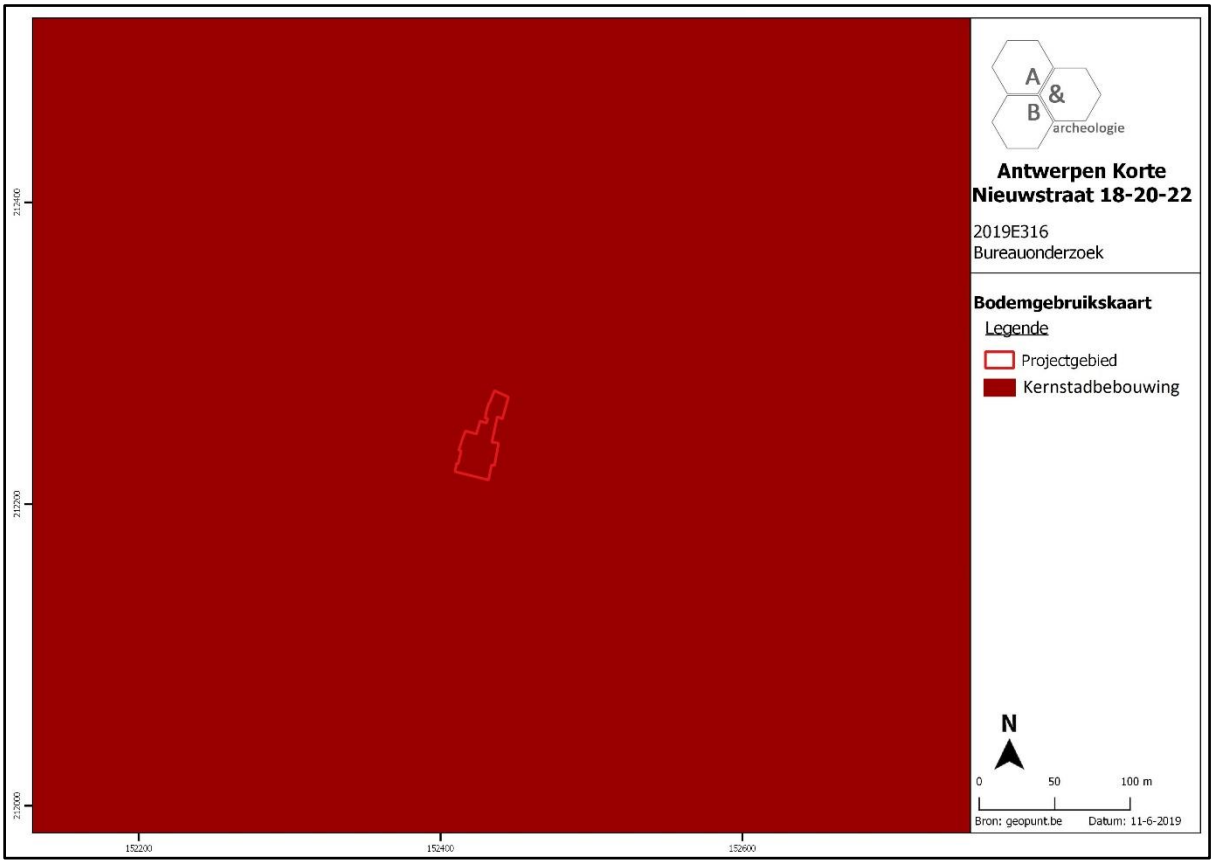

Figuur 8 Zicht op de bodemgebruikskaart met aanduiding van het plangebied (bron: geopunt.be).

2.3.2. Landschappelijke en bodemkundige situering

Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Bodemkundig kenmerkt het grondgebied van de stad Antwerpen zich door het voorkomen van diverse bodemtypes, met natte alluviale gronden (Scheldeboorden en -vallei), natte tot droge (soms lemige) zandgronden (al dan niet met het voorkomen van klei) en polders. Hieronder schuilen pleistocene afzettingen. Op vele plaatsen, niet alleen in de bebouwde kernen maar ook in grote delen van de haven en op de linkeroever, is de oorspronkelijke bodemopbouw gewijzigd onder impuls van verstedelijking en industrialisering. In de historische binnenstad vertoont de bodemopbouw eveneens grote verschillen: hoe dichter bij de oude stadskern, hoe omvangrijker en complexer. In en rond de burchtzone bijvoorbeeld reiken de archeologische lagen tot vier meter onder het huidige straatniveau, zelfs na grote saneringswerken in de 19de en 20ste eeuw, waarbij veelal laat- en postmiddeleeuwse strata verdwenen. Het grondgebied van de stad Antwerpen situeert zich op beide oevers van de Schelde. De rechteroever van de

Schelde, waar om historische redenen de stad zich grotendeels ontwikkelde, kreeg pas tegen het einde van de 19de eeuw een meer rechtlijnig verloop met het rechttrekken van de kaaien.[6]

Het natuurlijke reliëf is niet meer te herkennen ter hoogte van het plangebied, waarvan het verloop net als de rest van de binnenstad kunstmatig is gewijzigd door eeuwenlang menselijk ingrijpen. Algemeen kan gesteld worden dat het maaiveld zich tussen +7,50 en +7,90m TAW bevindt, en dat er een lichte stijging waar te nemen is van west naar oost. De potentiële bodemerosiekaart toont, gezien de ligging in stadscontext, dat er geen informatie beschikbaar is voor het projectgebied. Het plangebied wordt op de bodemkaart gekarteerd als OB. Soms wordt het bodemprofiel door het ingrijpen van de mens gewijzigd of vernietigd (kunstmatige gronden). De bodems in de bebouwde zone (OB) zijn daar een voorbeeld van. De wel gekarteerde gronden in de omgeving zijn te veraf gelegen om te kunnen extrapoleren naar het plangebied.

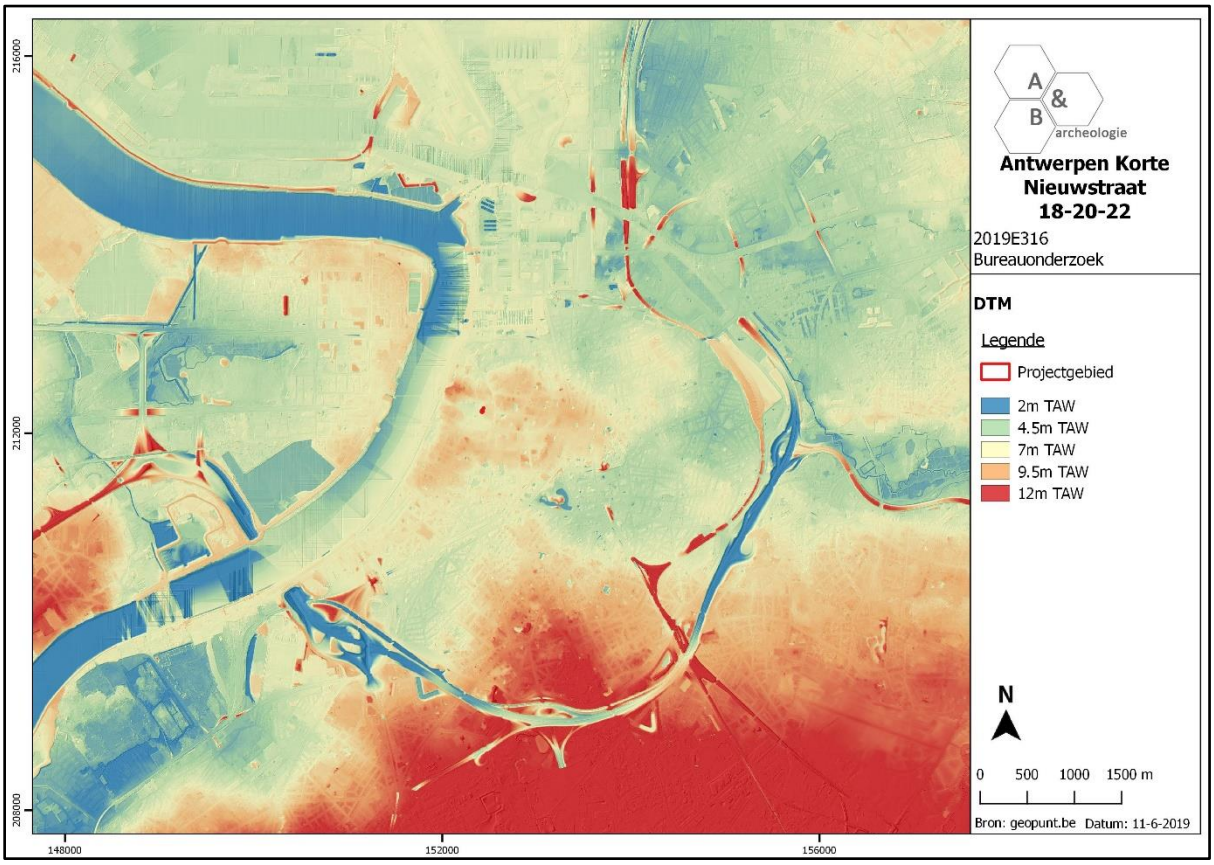

Figuur 9 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel (bron: geopunt.be).

[6] Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Historische stadskern van Antwerpen [online] https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140031 (Geraadpleegd op 07-06-2019).

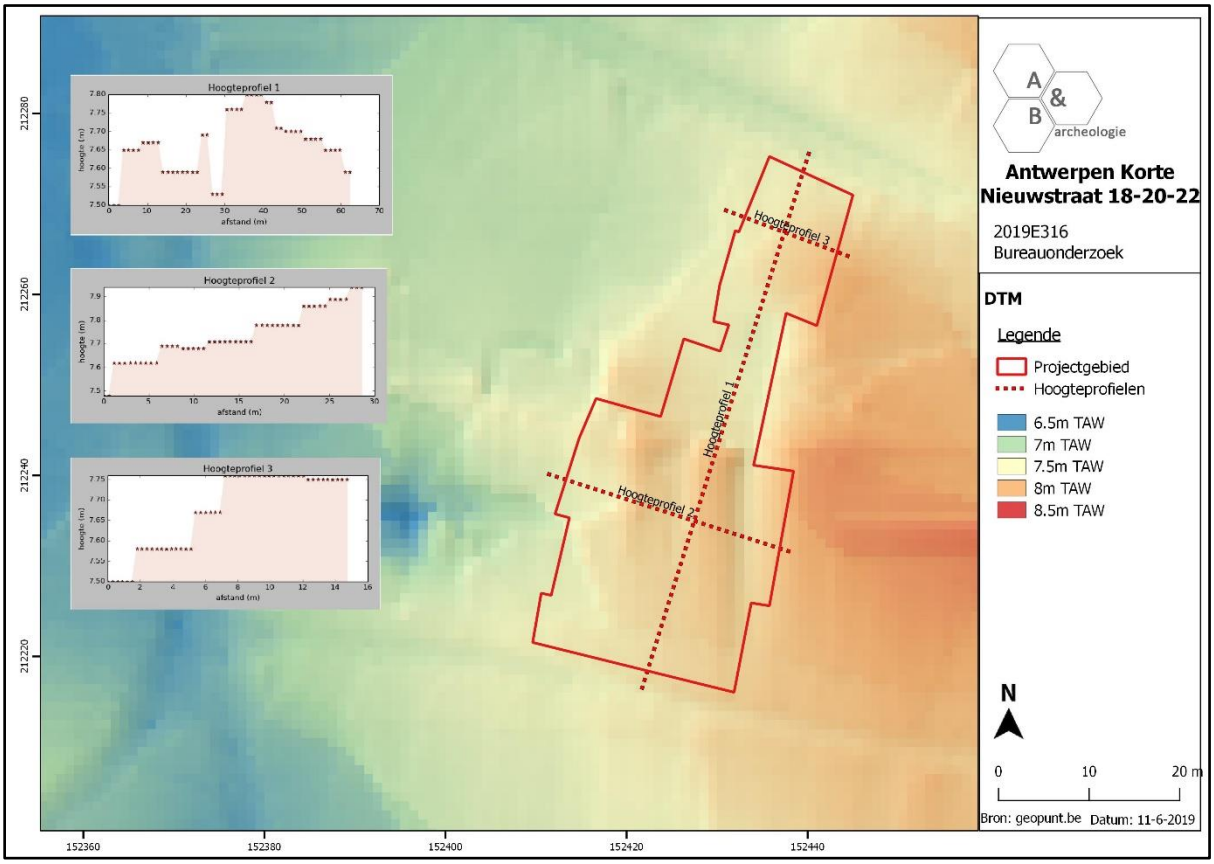

Figuur 10 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel, op siteniveau (bron: geopunt.be).

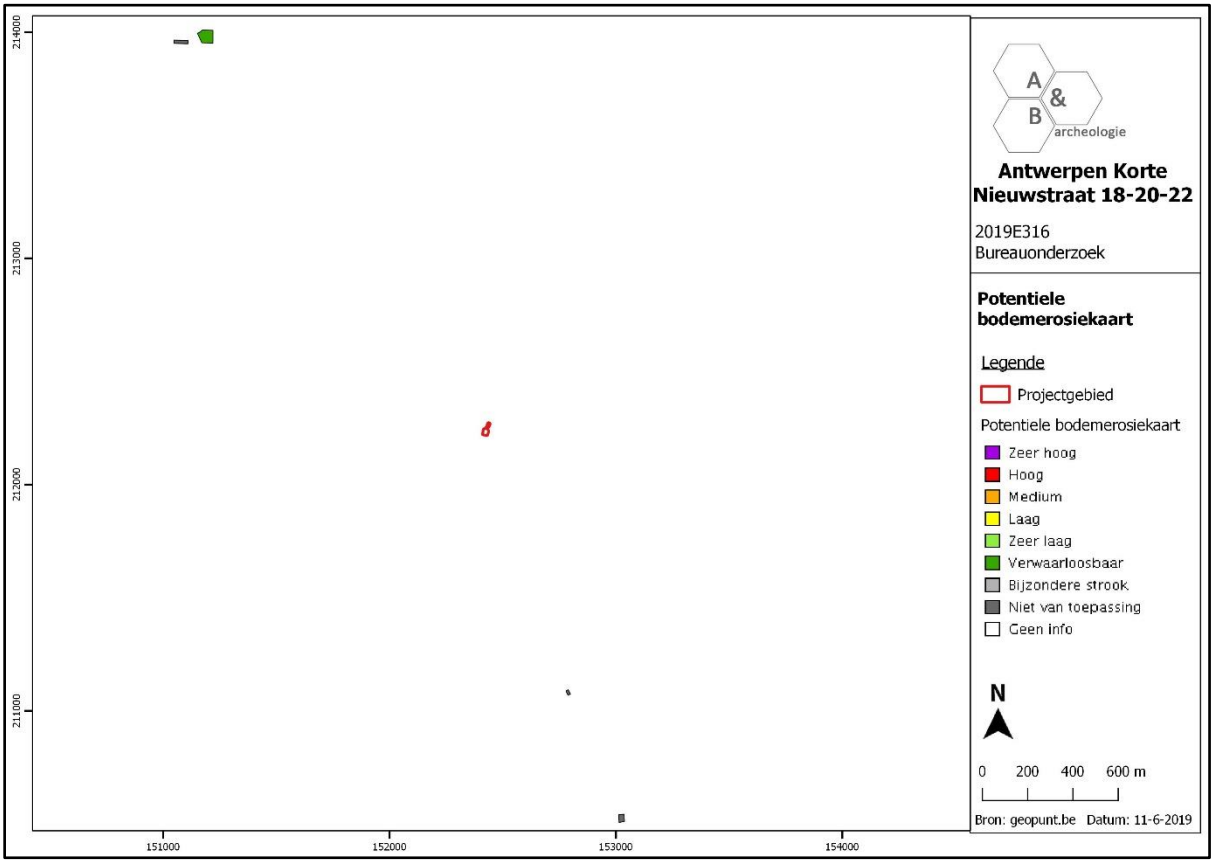

Figuur 11 Zicht op de Potentiële bodemerosiekaart (bron: geopunt.be).

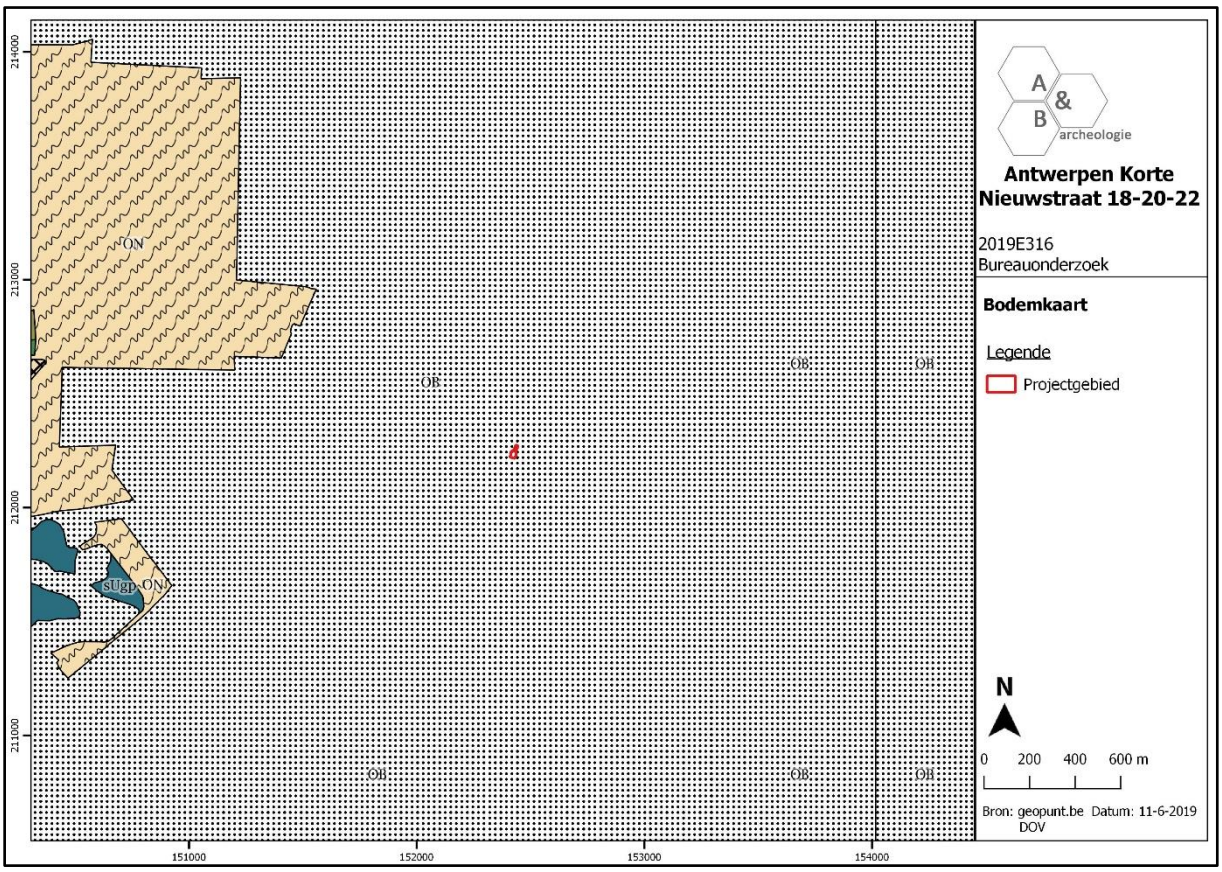

Figuur 12 Zicht op de bodemkaart (bron: DOV).

2.3.3. Geologische situering

De tertiaire opbouw ter hoogte van het plangebied bestaat uit de Formatie van Lillo: groen tot grijsbruin fijn zand, weinig glauconiethoudend, schelpen aan de basis. De Quartair geologische kaart geeft aan dat het plangebied is gelegen op de grens tussen 2 types: type 1c in het westen en type 1 in het oosten:

- 1c: Holocene en/of Tardiglaciale getijdenafzettingen (c) bovenop de Pleistocene sequentie (1)
- 1: geen Holocene en/of Tardiglaciale afzettingen bovenop de Pleistocene sequentie (1)

De afzettingen van type 1c kunnen in verband gebracht worden met de Schelde.

De geomorfologische kaart voor deze streek is niet voorhanden en kan dus niet worden afgebeeld.

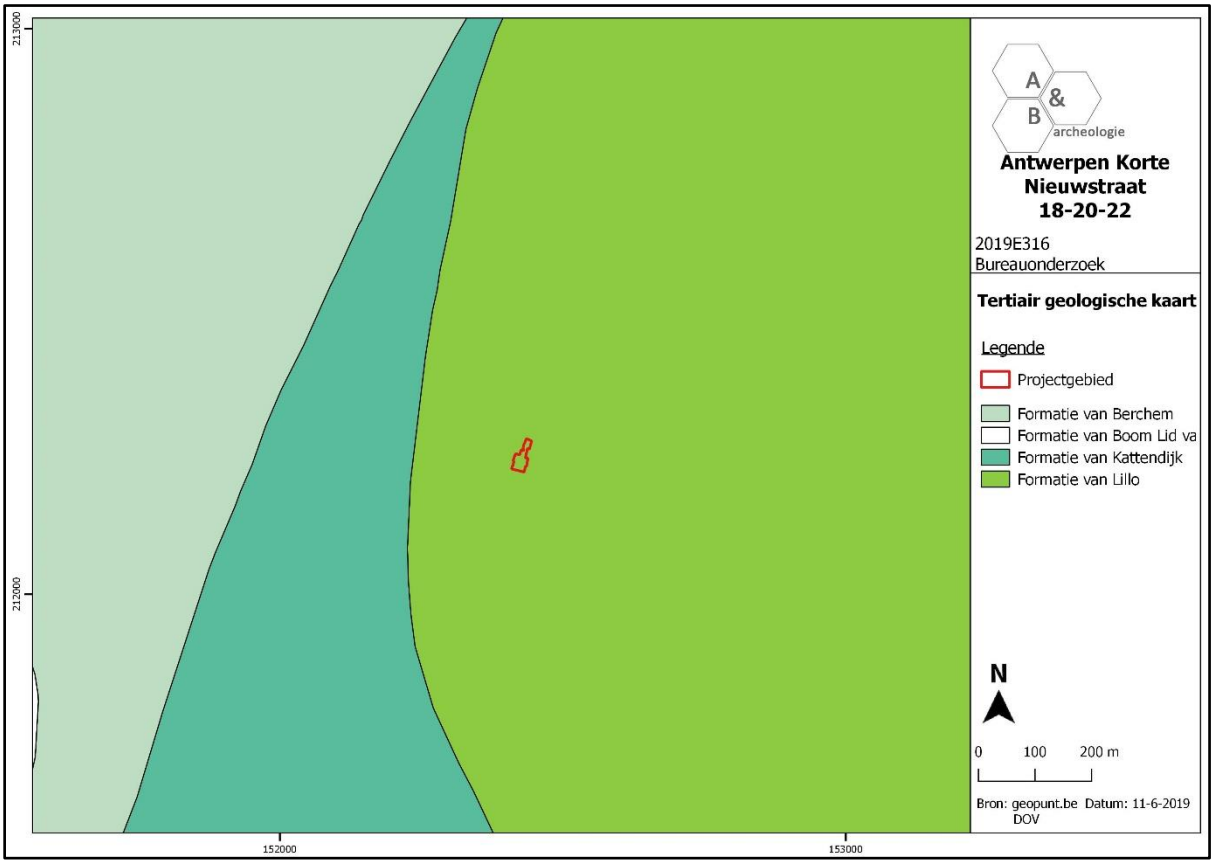

Figuur 13 Uitsnede uit de Tertiair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

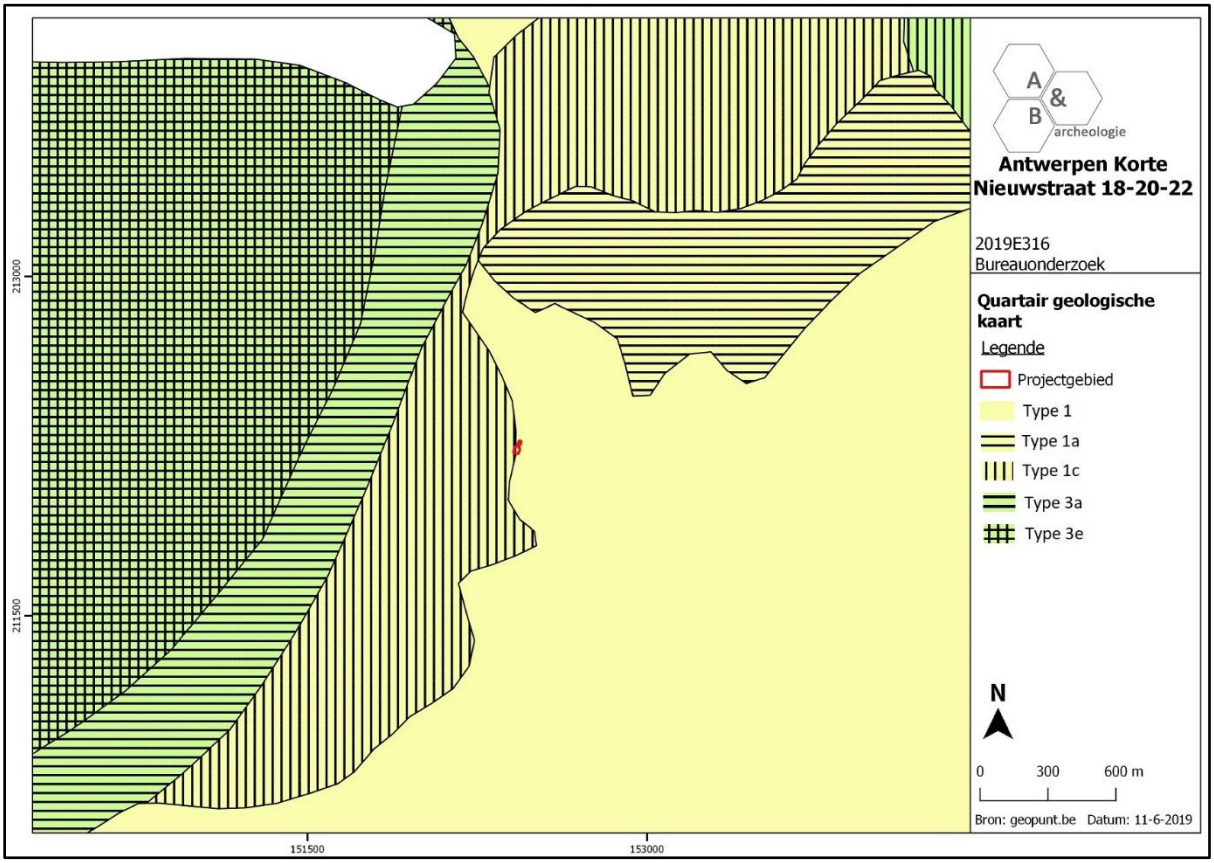

Figuur 14 Uitsnede uit de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

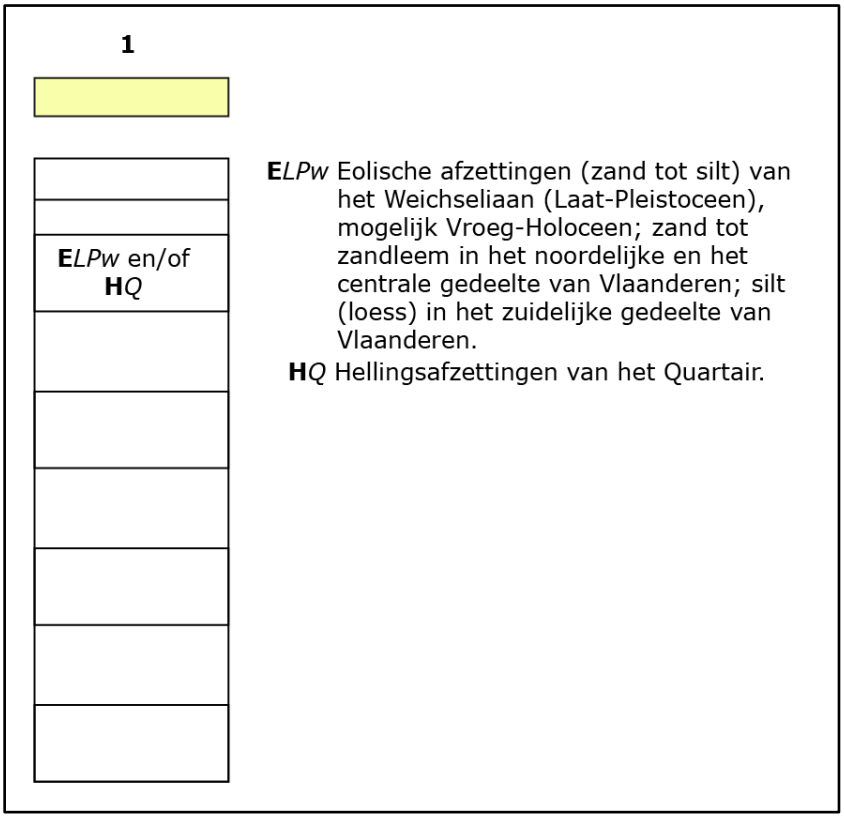

Figuur 15 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

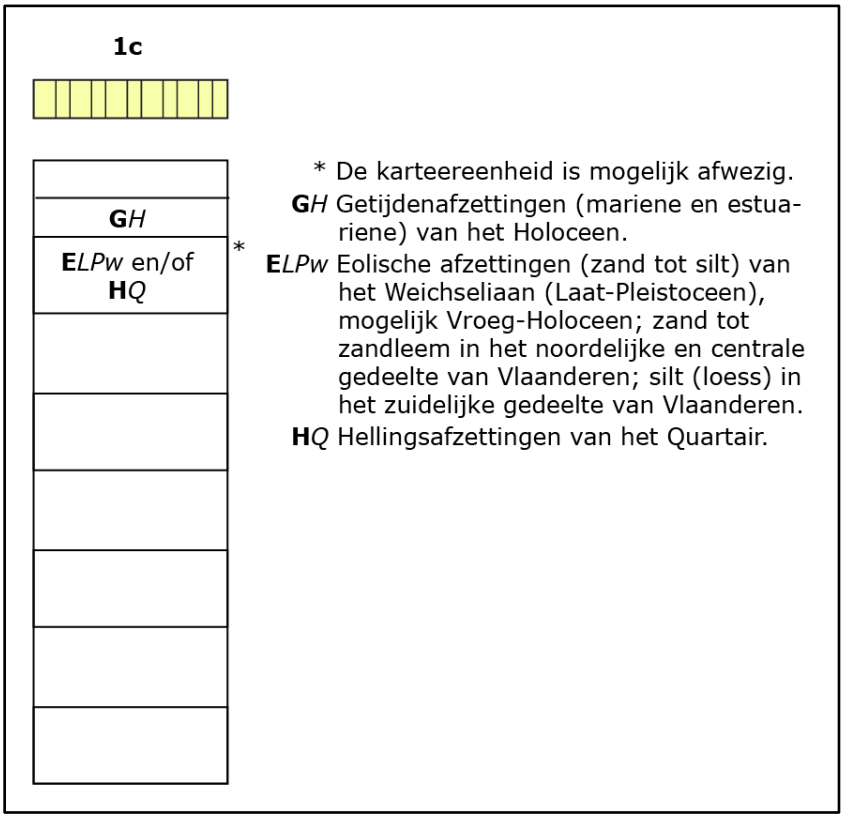

Figuur 16 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

2.4. Historische en archeologische situering

- **Algemeen**[7]

Het Antwerps grondgebied oefende al vanaf de prehistorie een aantrekkingskracht uit op mens en dier. Dit wordt gestaafd door vondsten van lithische artefacten in de burchtzone uit de periode tussen het einde van het paleolithicum en het einde van het neolithicum of de vroege bronstijd, aangevuld met toevalsvondsten aangetroffen ter hoogte van Lillo, het Lefebredok (neolithicum) en het Kattendijkdok (steentijd, bronstijd en ijzertijd). Tal van ijzertijdvondsten doen verspreide bewoning onder het huidige stadscentrum vermoeden. Sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode worden verspreid over de stadskern aangetroffen, met concentraties in en rond de middeleeuwse burcht en een crematiegraf ter hoogte van de Oudaan. Archeologische resten wijzen op het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting uit de 2de en 3de eeuw, met uitlopers tot in de 4de, mogelijk zelfs 5de eeuw. Ook rond de kernstad en dus buiten de afgebakende zone zijn sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode aangetroffen.

Historische bronnen wijzen in de richting van een Merovingische nederzetting in Antwerpen in de 7de eeuw, waarvan de situering, de omvang en het karakter tot dusver onbekend blijven. Uit dezelfde periode dateert een gouden munt met vermelding *ANDERPUS*, hoewel er twijfel bestaat over zowel de muntvondst als over de identificatie met Antwerpen. In een 8ste-eeuwse bron verschijnt de naam *ANDOVERPIS*, waarop verscheidene etymologische verklaringen zijn gebaseerd. De naamsverklaringen vanuit het Latijn, Germaans of Keltisch zijn uiteenlopend en verwijzen naar een plek (natuurlijke aanslibbing, of antropogene 'werp' (wal of schans)) of houden verband met een bevolkingsgroep. De etymologische kwestie omtrent de naam Antwerpen blijft tot op heden voer voor discussie. Op uitzondering van een beperkte hoeveelheid schervenmateriaal werden geen sporen van Merovingische bewoning aangetroffen. Kersteningspogingen van de missionarissen Eligius en Amandus in de 7de eeuw suggereren de aanwezigheid van een nederzetting met enige economische betekenis, terwijl ook de plundering van Antwerpen door de Noormannen in 836 wijst op een nederzetting van belang. Na deze raid ontstaat in de late 9de eeuw een versterkte handelsnederzetting, die zich in de 10de eeuw sterk ontwikkelt. De burcht vormt de nucleus van waaruit de middeleeuwse stad groeit. De eerste versterking ter hoogte van de middeleeuwse burcht wordt gevormd door een aarden wal met gracht, mogelijk voorafgegaan door een palissade. Binnen de omwalling ontstaat een dichte bebouwing met het karakter van een proto-stedelijke handelsnederzetting. Omstreeks 980 bouwt de Duitse keizer Otto II de handelsnederzetting uit tot het versterkte centrum van een militair grensgebied, in casu het markgraafschap. Mogelijk al in de 11de eeuw wordt de aarden wal omgeven door een imposante stenen burchtmuur. Binnen de ommuurde burcht bevinden zich gebouwen met verschillende functies: een zaalvormig gebouw onder het latere Steen (macht, politiek), de Sint-Walburgakerk (religie) en de Vierschaar (rechtspraak). Verder zijn er duidelijke aanwijzingen voor ambachten zoals de bewerking van gewei, been, hout en (edel)metaal. De materiële cultuur reflecteert handel over middellange tot lange afstand. Antwerpen fungeert vanaf dan volop als handelsknooppunt tussen het hinterland en de overzeese gebieden, met de Werf als aanlegplaats. Al snel gaat de burcht op in het zich verdichtende

[7] Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Historische stadskern van Antwerpen [online] https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140031 (Geraadpleegd op 07-06-2019).

weefsel van de groeiende middeleeuwse stad. De verdedigingsfunctie van de versterkte burcht wordt overgenomen door de opeenvolgende stadsvesten. Binnen en rond de burcht is de archeologische bodemopbouw zeer complex, met een overwegend goede bewaringstoestand, ook voor bijvoorbeeld organische materialen (houtbouw). Lopend onderzoek tracht inzicht te verwerven in het ontstaan en de evolutie van de vroegmiddeleeuwse (handels)nederzetting tot latere metropool.

Vanaf de eerste uitbreidingen van de burcht tot aan haar aaneengesloten vorm in de 16de eeuw heeft Antwerpen vier min of meer duidelijk af te bakenen groeiprocessen doorgemaakt. De groeiende agglomeratie zou in de late 11de eeuw omgeven zijn door een watersingel (oppervlakte ca. 20ha). Opmerkelijk is dat de Onze-Lieve-Vrouwekerk (later kathedraal), die vanaf 1124 de parochiekerk van Antwerpen werd, buiten deze zogenaamde 'ruienstad' ligt. Recent archeologisch onderzoek wijst op de aanwezigheid van 10de-eeuwse bewoning buiten het burchtareaal en de aangrenzende ruienstad, zoals vastgesteld ter hoogte van Klapdorp. Het nieuwe stadskwartier dat zich in de loop van de 12de eeuw ontwikkelde rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk zou begin 13de eeuw omwald worden met een vestenlijn (oppervlakte 40ha). Rond ca. 1250 werd een klein gebied ('Dries') ten noorden van de stad aangehecht. De 13de eeuw was een bloeiperiode voor handel en nijverheid, met een groeiende lakennijverheid, haring- en zouthandel. De bevolking steeg voortdurend zodat de omwalde oppervlakte verdrievoudigde. Met de derde stadsvergroting (1295-1314) groeide het stedelijk gebied van ongeveer 46 tot 156ha. De bevolking nam verder toe tot ca. 20 000 in 1394. In de periode 1314-1410 volgde een vierde stadsuitbreiding in oostelijke richting. Van dan tot het midden van de 16de eeuw bleef de stadsgrens onveranderd. Recent archeologisch onderzoek langs de Tabakvest bracht een segment van de laatmiddeleeuwse versterkingsgordel bij de Blauwe Toren in kaart. Archeologische opgravingen in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en in het Sint-Paulusklooster brachten verscheidene middeleeuwse bouwfasen van beide relicten aan het licht. De duizenden begravingen leren meer over de toenmalige funeraire gebruiken; fysisch-antropologisch onderzoek op de skeletpopulaties bracht diverse pathologieën in beeld.

Het begin van de 16de eeuw vormde de start van Antwerpen als handelsmetropool. Langs de historische rede verhandelden internationaal actieve koopmanslieden producten van over de hele toenmalig gekende wereld, zoals Engels laken, Duitse metaalproducten en hout, Portugese specerijen en edele metalen en suiker uit de Nieuwe Wereld. Als gevolg van de urbanisatiegolf die voortvloeide uit de economische hoogconjunctuur en de militaire dreiging uit de Nederlanden werd het plan opgevat de stad te voorzien van een nieuwe, gebastionneerde omwalling. In het noorden werd de stad aanzienlijk uitgebreid met de zogeheten 'Nieuwstad', waarbij de gronden tussen de vroegere stadsgracht, de Rode Poort, het Schijn en de Kattendijk bij de stad gevoegd werden. Door deze vijfde stadsuitbreiding groeide de totale stadsoppervlakte aan tot ca. 260ha. In 1555 was de nieuwe versterking of Spaanse omwalling klaar. In 1567 werd door Alva de bouw van een citadel ten zuiden van de stad aangevat. De 16de eeuw was sociaal-economisch en cultureel een hoogtepunt voor de stad Antwerpen: Duitse, Italiaanse, Spaanse en Portugese handelaars vestigden zich in de metropool en lieten er hun weelderige stadspalazzi oprichten; ook het nieuwe stadhuis, het Hessen- en het Oosters huis (Hanzahuis) kwamen tot stand. Onder invloed van vastgoedspeculanten, met Gilbert van Schoonbeke als hoofdrolspeler, werden verschillende urbanisatieprojecten gerealiseerd. Met de verwoestende Beeldenstorm, de Spaanse Furie in 1576 en de sluiting van de Schelde in 1584 kwam voor Antwerpen een einde aan de Gouden Eeuw.

De voorbije decennia ging veel archeologische aandacht uit naar de studie van de materiële cultuur in postmiddeleeuws Antwerpen, in het bijzonder de plaatselijke majolica- en glasproductie. Maar ook resten van pottenbakkersnijverheid, beenbewerking, pijpenbakkers, suikerraffinage, leerbewerking enz. werden tijdens archeologisch onderzoek gedocumenteerd. Verspreid over de binnenstad kunnen doorheen de tijd concentraties en verschuivingen van dergelijke ambachten waargenomen worden. Een voorbeeld hiervan zijn de bierbrouwers, die in het midden van de 16de eeuw vanuit de Sint-Andrieswijk richting Nieuwstad verhuizen.

Na de val van Antwerpen in 1585 en de belangrijke daling van het bevolkingsaantal (gekoppeld aan een braindrain naar het Noorden) kent de stad in ruimtelijk opzicht een stilstand van ruim twee eeuwen. De bestaande vestingwerken werden wel onderhouden en er werden ravelijnen en lunetten toegevoegd. Als gevolg van de contrareformatie vestigden zich verschillende nieuwe kloosterorden in Antwerpen die in belangrijke mate het uitzicht van de stad veranderen. Een aantal van die kloosters vormden het onderwerp van archeologisch onderzoek, zoals het Allerheiligenklooster van de Antwerpse augustijnen.

De eerste nieuwe impulsen krijgt de stad in de Franse tijd (1794-1814). Napoleon wil van de stad een belangrijk commercieel en militair bolwerk maken. Aan beide zijden van het Hanzahuis werden twee handelsdokken uitgegraven, het Bonaparte- en het Willemdok. Deze dokken met sluisdeuren dienden ter vervanging van de oudere vlieten, al bleven deze laatste wel in gebruik tot in de late 19de eeuw. Met de aanleg van de dokken kreeg de havenuitbouw een nieuwe impuls, zowel vanuit militair als economisch standpunt. Daarnaast wordt onder Napoleon een nieuwe kaaimuur langs de Schelde opgericht, de Scheldemuren en -torens worden afgebroken. Ten zuiden van de stad bouwt hij ter hoogte van de voormalige Sint-Michielsabdij een arsenaal en een reeks scheepswerven. Een deel van deze scheepswerven werd archeologisch onderzocht.

Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en na de Belgische omwenteling van 1830 zal het handels- en militaire karakter van de stad nog sterker benadrukt worden. In de jaren 1850 kreeg Antwerpen de functie van 'Nationaal reduit'. Samen met de versterkte steden Namen en Luik moest de stad de ruggengraat vormen van het Belgische verdedigingsstelsel. Vanaf 1858 wordt een nieuwe verdedigingsgordel aangelegd rond de stad, de zogenaamde Brialmontvesting. Deze verdedigingslinie lag ter hoogte van de huidige ring en maakte een verdere expansie van de stad mogelijk. Het gebied binnen de nieuwe omwalling was zesmaal groter dan de oude stad. De vrijgekomen gronden werden voor bebouwing aanbesteed. De 16de-eeuwse omwalling, die haar militaire functie nu verloren had, was nu een keurslijf geworden voor de groeiende stad en werd vanaf 1864 gesloopt. Op het tracé van de voormalige omwalling worden de boulevards (de leien) en nieuwe bouwblokken aangelegd, volgens het verkavelingsplan van Théodore van Bever (1821-1875). Delen van de Brialmontomwalling werden door archeologische opgravingen gedetailleerd in kaart gebracht. Tussen 1817 en 1884 worden de meeste grachten gedempt of overwelfd. De Sint-Jansvliet, Koolvliet, Sint-Pietersvliet en Brouwersvliet worden gedempt en ter vervanging worden drie dokken voor de binnenvaart aangelegd op het Zuid. Verspreid over de binnenstad strekt zich nog steeds een ondergronds netwerk van ruien uit. Slechts een deel daarvan is toeristisch ontsloten.

Tussen 1877 en 1885 worden de Scheldekaaien rechtgetrokken. Door deze rechttrekking verdween de uitsprong in de Schelde ter hoogte van de Werf, met inbegrip van het oudste Antwerpse stratentracé en honderden huizen met historische en archeologische waarde. Met deze grootschalige

operatie verdween ook de eeuwenoude haveninfrastructuur, wat het uitzicht van de Scheldekaaien op de rechteroever diepgaand veranderde. De ingreep had een drastische impact op de overblijfselen van de oude stadskern. De voormalige Vismarkt werd omgeschapen tot Steenplein, geflankeerd door loodsen en wandelterrassen. Verschillende straten worden verbreed en de rooilijnen aangepast.

Begin 20ste eeuw werd beslist om de Brialmontomwalling af te breken en een nieuwe kringvesting te bouwen, op circa 18 km afstand van het stadscentrum (1906). In 1910 werd begonnen met de afbraak van de Brialmontvesten, in 1960 verdwenen de resterende delen grotendeels onder de aanleg van de E3 autosnelweg. De ontwikkeling van de stad in de 20ste eeuw wordt gekenmerkt door een sterke verdichting van de bewoning en vooral door de gigantische havenuitbreiding ten noorden van de stad.

- **Siteniveau: historisch en archeologisch[8]**

Het plangebied is gelegen in een bouwblok net ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en kwam begin 13de eeuw binnen de stadsomwalling te liggen. De Korte Nieuwstraat loopt van de Melkmarkt in het westen naar de Sint-Katelijnevest in het oosten. De huidige naam komt een eerste maal voor in een akte van 1338. In akten van 1281 was er sprake van "nova platea", van 1309 van "nustrate". In 1314 wordt de straat doorgetrokken tot aan de nieuwe omwalling; het oude straatgedeelte wordt "Korte", het nieuwe "Lange Nieuwstraat". De Korte Nieuwstraat verbond de Katelijnepoort op de vesten van 1200 met de Reinolds- of Melkbrug over de ruien. Het is niet onwaarschijnlijk dat er in de 12de-13de eeuw reeds bebouwing aanwezig was op het terrein. Op basis van de beschikbare historische bronnen is dit echter niet te achterhalen. In ieder geval gaat de Sint-Annakapel terug tot 1400: in dat jaar werd het Sint-Annagodshuis of Weduwengasthuis gesticht door Elisabeth, weduwe van Jan Hays, en Boudewijn de Riddere, als verblijf voor zes oude vrouwen. De kapel kwam in datzelfde jaar tot stand, toegewijd aan Sint-Anna. In 1540 namen de aalmoezeniers van de Armenkamer het beheer over van het godshuis, dat vanaf het Franse bewind ressorteerde onder het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen. Dit laatste liet in 1829 de oostelijke rij huisjes in neoclassicistische stijl heropbouwen Het godshuis kende een welvarend bestaan; pas in 1963 verdween de laatste bewoner en werd het door de Commissie voor Openbare Onderstand verhuurd. De kapel was in de 19de eeuw een tijd lang de werkplaats van de beeldhouwer Frans Joris; daarna diende ze als boekenmagazijn voor de stadsbibliotheek, en nog later als opslagplaats van een melkboer. Recent was er een horecazaak gevestigd. De Sint-Annakapel is beschermd als monument, net als de binnenplaatsgevels en daken van het godshuis. De binnenplaats zelf is dus niet beschermd.

---

[8] https://id.erfgoed.net/themas/954; https://id.erfgoed.net/themas/1006; Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Sint-Annakapel [online]https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/4274 (Geraadpleegd op 12-06-2019); Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Godshuis Sint-Anna [online]https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/4273 (Geraadpleegd op 12-06-2019); Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Neoclassicistisch winkelhuis [online]https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/4272 (Geraadpleegd op 12-06-2019); Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Meergezinswoning in art-decostijl [online]https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/4680 (Geraadpleegd op 12-06-2019); Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Neoclassicistisch burgerhuis [online]https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/4681 (Geraadpleegd op 12-06-2019).

Korte Nieuwstraat 20 is een neoclassicistisch winkelhuis uit de eerste helft van de 19de eeuw, doch met een oudere, mogelijk traditionele kern. De gang in de linker travee ontsluit vanouds het achterliggende Sint-Annagodshuis.

De Vleminckstraat loopt van de Melkmarkt naar de Sudermanstraat. In 1561 geopend door het goed van Jan Vleminck, "den Saulsboom" geheten en palende aan de Melkmarkt. Vleminckstraat 7-9 is een neoclassicistisch burgerhuis uit de eerste helft van de 19de eeuw, met een gecementeerd imitatie-parement in neo-Lodewijk XVI-stijl uit de vroege 20ste eeuw. Vleminckstraat 5 is een meergezinswoning in art-decostijl gebouwd naar een ontwerp door aannemer-bouwmeester Pieter Jan Schroyens uit 1927-1928. Voor de bouw werd een traditioneel diephuis met puntgevel gesloopt, dat minstens opklom tot de 17de eeuw.

Van het godshuis is recent een zeer gedetailleerde bouwhistorische studie opgemaakt, deze wordt integraal in bijlage bij deze archeologienota opgenomen. In deze studie worden heel wat relevante cartografische bronnen aangehaald, deze worden hieronder niet opnieuw herhaald. Wel worden een aantal algemene historische kaarten afgebeeld vanaf midden 17de eeuw tot heden, waaruit blijkt dat het plangebied en het bouwblok errond eigenlijk niet zo veel veranderd is over de jaren heen. Relevant voor deze archeologienota in relatie tot de geplande werken, is dat de zone van de binnenplaats - voor zover de historische bronnen teruggaan en betrouwbaar zijn – nooit bebouwd is geweest en steeds dienst deed als open ruimte binnen het godshuis.

Figuur 17 Uitsnede uit de kaart van Bleau, 1652 (bron: www.sanderusmaps.com), met in de rode ovaal de benaderende ligging van het plangebied.

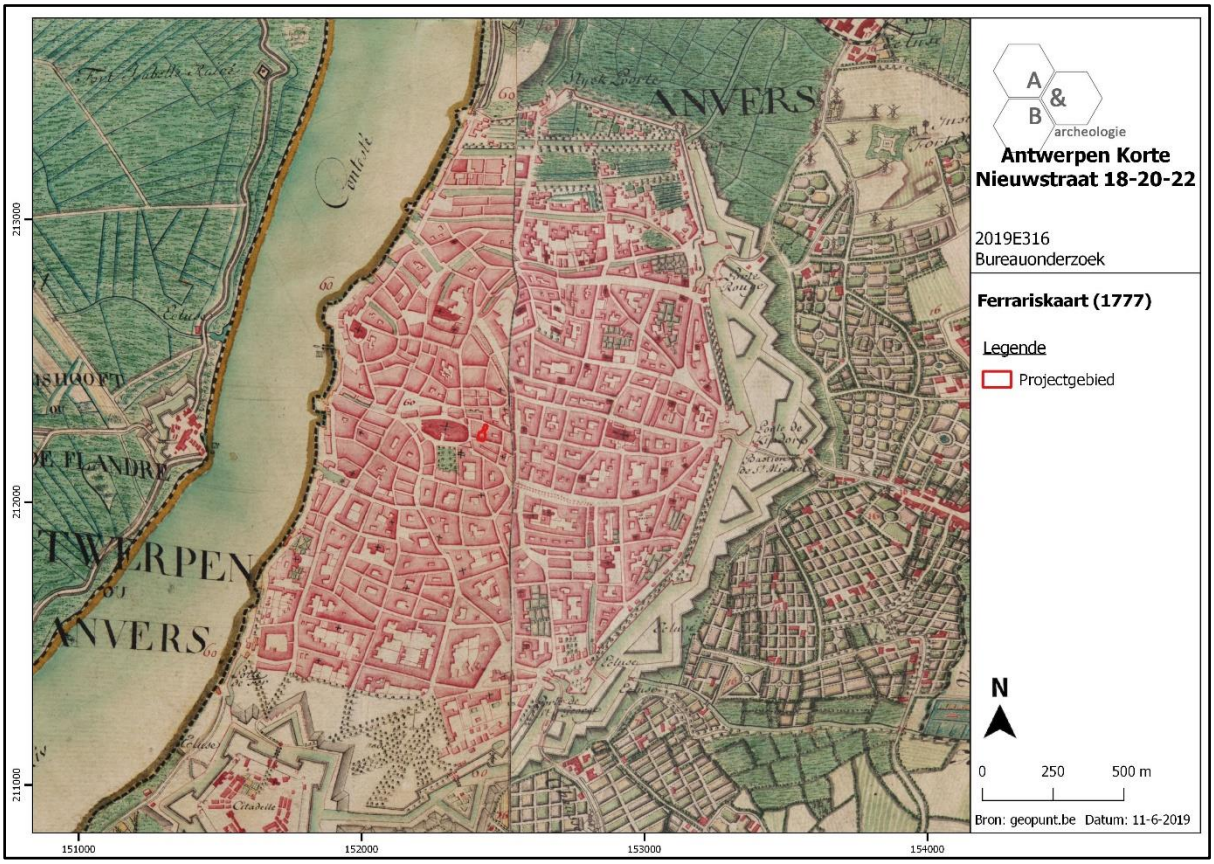

Figuur 18 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart (bron: geopunt.be).

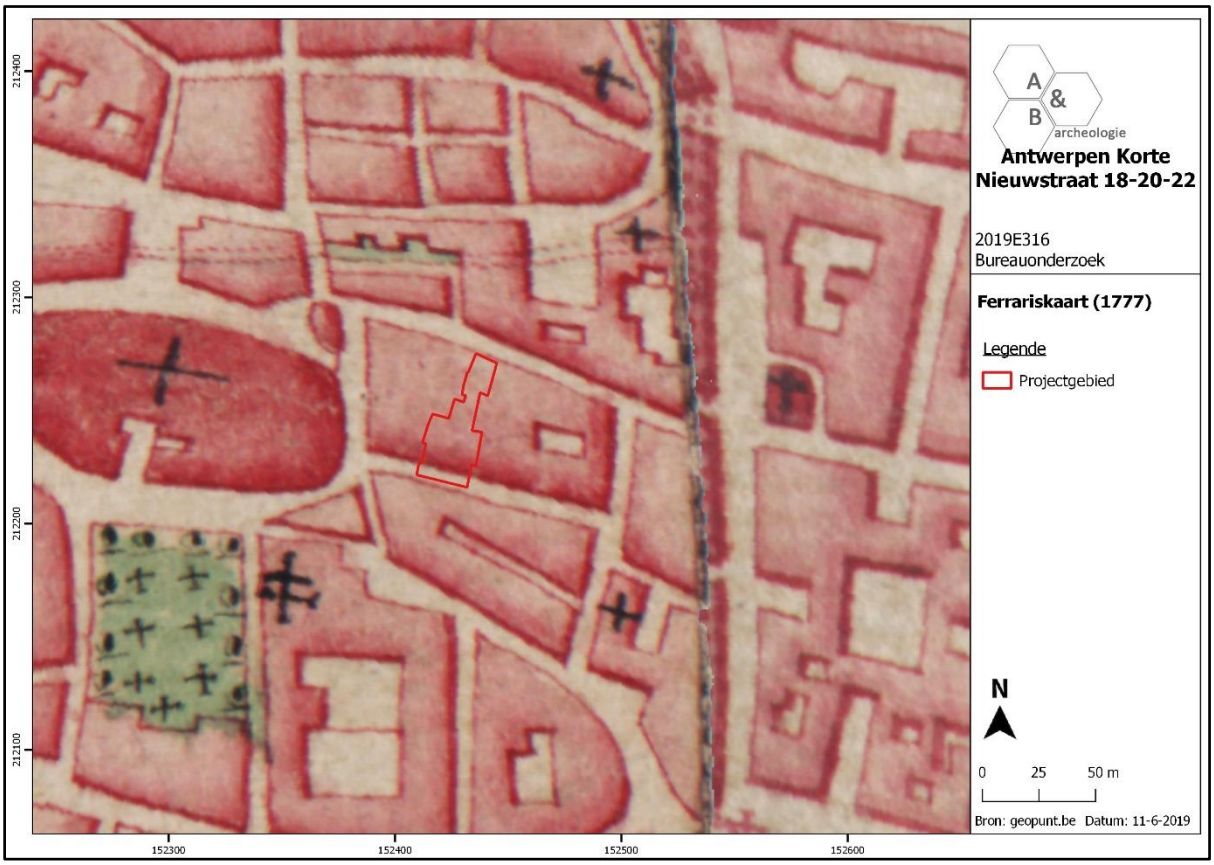

Figuur 19 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart, detail (bron: geopunt.be).

Figuur 20 Aanduiding van de site op de Vandermaelenkaart (bron: geopunt.be).

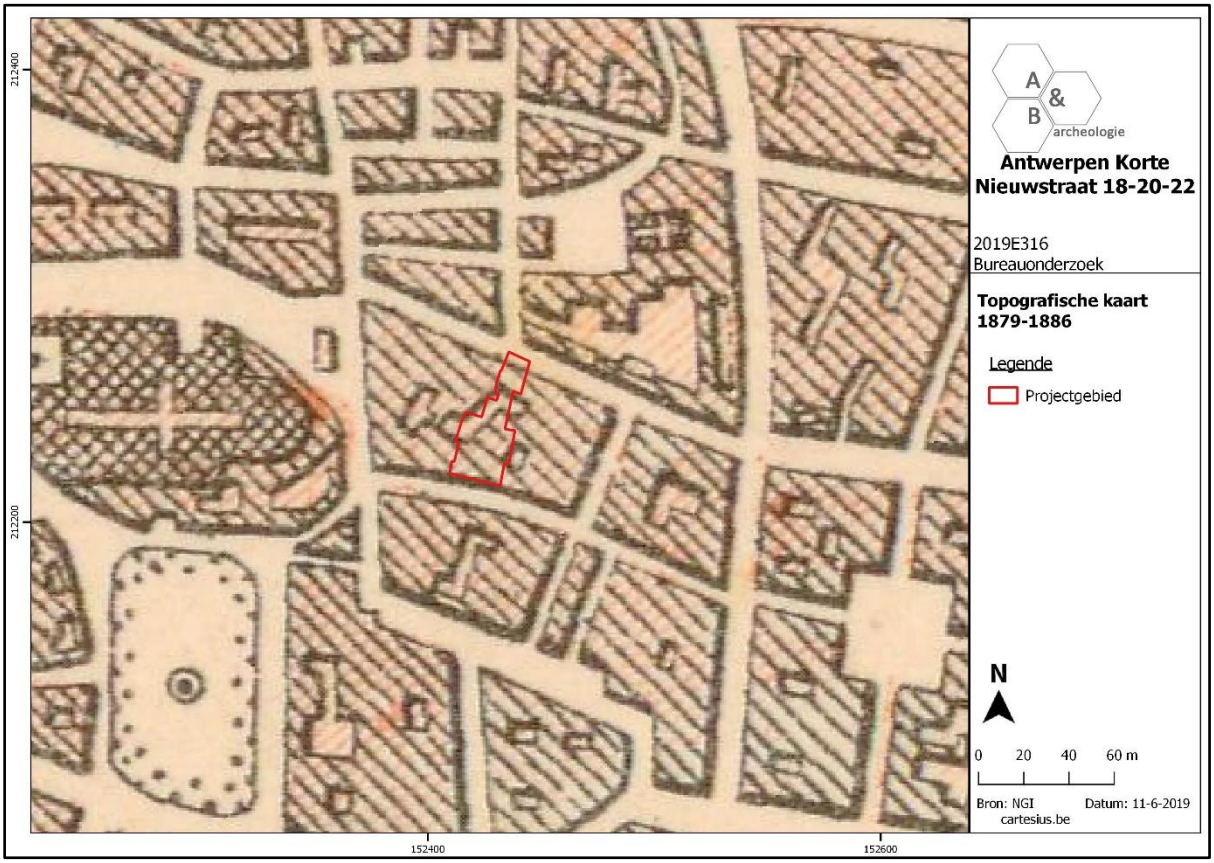

Figuur 21 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1879-1886 (bron: cartesius.be).

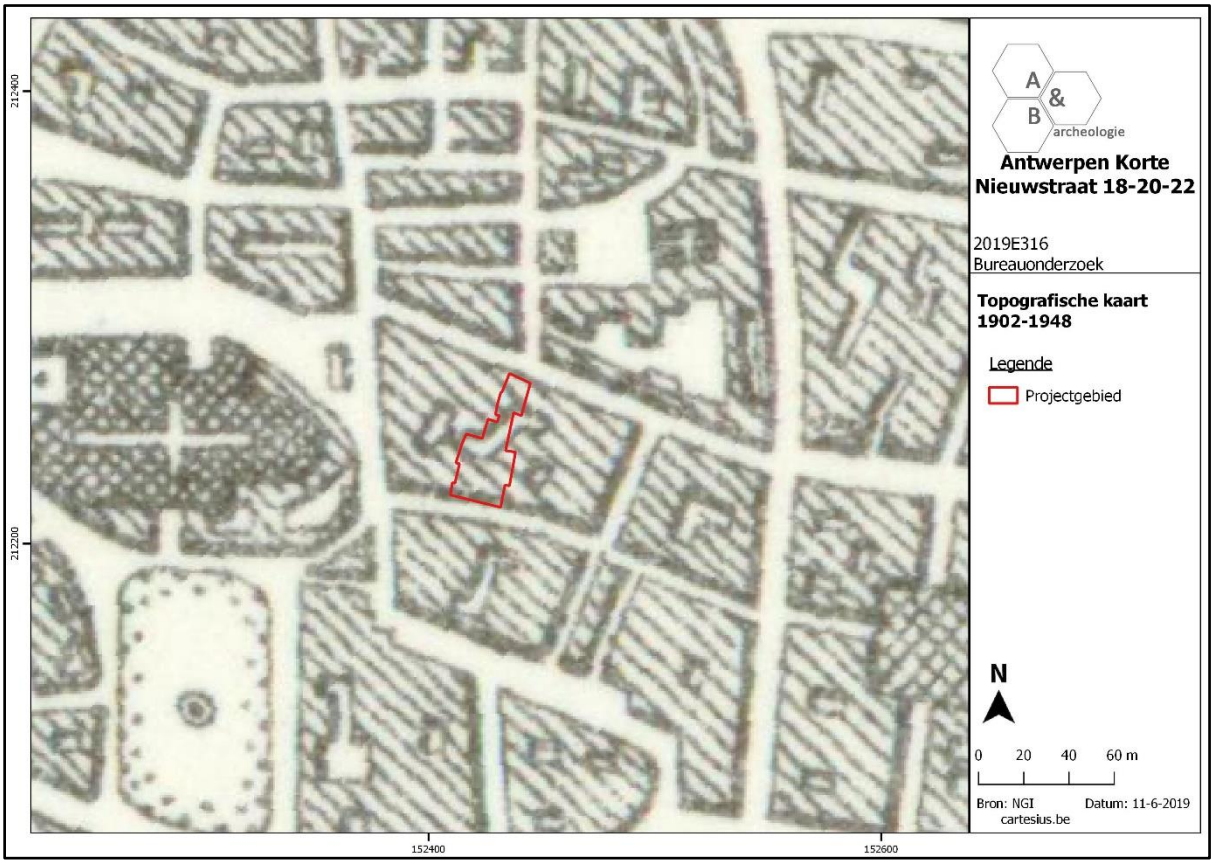

Figuur 22 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1902-1948 (bron: cartesius.be).

Figuur 23 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1971 (bron: geopunt.be).

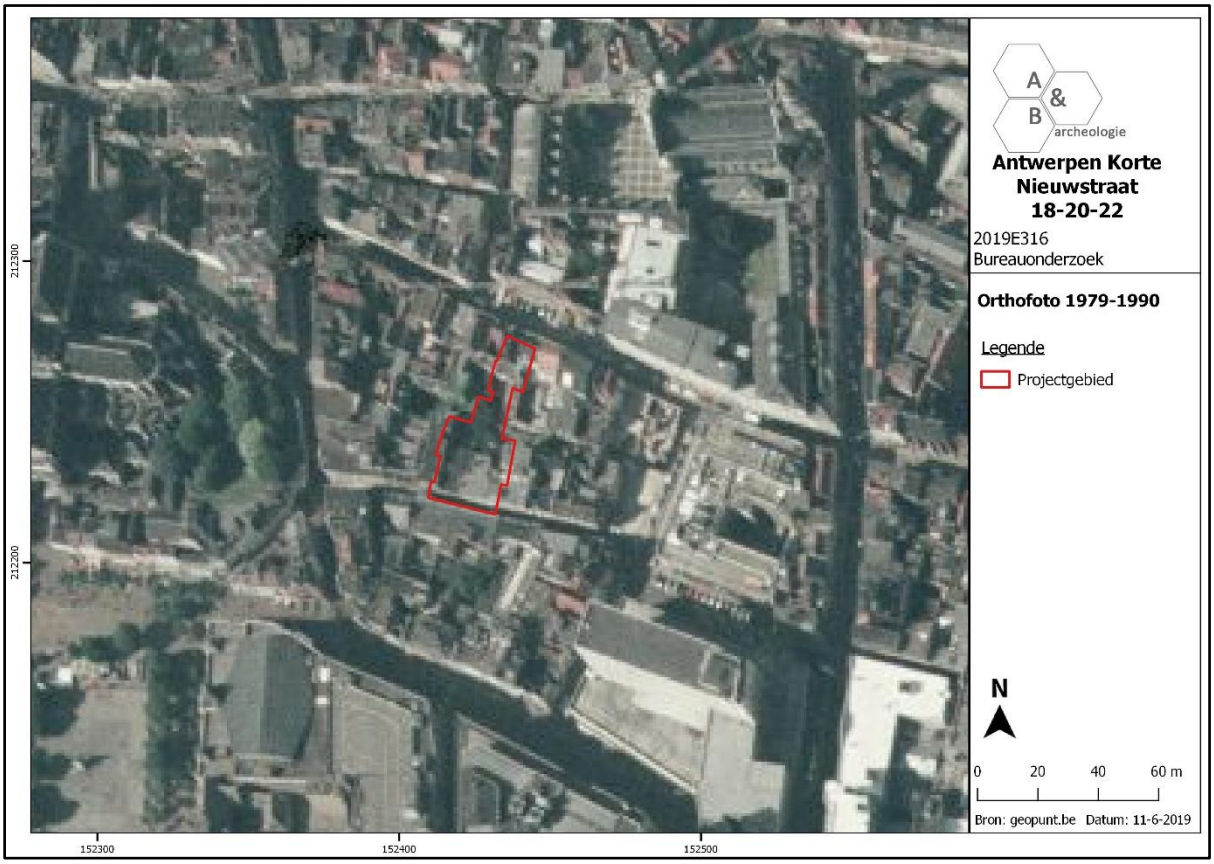

Figuur 24 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1979-1990 (bron: geopunt.be).

Figuur 25 Aanduiding van de site op de orthofoto 2000-2003 (bron: geopunt.be).

In het bouwblok waartoe het plangebied behoort, gebeurde afgaande op de Centrale Archeologische Inventaris tot op heden nog maar 1 archeologisch onderzoek: op CAI Locatie 156606 (site Sudermanstraat I) werden tussen de Korte Nieuwstraat en de Vleminckstraat bij een opgraving 1998 waarschijnlijk de resten van een mogelijk 13de-eeuwse, grote patriciërswoning aangetroffen, alsook enkele afvalcontexten uit de nieuwe tijd. De 'blauwe' band ten oosten van het plangebied, zoals te zien op de figuur hieronder, betreft de ligging van de 13de-eeuwse stadsomwalling. De andere archeologische onderzoeken in de nabijheid zijn minder relevant voor het plangebied; wel getuigen ze van het rijke middeleeuwse verleden van de stad dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,… Verspreid bevonden zich ook enkele sites uit de Romeinse periode.

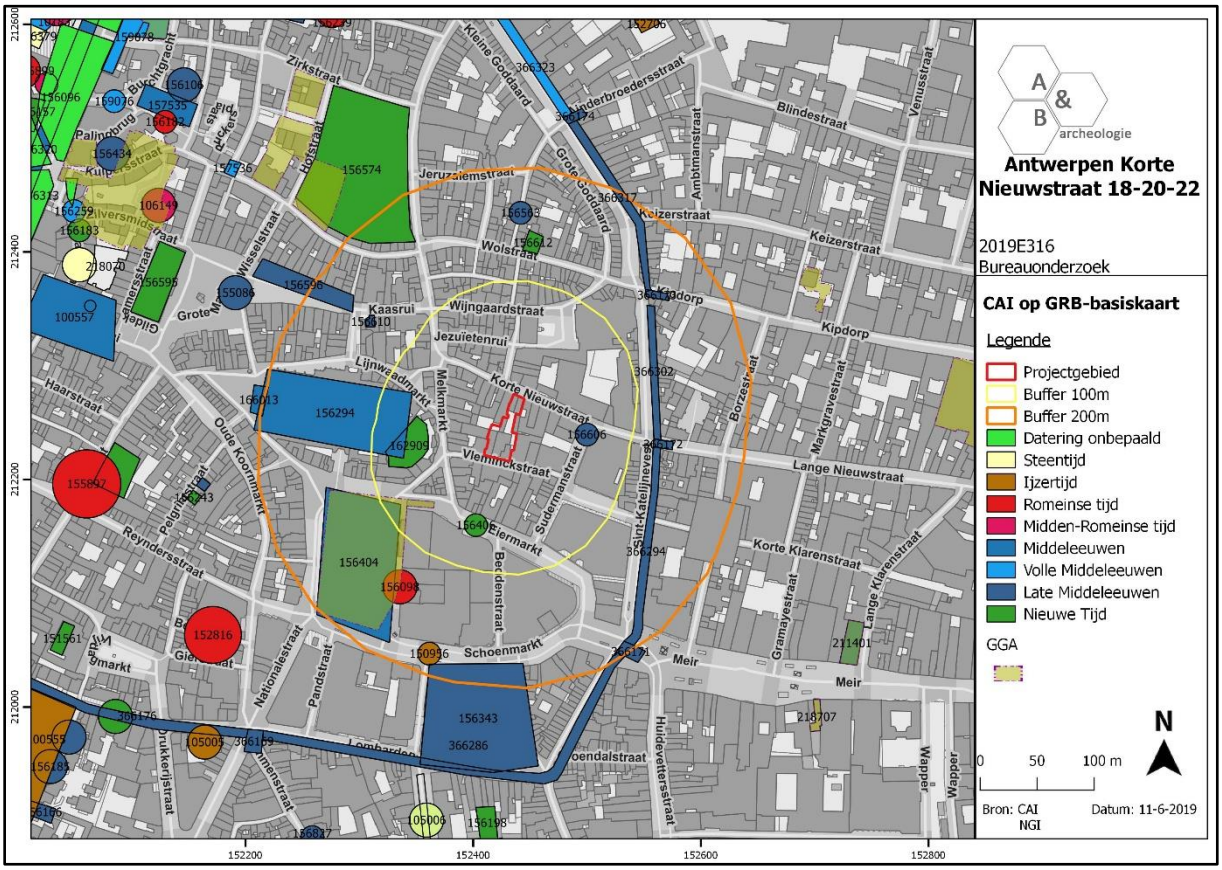

Figuur 26 Uitsnede uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (bron: geopunt.be en CAI).

3. Synthese

3.1. Archeologisch verwachtingspatroon

Op basis van het bureauonderzoek kan volgend verwachtingspatroon vooropgesteld worden:

- Het plangebied is gelegen binnen een bijzondere interessante zone, net ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Het terrein werd sinds begin 13de eeuw opgenomen binnen de stadsomwalling. Of er op dat moment reeds bebouwing aanwezig was op de site, is niet duidelijk. Wel werd in 1400 de Sint-Annakapel en het bijhorende Sint-Annagodshuis gebouwd. Het godshuis bestond op dat momenten vermoedelijk reeds uit enkele huizen gegroepeerd rond een binnenplaats. De kans is niet onbestaande dat het godshuis in de configuratie van vandaag teruggaat op de 15de-eeuwse toestand. In ieder geval is de indeling kapel – binnenplaats – aangrenzende huisjes – doorgang vanaf de Korte Nieuwstraat in de laatste eeuwen niet gewijzigd. De Korte Nieuwstraat heeft minstens een 14de-eeuwse oorsprong, het grotere bouwblok waarin het plangebied is gelegen, gaat afgaande op de cartografische bronnen minstens terug tot de 16de eeuw.

- Er gebeurde in dit bouwblok tot op heden nog maar 1 archeologisch onderzoek, waarbij o.a. de restanten van een woning uit de 13de eeuw werden aangetroffen. De andere archeologische onderzoeken in de nabijheid zijn minder relevant voor het plangebied; wel getuigen ze van het rijke middeleeuwse verleden van de stad dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,… Verspreid bevonden zich ook enkele sites uit de Romeinse periode. Afgaande op de historische en archeologische situering kan aan het plangebied een hoge archeologische verwachting gegeven worden voor sites uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie.

3.2. Afweging verder vooronderzoek

De werken kaderen in de uitbreiding van de gelijkvloerse winkelruimte van de winkel gelegen aan de Vleminckstraat en de verbouwing van de Sint-Annakapel en het Sint-Annagodshuis. Belangrijk om aan te halen is dat in de bestaande gebouwen enkel bovengrondse werken gebeuren. De bodemingrepen die horen bij de bouwwerken situeren zich op de binnenplaats, op de overdekte koer en in de doorgang vanuit de Korte Nieuwstraat naar de binnenplaats.

- Binnenplaats (144,10m²): de tegels worden verwijderd, er wordt afgegraven tot 30cm onder het huidige maaiveld en vervolgens wordt nieuwe stabilisé en een verharding in kasseistenen en siergrind gelegd. Ook wordt in het noordelijke deel een nieuwe rioleringsbuis gelegd tussen 30 en 60cm onder het huidige maaiveld.
- Overdekte koer (39,64m², Korte Nieuwstraat 18/3): de bestaande betonnen vloerplaat wordt uitgebroken en er wordt een nieuwe verharding aangelegd.
- Doorgang (15,30m²): er wordt een vorstrand uitgegraven tot op 80cm onder het huidige maaiveld.

De werken hebben voornamelijk een impact in de binnenplaats. Op de overdekte koer wordt niet dieper gegraven dan de bestaande verstoring veroorzaakt door de betonnen vloerplaat. De vorstrand in de doorgang wordt in een smalle sleuf langsheen de naastliggende funderingen aangelegd, de uitgraving hiervoor is beperkt in oppervlakte.

Hoewel de werken beperkt zijn in oppervlakte en in diepte, moet rekening gehouden worden met de hoge archeologische verwachting van het plangebied en de ongekende diepte waarop een eerste archeologisch niveau zich kan manifesteren. In dergelijke stadscontexten kan een eerste relevant archeologisch niveau zich soms heel ondiep onder het huidige loopniveau bevinden. In de binnenplaats bevinden zich tegels, deze zijn van recente oorsprong. Deze binnenplaats was zover kan nagegaan worden steeds een open ruimte, wat maakt dat er hier vermoedelijk weinig bodemverstoring heeft plaatsgevonden. De gebouwen rond deze binnenplaats gaan terug tot het jaar 1400, de Korte Nieuwstraat minstens tot de 14de eeuw, en het plangebied bevond zich sinds begin 13de eeuw intra muros. De site en de omgeving kennen dus een zeer lange bewoningsgeschiedenis, wat kan resulteren in een rijk archeologisch bodemarchief. De kans dat er bij de geplande werken op de binnenplaats een verstoring zal optreden van dit bodemarchief, is niet onbestaande. Omdat op basis van enkel het bureauonderzoek de aan- of afwezigheid van een archeologische site, en de aard en bewaringstoestand ervan, niet precies kan aangetoond worden, is een verder vooronderzoek noodzakelijk. Dit verder vooronderzoek kan relevante kennisvermeerdering genereren voor de ontwikkeling van de site en het bouwblok waartoe het sinds lang behoort, en waar tot op heden nog maar één archeologisch onderzoek plaatsvond. Dit verder vooronderzoek beperkt zich enkel tot de binnenplaats en dient in uitgesteld traject te gebeuren, aangezien de site momenteel nog in gebruik is.

Bij de afweging voor een verder vooronderzoek worden alle gegevens van de bureaustudie geëvalueerd om zodoende een uitspraak te kunnen doen. In eerste instantie wordt gekeken naar de methodes met geen of het minste impact in de bodem. Deze onderzoeken vallen onder de noemer ‘verder vooronderzoek zonder ingreep in de bodem’ (landschappelijk bodemonderzoek, geofysisch onderzoek en veldkartering/metaaldetectie). Indien uit deze onderzoeken de afwezigheid van een archeologische site niet gestaafd kan worden, dient men verder over te gaan tot een ‘vooronderzoek met ingreep in de bodem’ (verkennend en waarderend archeologisch booronderzoek, proefsleuven en proefputten). In het geval een archeologische site aanwezig is, dient men eerst te proberen deze *in situ* te behouden. Indien dit niet mogelijk is, is een verdere opgraving noodzakelijk.

Gezien de ligging in een stadscontext, waarbij een complexe stratigrafie verwacht wordt, met het voorkomen van puinpakketten, funderingen, vloeren,… in de bodem, is het uitvoeren van een verder vooronderzoek met ingreep in de bodem door middel van proefputten en -sleuven, de enige relevante onderzoeksmethode om deze site te onderzoeken. Het doel van proefsleuven en proefputten is uitspraken te doen over de archeologische waarde van de totaliteit van een terrein door een beperkt maar statistisch representatief deel van dat terrein op te graven. Op die manier kan er een optimale inschatting gemaakt worden van het kennispotentieel aangezien deze methode informatie verschaft omtrent verspreiding, bewaring, aard en datering van de aangetroffen archeologische sporen. Het sleuvenplan, de richtlijnen en onderzoeksvragen worden voorgesteld in het programma van maatregelen.

3.3. Beantwoording onderzoeksvragen

- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?

Het plangebied is gelegen binnen een bijzondere interessante zone, net ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Het terrein werd sinds begin 13de eeuw opgenomen binnen de stadsomwalling. Of er op dat moment reeds bebouwing aanwezig was op de site, is niet duidelijk. Wel werd in 1400 de Sint-Annakapel en het bijhorende Sint-Annagodshuis gebouwd. Het godshuis bestond op dat momenten vermoedelijk reeds uit enkele huizen gegroepeerd rond een binnenplaats. De kans is niet onbestaande dat het godshuis in de configuratie van vandaag teruggaat op de 15de-eeuwse toestand. In ieder geval is de indeling kapel – binnenplaats – aangrenzende huisjes – doorgang vanaf de Korte Nieuwstraat in de laatste eeuwen niet gewijzigd. De Korte Nieuwstraat heeft minstens een 14de-eeuwse oorsprong, het grotere bouwblok waarin het plangebied is gelegen, gaat afgaande op de cartografische bronnen minstens terug tot de 16de eeuw. Er gebeurde in dit bouwblok tot op heden nog maar 1 archeologisch onderzoek, waarbij o.a. de restanten van een woning uit de 13de eeuw werden aangetroffen. De andere archeologische onderzoeken in de nabijheid zijn minder relevant voor het plangebied; wel getuigen ze van het rijke middeleeuwse verleden van de stad dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,… Verspreid bevonden zich ook enkele sites uit de Romeinse periode. Afgaande op de historische en archeologische situering kan aan het plangebied een hoge archeologische verwachting gegeven worden voor sites uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie.

- Zijn er gegevens gekend dat de bodem (deels) verstoord is?

Neen. De binnenplaats was zover kan nagegaan worden steeds een open ruimte, wat maakt dat er hier vermoedelijk weinig bodemverstoring heeft plaatsgevonden.

- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?

Neen.

- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?

De bodemingrepen die horen bij de bouwwerken situeren zich op de binnenplaats, op de overdekte koer en in de doorgang vanuit de Korte Nieuwstraat naar de binnenplaats. De werken hebben voornamelijk een impact in de binnenplaats (144,10m²): de tegels worden verwijderd, er wordt afgegraven tot 30cm onder het huidige maaiveld en vervolgens wordt nieuwe stabilisé en een verharding in kasseistenen en siergrind gelegd. Ook wordt in het noordelijke deel een nieuwe rioleringsbuis gelegd tussen 30 en 60cm onder het huidige maaiveld.

- Is er een archeologische site aanwezig? Zo ja, wat zijn de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan? Wat is de relatie met het landschap? Welke waarde heeft de site?

De aan- of afwezigheid van een archeologische site kan niet vastgesteld worden op basis van het bureauonderzoek. De kans is echter zeer reëel dat er een site met complexe stratigrafie aanwezig is.

- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel verder onderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

Er dient een proefputten en -sleuvenonderzoek uitgevoerd te worden. Hierbij worden op weloverwogen plaatsen binnen het plangebied sleuven en putten uitgegraven tot op het eerste archeologische niveau, waarbij lokaal verdiept wordt tot op moederbodem om het totale aantal archeologische niveaus te proberen vaststellen. Dit onderzoek heeft als doel om het archeologisch potentieel van het terrein in kaart te brengen. Zijn er archeologische sporen aanwezig? Behoren deze tot één of meerdere periodes? Hoeveel archeologische niveaus zijn te herkennen? Daarnaast is het ook belangrijk om de verstoringsgraad in kaart te brengen. Zijn de sporen goed bewaard? Kunnen er verstoringszones afgebakend worden? Afsluitend is het belangrijk om alle gegevens samen te beschouwen om zodoende een uitspraak te kunnen doen over het potentieel van het terrein. Hierbij wordt afgewogen of verder onderzoek nodig is in de vorm van een opgraving, over een deel of volledig het terrein, of kan er overgegaan worden tot een vrijgave bij afwezigheid van archeologische sporen, of is er eventueel een behoud in situ mogelijk. De modaliteiten van het verder vooronderzoek worden behandeld in het programma van maatregelen.

4. Samenvatting

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het stedenbouwkundige handelingen te Antwerpen Korte Nieuwstraat 18-20-22 (provincie Antwerpen), gelegen binnen woongebied en binnen een archeologische zone, en waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 300m² of meer bedraagt en de bodemingreep 100m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

Het totale plangebied is 951m² groot en kent een onregelmatige, langgerekte noord-zuid vorm. In het noorden grenst het plangebied aan de Korte Nieuwstraat, in het zuiden aan de Vleminckstraat. Langs beide straten is het terrein bebouwd, en ertussen ligt een binnenplaats die bereikbaar is via de Korte Nieuwstraat. De binnenplaats wordt ten oosten en ten westen geflankeerd door een aantal kleine 'huisjes'. Deze huisjes, gekend als Korte Nieuwstraat 18, vormen samen met de binnenplaats het voormalige Sint-Annagodshuis, de bijhorende Sint-Annakapel is gelegen in de Korte Nieuwstraat 22. In de westelijke huisjes van het godshuis is een restaurant ondergebracht; in de oostelijke huisjes – die niet behoren tot het plangebied – is een groepspraktijk van huisartsen gevestigd. Ten westen grenzend aan de kapel is pand Korte Nieuwstraat 20 gelegen, waarin zich de smalle doorgang (max. 1,25m breed) bevindt naar de achtergelegen binnenplaats en huisjes. Deze doorgang is overbouwd door woning nr. 20. De binnenplaats is momenteel bijna volledig verhard met tegels, maar dat is een tamelijk recente creatie, voorheen was dit meer een tuin. Op de binnenplaats bevinden zich 2 gietijzeren lantaarnpalen, tegen de achtergevel van de kapel is een waterpomp met afdakje aanwezig. In de woningen Vleminckstraat 5-7-9 is een winkel ondergebracht. Ten zuidoosten van de binnenplaats zijn sanitaire voorzieningen aanwezig zijn en een overdekte koer die gebruikt wordt voor opslag.

Het plangebied is gelegen binnen een bijzondere interessante zone, net ten oosten van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Het terrein werd sinds begin 13de eeuw opgenomen binnen de stadsomwalling. Of er op dat moment reeds bebouwing aanwezig was op de site, is niet duidelijk. Wel werd in 1400 de Sint-Annakapel en het bijhorende Sint-Annagodshuis gebouwd. Het godshuis bestond op dat momenten vermoedelijk reeds uit enkele huizen gegroepeerd rond een binnenplaats. De kans is niet onbestaande dat het godshuis in de configuratie van vandaag teruggaat op de 15de-eeuwse toestand. In ieder geval is de indeling kapel – binnenplaats – aangrenzende huisjes – doorgang vanaf de Korte Nieuwstraat in de laatste eeuwen niet gewijzigd. De Korte Nieuwstraat heeft minstens een 14de-eeuwse oorsprong, het grotere bouwblok waarin het plangebied is gelegen, gaat afgaande op de cartografische bronnen minstens terug tot de 16de eeuw. Er gebeurde in dit bouwblok tot op heden nog maar 1 archeologisch onderzoek, waarbij o.a. de restanten van een woning uit de 13de eeuw werden aangetroffen. De andere archeologische onderzoeken in de nabijheid zijn minder relevant voor het plangebied; wel getuigen ze van het rijke middeleeuwse verleden van de stad dat weerspiegeld wordt in diverse archeologische sites met sporen van bewoning, religie, ambachten,… Verspreid bevonden zich ook enkele sites uit de Romeinse periode. Afgaande op de historische en archeologische situering kan aan het plangebied een hoge archeologische verwachting gegeven worden voor sites uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie.

De werken kaderen in de uitbreiding van de gelijkvloerse winkelruimte van de winkel gelegen aan de Vleminckstraat en de verbouwing van de Sint-Annakapel en het Sint-Annagodshuis. Belangrijk om aan te halen is dat in de bestaande gebouwen enkel bovengrondse werken gebeuren. De bodemingrepen die horen bij de bouwwerken situeren zich op de binnenplaats, op de overdekte koer en in de doorgang vanuit de Korte Nieuwstraat naar de binnenplaats.

- Binnenplaats (144,10m²): de tegels worden verwijderd, er wordt afgegraven tot 30cm onder het huidige maaiveld en vervolgens wordt nieuwe stabilisé en een verharding in kasseistenen en siergrind gelegd. Ook wordt in het noordelijke deel een nieuwe rioleringsbuis gelegd tussen 30 en 60cm onder het huidige maaiveld.
- Overdekte koer (39,64m², Korte Nieuwstraat 18/3): de bestaande betonnen vloerplaat wordt uitgebroken en er wordt een nieuwe verharding aangelegd.
- Doorgang (15,30m²): er wordt een vorstrand uitgegraven tot op 80cm onder het huidige maaiveld.

De werken hebben voornamelijk een impact in de binnenplaats. Op de overdekte koer wordt niet dieper gegraven dan de bestaande verstoring veroorzaakt door de betonnen vloerplaat. De vorstrand in de doorgang wordt in een smalle sleuf langsheen de naastliggende funderingen aangelegd, de uitgraving hiervoor is beperkt in oppervlakte.

Hoewel de werken beperkt zijn in oppervlakte en in diepte, moet rekening gehouden worden met de hoge archeologische verwachting van het plangebied en de ongekende diepte waarop een eerste archeologisch niveau zich kan manifesteren. In dergelijke stadscontexten kan een eerste relevant archeologisch niveau zich soms heel ondiep onder het huidige loopniveau bevinden. In de binnenplaats bevinden zich tegels, deze zijn van recente oorsprong. Deze binnenplaats was zover kan nagegaan worden steeds een open ruimte, wat maakt dat er hier vermoedelijk weinig bodemverstoring heeft plaatsgevonden. De gebouwen rond deze binnenplaats gaan terug tot het jaar 1400, de Korte Nieuwstraat minstens tot de 14de eeuw, en het plangebied bevond zich sinds begin 13de eeuw intra muros. De site en de omgeving kennen dus een zeer lange bewoningsgeschiedenis, wat kan resulteren in een rijk archeologisch bodemarchief. De kans dat er bij de geplande werken op de binnenplaats een verstoring zal optreden van dit bodemarchief, is niet onbestaande. Omdat op basis van enkel het bureauonderzoek de aan- of afwezigheid van een archeologische site, en de aard en bewaringstoestand ervan, niet precies kan aangetoond worden, is een verder vooronderzoek noodzakelijk. Dit verder vooronderzoek kan relevante kennisvermeerdering genereren voor de ontwikkeling van de site en het bouwblok waartoe het sinds lang behoort, en waar tot op heden nog maar één archeologisch onderzoek plaatsvond. Dit verder vooronderzoek beperkt zich enkel tot de binnenplaats en dient in uitgesteld traject te gebeuren, aangezien de site momenteel nog in gebruik is.

Gezien de ligging in een stadscontext, waarbij een complexe stratigrafie verwacht wordt, met het voorkomen van puinpakketten, funderingen, vloeren,… in de bodem, is het uitvoeren van een verder vooronderzoek met ingreep in de bodem door middel van proefputten en -sleuven, de enige relevante onderzoeksmethode om deze site te onderzoeken. Het sleuvenplan, de richtlijnen en onderzoeksvragen worden voorgesteld in het programma van maatregelen.

5. Bibliografie

- https://inventaris.onroerenderfgoed.be
- https://cai.onroerenderfgoed.be/
- http://www.geopunt.be/kaart
- http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/
- http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/
- http://www.ngi.be/topomapviewer/
- https://www.sanderusmaps.com

6. Bijlages

- Figurenlijst

Figuur 1 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2017 (bron: geopunt.be)..... 7
Figuur 2 Inplantingsplan bestaande toestand (bron: initiatiefnemer)..... 8
Figuur 3 Zicht vanuit het zuiden op de binnenkoer, de godshuizen en de achterzijde van de Sint-Annakapel (bro: https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/267257, foto genomen in 2017 door Thomas Verfaille)..... 9
Figuur 4 Zicht vanuit het noorden op de binnenkoer, de godshuizen en de achterzijde van de gebouwen langsheen de Vleminckstraat (bron: https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/267264, foto genomen in 2017 door Thomas Verfaille)..... 9
Figuur 5 Zicht op de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI). 11
Figuur 6 Detailopname van de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI). 12
Figuur 7 Zicht op het kadasterplan (bron: geopunt.be)..... 12
Figuur 8 Zicht op de bodemgebruikskaart met aanduiding van het plangebied (bron: geopunt.be)... 13
Figuur 9 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel (bron: geopunt.be)..... 14
Figuur 10 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel, op siteniveau (bron: geopunt.be)..... 15
Figuur 11 Zicht op de Potentiële bodemerosiekaart (bron: geopunt.be)..... 15
Figuur 12 Zicht op de bodemkaart (bron: DOV)..... 16
Figuur 13 Uitsnede uit de Tertiair Geologische Kaart (bron: geopunt.be)..... 17
Figuur 14 Uitsnede uit de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be)..... 17
Figuur 15 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be)..... 18
Figuur 16 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be)..... 18
Figuur 17 Uitsnede uit de kaart van Bleau, 1652 (bron: www.sanderusmaps.com), met in de rode ovaal de benaderende ligging van het plangebied. 23
Figuur 18 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart (bron: geopunt.be). 24
Figuur 19 Benaderende aanduiding van de site op de Ferrariskaart, detail (bron: geopunt.be). 24
Figuur 20 Aanduiding van de site op de Vandermaelenkaart (bron: geopunt.be). 25
Figuur 21 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1879-1886 (bron: cartesius.be)..... 25
Figuur 22 Aanduiding van de site op de topografische kaart van 1902-1948 (bron: cartesius.be)..... 26
Figuur 23 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1971 (bron: geopunt.be)..... 26
Figuur 24 Aanduiding van de site op de orthofoto van 1979-1990 (bron: geopunt.be)..... 27
Figuur 25 Aanduiding van de site op de orthofoto 2000-2003 (bron: geopunt.be). 27
Figuur 26 Uitsnede uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (bron: geopunt.be en CAI)..... 28

Bijlage: bouwhistorische nota, plannen bestaande toestand, ontwerpplannen (bron: initiatiefnemer).

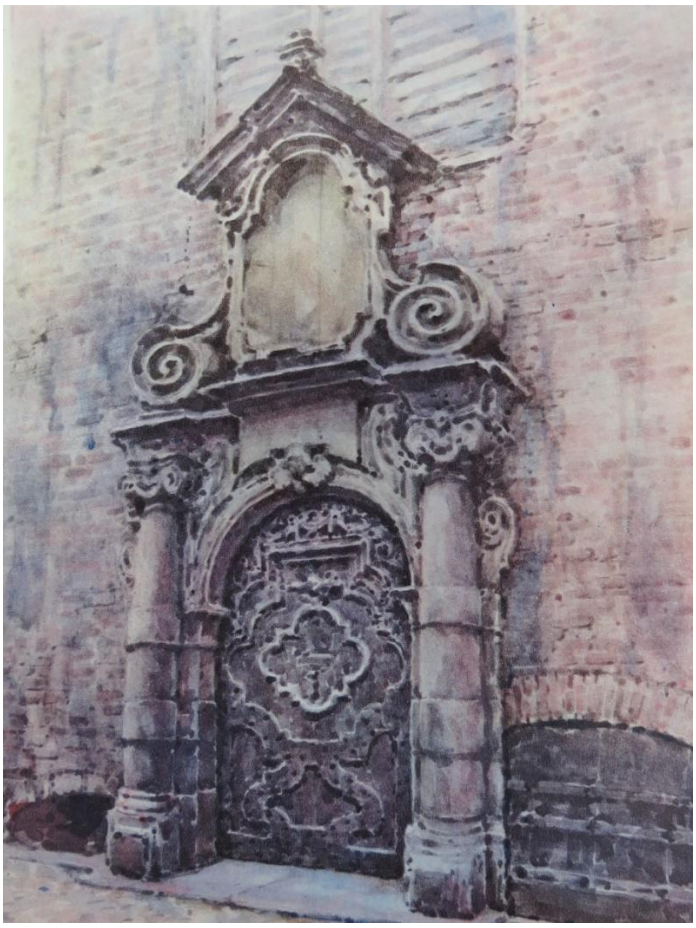

Bouwhistorisch onderzoek van de Sint-Annakapel (nr.22), het woonhuis (nr.20), de gang naar het godshuis (nr.18) en het westelijke godshuis in de Korte Nieuwstraat in Antwerpen.

Petra Boekstal, bouwhistorica.

Inhoud

Opdracht 2
Situering Korte Nieuwstraat 4
Bouwindicaties, stichtingsdatum, en werking van kapel en godshuis 5
Bestudering van Sint-Annakapel en Godshuis aan de hand van oude plannen. 9
Primitieve plan van Antwerpen 11
Eind 19de en 20ste-eeuwse plannen 13
De naam van de Sint-Annakapel en het Sint-Annagodshuis 15
Archieven van het Sint-Annagodshuis in de Korte Nieuwstraat 1601-1786 16
Oudere archivalische informatie uit de wijkboeken van de 1ste en 2de reeks 20
Recente bouwaanvragen voor de Sint-Annakapel, woonhuis en het godshuis 21
Veranderingen in de kapel tijdens de 17de eeuw en latere perioden 21
Bouwaanvraag uit 1994-95 24
Fotodossier van de kapel ten tijde van het restaurant 26
De gang op nr. 18 en de winkelwoning op nr. 20 in de Korte Nieuwstraat 26
Historische foto's 29
Vleminckstraat 34
Inventarisatie van de huidige bouw- en interieurelementen 38
De achtergevel van de kapel vanaf de binnenplaats 39
Het interieur van de kapel 41
De kelder van de kapel 44
Kelder onder het woonhuis nr. 20 44
Het interieur van het huis op nr. 20 44
Rondgang in het woon/winkelhuis op nr. 20 44
De eerste verdieping 45
Het westelijke godshuis en het achterliggende volume 46
De beelden aansluitend op de muur van het westelijke godshuis 46
Toelichting op de voormalige beelden in de nis van de kapel 48
Continuering beschrijving westelijke godshuis en het achterliggende volume 50
Waardenstelling en aanbevelingen voor restauratie van het erfgoed 52
Waardenstelling en aanbevelingen voor de Sint-Annakapel 53
Waardenstelling en aanbevelingen binnenplaats en gevels en dak godshuis 54
Waardenstelling en aanbevelingen interieur westelijk godshuis 55
Waardenstelling en aanbevelingen woning Korte Nieuwstraat 20 en de gang op nr.18 55
Conclusies en aanbevelingen 56
Bibliografie 58
Tekeningen, fotodossier en bijlage

Opdracht

Enige tijd geleden werd ik gecontacteerd door een architect uit Nederland (Rob van der Steen) die voornamelijk werkt voor de winkelketen Dille & Kamille in Nederland. Hij werkt samen met een Belgische collega (Patrick de Vijlder) die verantwoordelijk is voor de veranderingen van de winkels van Dille & Kamille in Vlaanderen.

De winkel van Dille & Kamille is gevestigd in de Vleminckstraat 7-9 dit ligt in de binnenstad en staat op het gewestplan in haar geheel beschreven als ‘gebied met culturele, historische en/of esthetische waarde’, kortweg een CHE-gebied. De achterkant van de winkel grenst aan de binnenplaats van het Sint-Annagodshuis of het weduwengasthuis. De binnenplaats bestaat feitelijk uit twee smalle godshuizen, één in het oosten (ingericht als huisartsenpraktijk) en de ander aan de westkant (recentelijk in gebruik geweest als restaurant. Aan het begin van de binnenplaats ligt de bijbehorende Sint-Annakapel.

De woning in de Vleminckstraat 7 werd opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed.

De Sint-Annakapel in de Korte Nieuwstraat werd als monument beschermd op 25-03-1938. De oude 15de-eeuwse Sint-Annakapel is beschermd als monument omwille van het algemeen belang gevormd door de:

artistieke waarde
historische waarde
in casu oudheidkundige waarde: historische waarde

De bescherming van het Sint-Annagodshuis vond later plaats op 02-09-1976 en heeft betrekking op de gevels en daken van de toegangsgang (dit is nr. 18) vanaf de Korte Nieuwstraat en van de individuele godshuiswoningen rond de binnenplaats. De erfgoedwaarden van het godshuis beschrijft men dus aan de hand van de gevels en bedaking aan de binnenplaats en deze zijn beschermd als monument omwille van het algemeen belang.
Op het plan hieronder zien we dat een aantal zaken in het oranje zijn aangeduid om aan te geven dat het om verschillende elementen gaat bij deze bescherming. De gang (nr. 18) is in die kleur aangeduid en de twee vleugels op de binnenplaats en een klein vierkant volume onderaan op de binnenplaats nabij de huizen in de Vleminckstraat 7-9.

Bron: https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/74531

Het winkelwoonhuis gelegen in de korte Nieuwstraat 20 met tweede voordeuren (nr.18) en nr. 20 werd sinds 2009 opgenomen in de vastgestelde inventaris. De bouwheer[1] heeft op dit ogenblik geen intenties om veranderingen op de verdiepingen van het woonhuis door te voeren en feitelijk vormt deze woning geen directe vraag van deze opdracht.

De huidige opdracht heeft betrekking op een uitbreiding van de winkel van Dille & Kamille in het westelijke godshuis en de binnenplaats.

[1] Het gaat om verschillende bouwheren. Enerzijds Dille & Kamille voor een uitbreiding in het westelijke godshuis en anderzijds Yinco bvba in de kapel en op de begane grond van het huis op nr.20.

Daarnaast gaat het OCMW een onafhankelijke overeenkomst aan met een huurder (Yinco bvba) die de kapel opnieuw als horecagelegenheid wenst uit te baten.

Situering Korte Nieuwstraat

De Korte Nieuwstraat loopt van de Melkmarkt naar Sint-Katelijnevest. '*De huidige naam komt een eerste maal voor in een akte van 1338. In akten van 1281 was er sprake van 'nova platea', van 1309 van 'nustrate'. In 1314 wordt de straat doorgetrokken tot aan de nieuwe omwalling; het oude straatgedeelte wordt 'Korte', het nieuwe 'Lange Nieuwstraat' genoemd. De Korte Nieuwstraat verbond de Katelijnepoort op de vesten van 1200 met de Reinolds- of Melkbrug over de ruien. In 1736 werd op de Katelijnebrug een Calvarie opgericht.*
Van Melkmarkt tot Sudermanstraat: aaneengesloten rij lijstgevels geritmeerd door topgevels nummers 10-12, de Sint-Annakapel en nummer 32[2]*.*

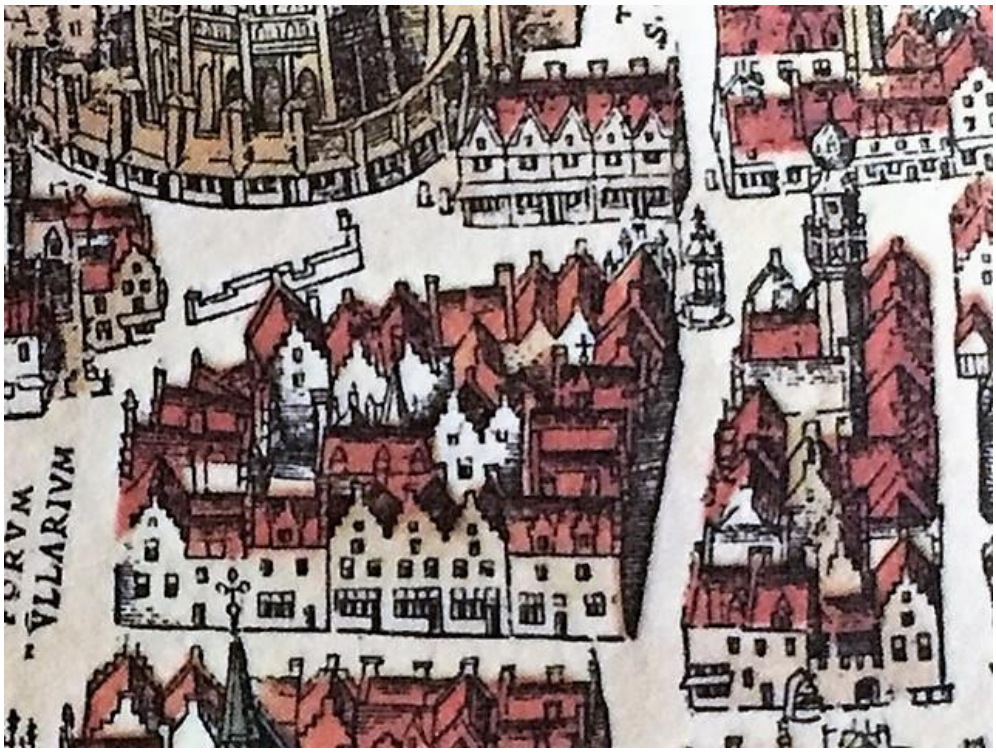

Detail van de Korte Nieuwstraat op het plan van Virgilius Bononiensis uit 1565. Wij zien een toren met kruis op de kapel staan. De toren lijkt in tegenstelling tot tegenwoordig eerder in het midden van de kapel te staan. Op de binnenplaats kunnen mogelijk eveneens zijvleugels van het godshuis herkend worden. Bij de verschillende opmerkingen dienen wij ons te realiseren dat de kaart van Bononiensis in vogelperspectief werd getekend en dat het haast onmogelijk is de hele stad (inclusief de individuele details van de verschillende huizen) correct weer te geven.

[2] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/100867

Bouwindicaties, stichtingsdatum, en werking van kapel en godshuis

In de literatuur[3] en archivalia lezen wij duidelijke feiten over de stichtingsdatum van de Sint-Annakapel welke in 1400 gesticht zou zijn door Elisabeth, weduwe van Jan Hays en echtgenote van Baudewijn de Riddere. In 1400 verscheen Elisabeth voor de Schepenen van de stad Antwerpen om de stichtingsakte voor te leggen van een godshuis dat zij wenste op te richten 'ter eren ende ten loven Gods'.

Dit godshuis zou bestemd worden voor oude en verarmde poorteressen van de stad Antwerpen. De stichtster stelde er twee huizen met hof, gronden en alle wat ertoe behoorde voor beschikbaar, gestaan en gelegen neven elkaar in de Cortenuwestrate tussen Geheeraerts Knuijts huis aan de ene zijde en Gielijs huis van der Scuut aan de andere zijde.

Het aantal vrouwen dat er opgenomen kon worden, werd niet vastgelegd, maar na de opening werden er elf vrouwen en een dienstmeid in geherbergd en dit aantal onderging in de loop der volgende eeuwen, tot aan de Franse revolutie, geen tot weinig verandering.

Op 14 december van 1400 zou men met de bouw van de kapel zijn begonnen. De kapel werd toegewijd aan de Heilige Anna en het godshuis zelve ontving de benaming van Sint-Annagodshuis.

In de literatuur van De Lattin lezen wij 'dat verschillende gronden en renten beschikbaar werden gesteld om wekelijks in het godshuis drie missen te lezen of te zingen. Kort na deze beschikking ging men over tot de bouw van de kapel.

De stichtster Elisabeth Hays overleefde haar stichting nog vele jaren, voldoende lang om er de bloei nog van te kunnen meemaken. Vanaf het prille begin genoot het godshuis milde steun en de giften, probenden en gunstbewijzen die het van de Antwerpse burgerij ontvangen mocht, waren talrijk. De meeste hadden betrekking op het instellen van heilige missen. In de 16de eeuw werd dit een hele reeks. Zo moest o.a. een dagelijkse mis gelezen worden van half maart tot Baamis 's morgens te

---

3 De Lattin, A., Evoluties van het Antwerps stadsbeeld. Geschiedkundige kroniek, 6de deel, Antwerpen 1950, blz 64-67. Uitgebreide informatie (rekeningen) komen wij ook in de OCMW Archieven van het stadsarchief tegen. Zelf enkele volumes door. Sarah van Borm stuurde mij haar gemaakte overzicht van de rekeningen door van 1600-1794 en op basis van die overzichten kon ik een aantal zaken vaststellen. Graag dank ik haar en haar collega Maarten Meukens voor het delen van hun werk met mij.

zeven uur, en van Baamis tot half maart, 's morgens te zeven uur, en van Baamis tot half Maart te acht uur, met collecten en de profundis.

De Predikheren lazen alle donderdagen een mis en zaterdags was er dan nogmaals een bijzondere mis. Alle avonden werd er in de kapel een Onze Lieve Vrouwen Lof met kapelaan en koster gehouden.

Een zingende mis werd gehouden, plechtig met diaken en subdiaken, op Kerstdag, Lichtmis dag, Sinksen, Ste Annadag, op St. Joachimdag, op Onze Lieve Vrouwe half Oogstdag, op de scheiding der Apostelendagen en op Allerheiligen.

Jaarlijks op Ste Annadag en op de Kermisdag der kapel, werd er in de kapel om zeven uur 's morgens een sermoen gehouden. Op die kermisdag werden de predikant en de priesters die de vespers en het lof hielpen zingen met een gratis eetmaal toebedeeld.

De vrouwkens van het godshuis moesten ieder jaar, in oktober, op de sterfdag van Juffrouw Kathelyne van Schoonhove, begijn en begifster van het godshuis, voor haar ziel bidden.

*Het **godshuis** genoot toen reeds de opbrengst van talrijke renten waarvan verschillende op huizen in de stad, op de Meir, op de Steenhouwersvest, enz. en op gronden in Ekeren, Berchem, Oosterweel. Het godshuis was dan ook in goeden doen en aan inkomsten blijkt er geen te kort te zijn geweest. In 1555 ging het over naar het beheer der Aalmoezeniers die er het bestuur hadden van geëist ten voordele van de Heilige geest van St. Joris.*

Geruime tijd werden plaatsen in het godshuis steeds door de afstammelingen der stichtsters en van haar echtgenoot begeven. Maar op een goed moment waren beider geslachten uitgestorven en werd er door de schepenen beslist welke vrouwen in het gesticht zouden worden opgenomen.

Men moest oud zijn en niet meer in staat zijn in zijn levensonderhoud te voorzien. Tevens achtte men het belangrijk dat de vrouw van goede naam was en vredig van aard was ingesteld, zodat zij geen onrust in de gemeenschap zou opwekken.

Er werd duidelijk gesteld dat het godshuis niet bedoeld was voor zieken zoals lepralijders.

De Lattin voorziet ons van een schat aan informatie die nu bij het betreden van de ontsierde kapel en het godshuis ontbreken en daarom lijkt het nuttig die details uit zijn studie aan te halen.

'Al wie in het godshuis verbleef moest gehoorzaam zijn en onderdanig aan de momboren van de stad. De bevelen van de momboren moesten gevolgd worden: brood of bier halen, de kapel bewaken, naar de vismarkt of vleesmarkt gaan. Landlopers mochten niet ontvangen worden. Een hoofdzuster werd aangesteld om voor de voorraad van het eten en drinken te zorgen.

Zoals bij alle godshuizen het geval was, werden de kostgangsters ook hier door begiftigsters extra bedeeld. Zo waren er bijzondere uitdelingen van rogge- en witte brood, van mutsaarden en turf. In de vasten ontvingen zij een pot raapolie; erwten en bonen. Ieder der vrouwen had bovendien recht op twee pond kaarsen.

Voor de diensten in de kapel werden jaarlijks acht pond kaarsen beschikbaar gesteld. Een bijzondere uitgave was voorzien voor miswijn en misbrood en voor de verzorging in geval van ziekte, of bij sterfgeval, voor het lijken.

In 1515 blijken de toestanden moeizaam te verlopen en herziet men de statuten. In de nieuwe statuten stond dat het de kostgangers verplicht waren dagelijks een mis te lezen en het bijwonen werd tot een verplichting gemaakt. De vrouwkens mochten niet meer buiten het godshuis overnachten zonder de toelating der beheerders. De gemeenschappelijke maaltijden[4] werden afgeschaft. Ieder zou voortaan zijn eigen maal in zijn eigen huisje nuttigen. Aan tafel mochten geen vreemden meer ontvangen worden en ook logeerpartijen werden niet meer toegestaan.

In de 17de eeuw ontving het godshuis nog verschillende giften van betekenis, meestendeels ter nagedachtenis van gestorvenen, of bij laatste wilsbeschikkingen. De belangrijkste kwam voort van de bekende familie de Schott.

In 1798 ontvingen de kostgangers nog steeds regelmatig hun bedelingen. Zij bestonden, voor ieder vrouwke, uit zeven stuivers, vijf pond rogge en twee pond tarwebrood per week, en uit jaarlijks vijftig mutsaar rogge- en twee pond tarwebrood per week, en uit jaarlijks vijftig mutsaarden en vier zakken kolen. Op de feestdagen werden zij met bier en groenten bedeeld.

---

4 Waar er een gemeenschappelijke ruimte was is nu lastiger vast te stellen.

De onderhoudskosten per vrouw werden toen op 23 centiemen per dag berekend. Onder het Franse bewind is het aloude godshuis onder het beheer van de Burgerlijke Godshuizen gesteld (destijds Commissie voor Openbare Onderstand, tegenwoordig OCMW).

Op de linkervleugel van het godshuis is een gedenksteen aangebracht die beschrijft dat het godshuis toen (1829?) herbouwd werd. Door aalmoezen zoals op het steen genoteerd staat. Aalmoezeniers waren toen Van der Linde, Ullens en Moretus. De verbouwing van destijds heeft de primitieve huisjesbouw van destijds ingrijpend gewijzigd.

De kapel werd in de 17de eeuw ook sterk gewijzigd. De voorgevel geeft uit op de straat en op de nok van het dak staat nog steeds het oude, kleine klokkentorentje, maar al lang niet meer voorzien van de klok'[5].

De monumentale toegangspoort werd eveneens in de 17de eeuw opgericht.

---

5 De Lattin, A., Evoluties van het Antwerps stadsbeeld. Geschiedkundige kroniek, 6de deel, Antwerpen 1950, blz. 64-67.

Het oudste plan van Virgilius Bononiensis uit 1565 werd op bladzijde 4 al voorgesteld.

In de Franse tijd kregen de huizen in Courte rue neuve (Korte Nieuwstraat) de nummers 337, 338 en 339 en op het gevelplan schreef men de woningen toe aan de armen.

In de transcriptie horende bij het percelenregister noteerde men het op de volgende wijze[6]: Gevelplan omstreeks 1800, wijk 3 nr.339 /1-5

331	Courte rue neuve	Peuskens	M.G.	
332	Courte rue neuve	Van Hoof		
333	Courte rue neuve	Van Hoof		
334	Courte rue neuve	Dirix	Antoine	
335	Courte rue neuve	Van Strijk		Veuve
336	Courte rue neuve	Goos	Th.M.	
337	**Courte rue neuve**	**aux Pauvres**		
338	**Courte rue neuve**	**aux Pauvres**		
339	**Courte rue neuve**	**aux Pauvres**		
340	Courte rue neuve	Elsen	Alb.	
341	Courte rue neuve	Van Ham	C.	
342	Courte rue neuve	Wouters	A.J.	
343	Courte rue neuve	Wuyts	A.J.	
344	Courte rue neuve	Sporkmans		Veuve

Gevelplan rond 1800, SAA, 12#4264, sectie III. Rond 1800

6 SAA 100#3163

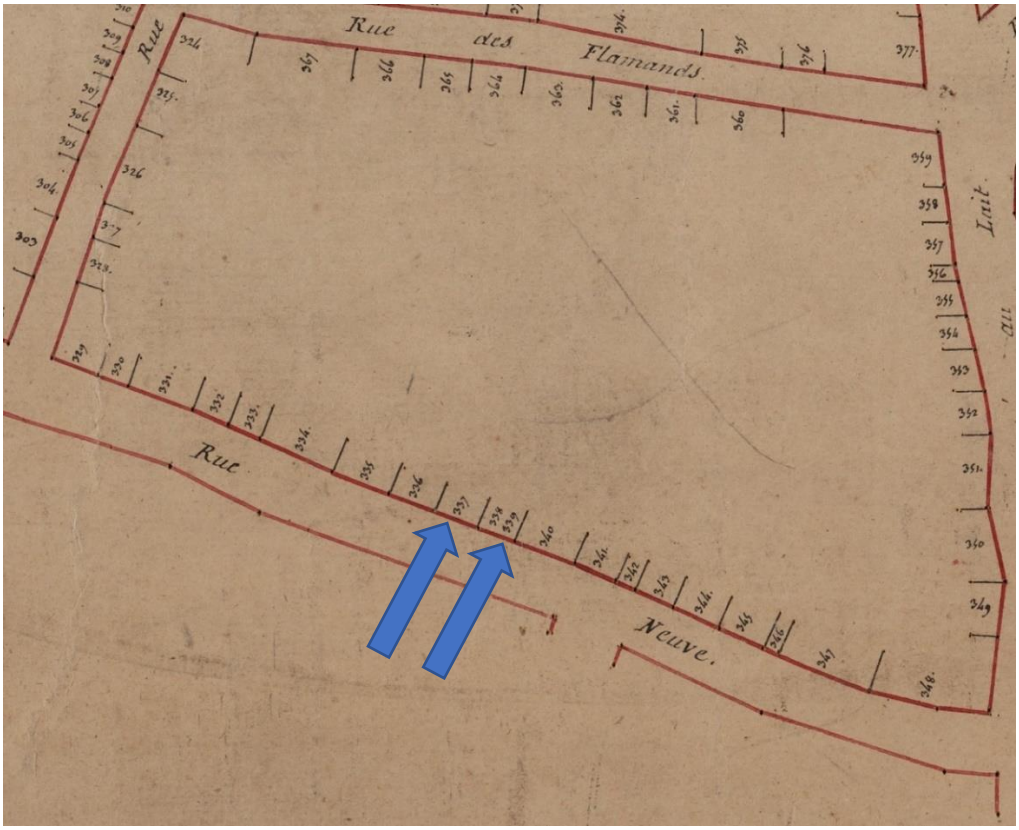

De blauwe pijlen duiden de nummers 338 en 339 aan binnen één afbakening. Hier moet het dus om het winkelhuis met de gang gaan. Het links aanpalende nummer 337 was dan de kapel.

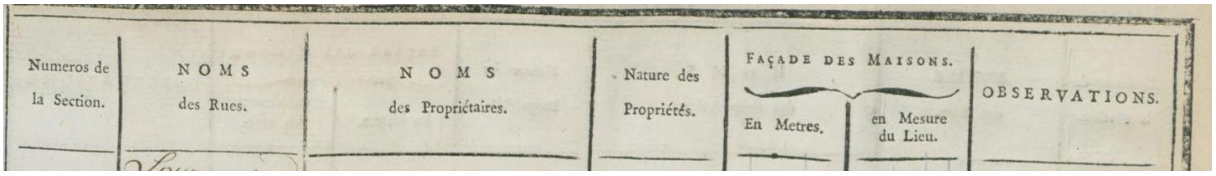

Numeros de la Section.	NOMS des Rues.	NOMS des Propriétaires.	Nature des Propriétés.	FAÇADE DES MAISONS. En Metres.	en Mesure du Lieu.	OBSERVATIONS.

De legger bij het gevelplan uit 1800, SAA, MA 2631, sectie 3, folio 6

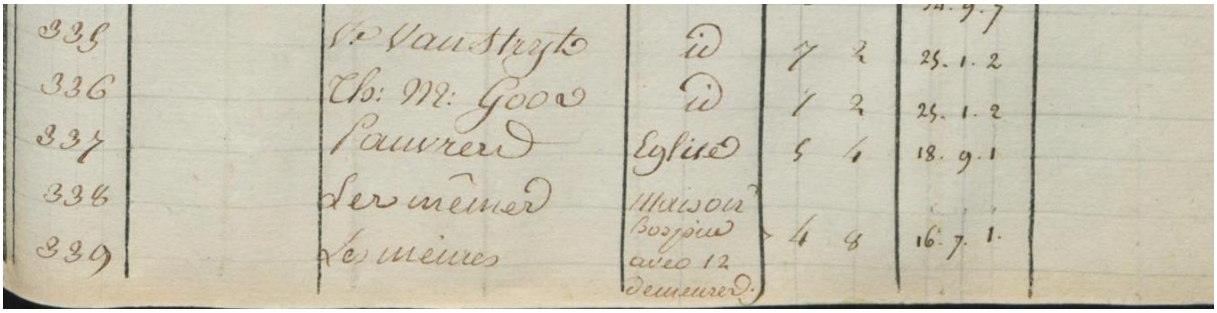

335		Ve Vaustreyte	id	7 2	25. 1. 2	
336		Ch: M: Goos	id	7 2	25. 1. 2	
337		Pauvres	Eglise	5 4	18. 9. 1	
338		der meuner	Maison Bourgeoise avec 12 demeures	4 8	16. 7. 1.	
339		de meures				

De afmetingen van de façade werden eveneens genoteerd en voor de Eglise (kapel) noteerde men 5,4 meter.

Primitieve plan van Antwerpen

Ook op het vroegste primitieve plan van Antwerpen rond 1823-24 informeert men ons al op een gedetailleerdere wijze over de situering van de kapel, het aanpalende winkelhuis met gang en de godshuizen die op de binnenplaats liggen. Dit plan dateert uit circa 1823-24[7].

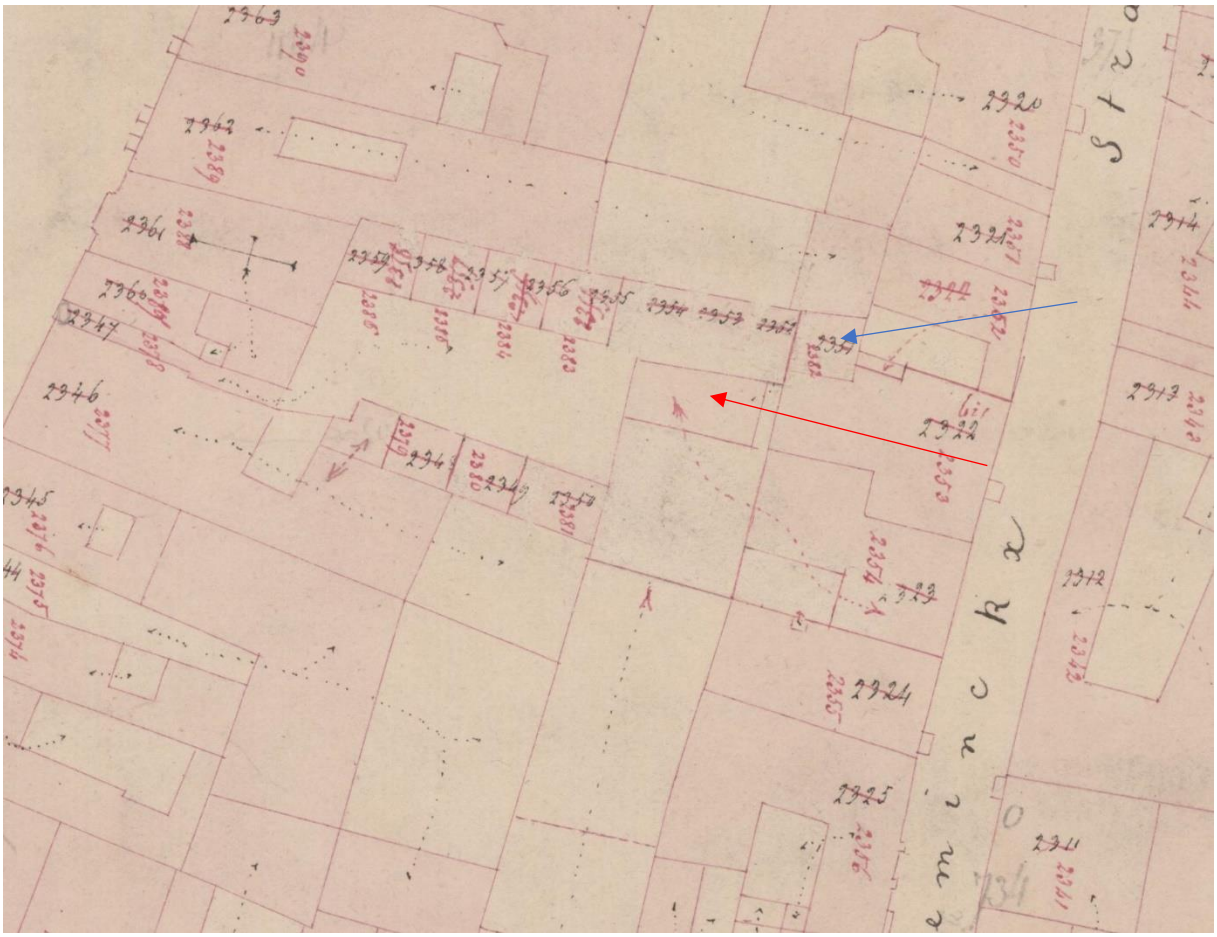

Links op dit primitieve plan kan duidelijk de kapel (rood nr.2388) met het in het zwart aangebrachte kruis herkend worden. Rechts naast de kapel is de aanpalende woning (nr. 2389) en de op de woning aansluitende gang (nr. 2378) zichtbaar. Het is opvallend dat er op de binnenplaats veel perceelnummers voor de verschillende eenheden van de godshuisjes (?) staan opgetekend. Ook staan er aan de oostkant een drietal nummers opgetekend zonder volumes. Mogelijk waren dit vroeger ook godshuizen?

Aan de linkerzijde van de binnenplaats kunnen de volgende nummers op de binnenplaats van het godshuis worden herkend (2386/2385/2384/2383 en aan het einde van de binnentuin 2382). Het gebouw met nr.2382 (aangeduid met een blauwe

7 SAA, 12#3923, wijk 3, blad 18

pijl) lijkt dus ook te horen tot het godshuis. Aan de rechterzijde van de binnenplaats liggen de huisjes met de nummers (2379/2380/2381). Een ander opvallend feit richt zich op het bijgebouw hier opgetekend zonder huisnummer of kadasternummer (maar het maakt deel uit van het huis in de Vleminckstraat nr. 9). Het is hier aangeduid met een rode pijl om het bijgebouw al te situeren.

Elders zullen wij op oude foto's zien dat de vrouwen (afb.6) in het begin van de 20ste eeuw, voor dit verticale gebouwtje op een bankje zaten. Dat gebouw had geen nummer maar hoorde volgens de begeleidende pijl en lijn op het primitief kadasterplan bij het huis in de Vleminckstraat 9 met kadasternummer 2354.

Plan Losson 1846

Op het plan van Losson kan ter hoogte van de blauwe pijl, dezelfde gang als op het primitief plan in 1823-24 worden waargenomen die uitkomt op de binnenplaats waarop zowel aan de linker- als rechterzijde van de binnenplaats andermaal de kleine volumes zichtbaar zijn die deel uitmaakten van de nog immer aanwezige zijvleugels van het godshuis. Ook het verafgelegen volume aan de linker achterzijde is nog steeds zichtbaar. Aan de achterzijde van de binnenplaats is ook het al

eerdergenoemde volume opgetekend welke grenst aan de woning in de Vleminckstraat 9.

Eind 19de en 20ste-eeuwse plannen

Het bestemmingsplan van Gervais uit 1898 toont andermaal de kapel en de hospice in de Korte Nieuwstraat met het gangetje op nr.18, het aanpalende huis op nr. 20 en de kapel op nr. 22. Verder zijn aan de linker- en rechterzijde van de binnenplaats de kleine gast- of weduwhuizen nog immer in kleine volumes opgetekend. Bovendien kan het grotere gebouwtje gelegen achter het huis in de Vleminckstraat 9 aan het einde van de binnenplaats ook nog altijd geïdentificeerd worden.

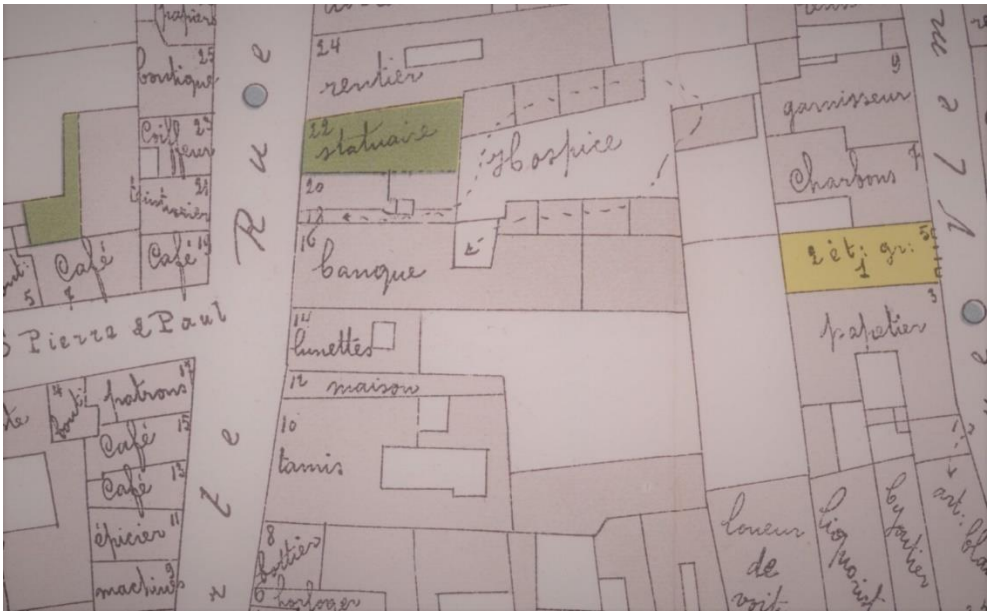

Detail van het bestemmingsplan van Gervais uit 1898. SAA, 12#3388

Op dit plan uit 1898 zien wij dat de moderne huisnummers genoteerd werden. Tevens heeft men de functies of beroepen die in de verschillende huizen werden uitgevoerd opgetekend. Het valt op dat het huis op nr. 20 opgesplitst is in een voorhuis en een achterhuis. De afzonderlijke daken zijn tegenwoordig nog altijd op de luchtfoto van Google Earth zichtbaar. Het op de luchtfoto aangeduide groene vierkant markeert de ligging van de gebouwen (kapel, huis, gang en godshuizen).

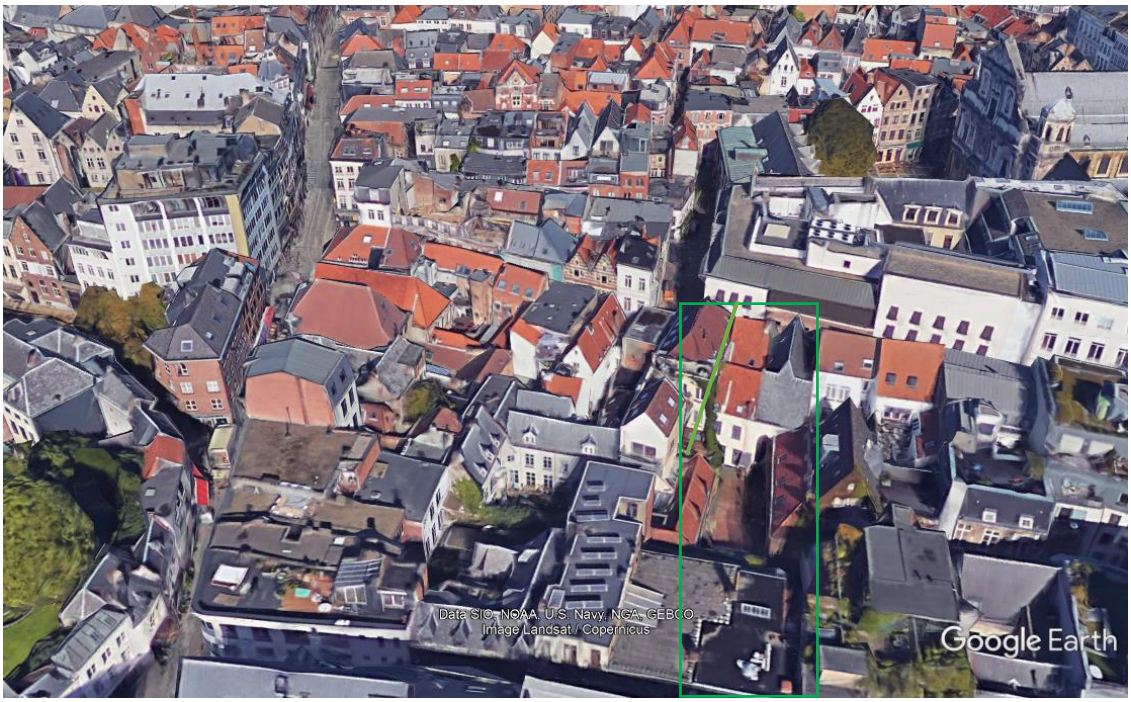

De schuine lijn binnen het groen gemarkeerde vierkant toont dat die gebouwen geen deel uitmaken van deze nota.

Op het plan uit 1898 zien wij dat in de korte Nieuwstaat nummer 18 de gang loopt die naar de hospice voert. Verder schreef men bij het woonhuis op nummer 20 en bij nr.22 (de kapel) het woord statuaire. Op de binnenplaats markeerde men het woord Hospice.

Ter hoogte van de Vleminckstraat zien wij op nr. 7 een Charbons of kolenopslagplaats en het aanpalende huis op nr. 9 wordt als een garnisseur aangeduid daarbij kan er aan een meubelstoffeerder gedacht worden.

De naam van de Sint-Annakapel en het Sint-Annagodshuis

Zoals bekend was Anna de moeder van Maria. Anna's plaats in de heilige familie[8] kan als volgt samengevat worden. Er komen feitelijk een aantal familieleden voor in de benaming de heilige familie:

1. Maria en kind met St. Johannes (het kind is dikwijls naakt afgebeeld, verder kan hij herkend worden aan het rieten kruis welke hij vasthoudt).
2. Maria en kind met St. Anna of Anna te Drieën. Het thema van drie generaties, grootmoeder, moeder en kind, raakte geliefd bij de kunstenaars in Noord-Europa, met name in de 15de en 16de eeuw.
3. Heilig Maagschap; heilige bloedverwantschap; de familie van St. Anna. Volgens een laat middeleeuwse legende trouwde Anna driemaal en kreeg ze iedere keer een kind dat Maria heette (Legenda aurea: geboorte van Onze Lieve Vrouw).

De feestdag van de Heilige Anna wordt gevierd op 26 juli. De heilige Anna is de patroonheilige van onvruchtbare- en zwangere vrouwen, mijnwerkers, meubelmakers, houtdraaiers, kleermakers, borduursters en schippers.

Na de beschrijving van de kapel en het westelijke godshuis zal er nader ingegaan worden op de voormalige beeldengroep(en) die zich daar bevonden.

---

8 Hall, J, Hall's Iconografisch handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst, Leiden, 1992, blz. 225-226.

Archieven van het Sint-Annagodshuis in de Korte Nieuwstraat 1601-1786[9]

Na deze eerste kennismaking met de ligging van de gebouwen aan de hand van de oude kaarten en plannen, zal er nu met behulp van de archieven iets dieper op de gebouwen worden ingegaan.

Er werd gehoopt dat door de rekeningen in te zien er een inzicht gekregen zou worden in de mogelijke uitgaven voor bijvoorbeeld herstelwerkzaamheden aan kapel en godshuizen. Dergelijke uitgaven werden inderdaad genoteerd en een aantal zaken vallen op. Ik dank Sarah van Borm voor het beschikbaar stellen van haar overzicht van de rekeningen. De vroegste rekeningen dat wil zeggen van 1600-1700 zijn op een bepaalde wijze gedetailleerd en geven duidelijker informatie over de locaties waar specifieke werken werden uitgevoerd. Volgende plaatsaanduidingen worden in de 17de eeuw vermeld: kapel, godshuis, kamer van de meesteres, klein huis (keuken), Gulden Vlies, poort, straat, toren, secret, hof, binnenplaats, kamer boven sacristie en bleekhof. De rekeningen uit de 18de eeuw (1700-1786) zijn veel minder gedetailleerd en vermelden in de eerste 25 jaar van de 18de eeuw nog enkele specifieke locaties zoals kapel, godshuis, gang, poort en straat maar vervagen in de loop van de eeuw en de plaatsen worden niet langer gespecificeerd.

Uit de 17de-eeuwse rekeningen vernemen wij dat er over een toren[10] geschreven wordt. Verder staat er expliciet genoteerd dat er in 1618 vier nieuwe huizen werden opgericht en in 1619-20 bouwde men nog eens drie nieuwe huizen. Hier gaat het dus om de oprichting van godshuizen en op deze manier vinden wij gegevens terug over de oude bouwgeschiedenis van deze woningen. Omdat er geen plannen uit die tijd zijn overgeleverd en de godshuizen zeer sterk verbouwd werden in 1829, is het moeilijk om een exacte voorstelling te maken van het uiterlijk van die godshuisjes uit die tijd.

In 1623 levert de zilversmid een monstrans en zo vernemen wij dus ook iets over de roerende objecten in de kapel. Ook de nog immer aanwezige blauwen stenen spoelbak op de binnenplaats wordt in de rekeningen van 1658 vermeld en werd aangekocht voor 32 guldens en 15 stuivers. In deze rekeningen noemt men allerlei onderhoudswerken aan de gebouwen en het is zichtbaar dat er regelmatig sprake is

---

9 SAA, OCMW archief, 860#7702

10 Of men hiermee naar de klokkentoren verwijst of dat er daadwerkelijk sprake is geweest van een toren is niet zo duidelijk. Sporen van een toren werden namelijk niet in situ herkend maar de herstelwerken lijken te veel omvattend om van een kleine klokkentoren uit te gaan.

van witten en schilderen[11], dat de leien daken onderhouden werden en glasramen regelmatig werden vervangen. In bijlage nr. 1) is de ingekorte lijst van de werken aan de kapel opgenomen.

De rekeningboeken uit de 18de eeuw startte steeds met de details over de stichting van het godshuis.

Er staat telkens:

'*ERFF GOEDEREN*

Chijnsen ende renten toe comende het

Godtshuys van St Anna in de Corte-

Nieuwe Straet gefondeert bij bouden

Den Ridder ende Leysbeth Heijs op

28 februarij 1405, mits gaenders rekeninge

Ende bewijs Soo van den ontfanck als

Uijt geve die den volgenden oudt

Aelmoessenier als Provisor van 't Selve

Godtshuys ten tijde sijn der administratie

Heeft gehadt, te weten als mr. P.M.J. De Bruijn

Anno 1766. De collatie is aen den heere

Buyten Burgemeester, ende het stellen

Van eene meesteresse uijt de vrouwen aen

Den Heere Provisor'.

---

11 In de rekeningen schrijft men het woord kaleien niet maar spreekt men over witten, mogelijk bedoelde men hiermee het aanbrengen van een kaleilaag en aansluitend vermeldde men het schilderen. Er wordt meermaals kalk geleverd 1675, 1679, 1687.
.

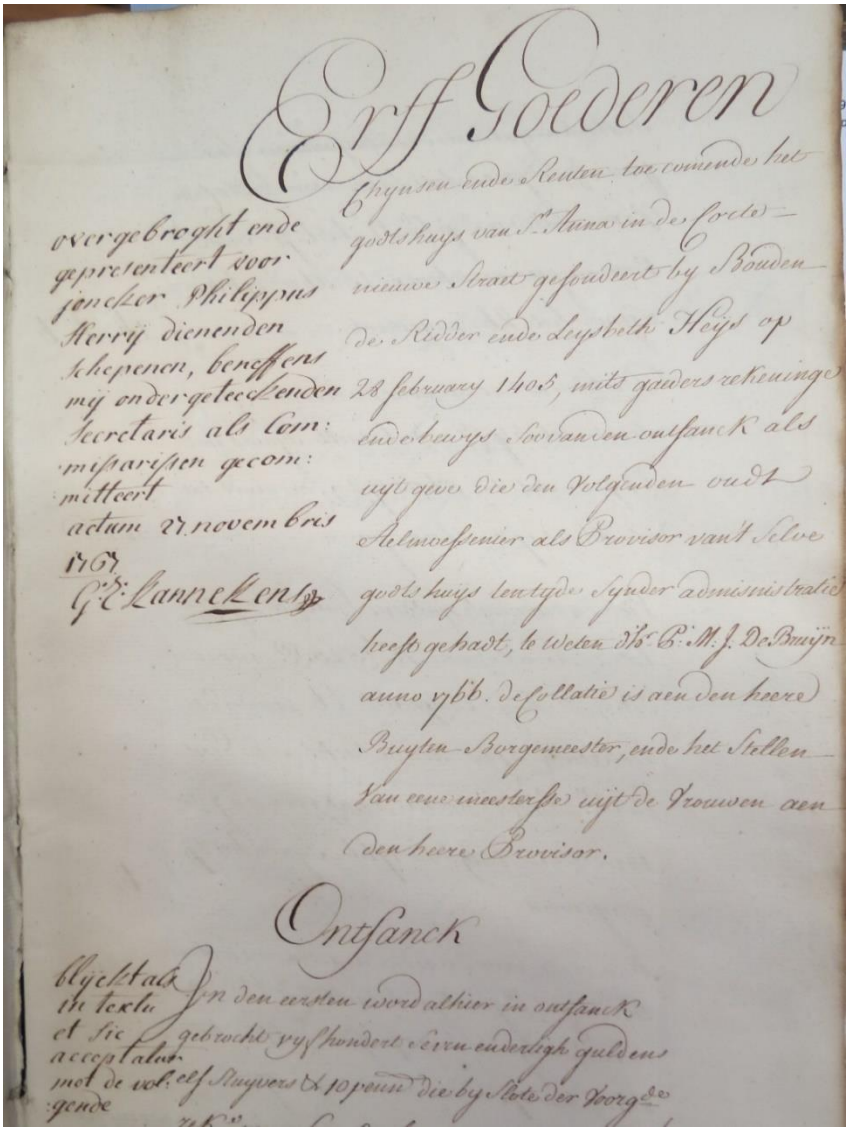

Erff Goederen

Chynsen ende Renten toe commende het godshuys van S.t Anna in de Corte-rieuwe Straat gefundeert by Bouden de Ridder ende Leysbeth Heijs op 28 february 1605, mits gaders rekeninge ende bewijs soovanden ontfanck als uijt geve die den volgenden oudt Armoesenier als Provisor vant selve godshuys leuctgde Synder administratie heeft gehadt, te weten d.o C. M. J. De Bruijn anno 1766. de collatie is aen den heere Burgen Burgemeester, ende het stellen van eene meesterse uijt de vrouwen aen den heere Provisor.

overgebraght ende gepresenteert voor jonckher Philippus Merry dienenden schepenen, beneffens mij ondergeteckenden secretaris als commissarissen gecommitteert actum 27 novembris 1767

G. C. Lanneckens

Ontfanck

blyckt als de textu et sic accepta lat. met de volcelf stuyvers & 10 penn gende

In den eersten word alhier in ontfanck gebracht vijfhondert eenen enderligh guldens die by stede der voorgde

3) *Den kelder onder de capelle als nu in huere*

Bij Peeter van wijngaert hovenier tot 7

Sjaers comt voor een jaer verschenen bamis 1766 7

Het totaal van de inkomsten bedraagt ses en vijftigh-guldens achthein Stuyvers en vier pennies.

We krijgen door deze rekeningen een idee over het feit dat er een verdieping boven de sacristie was (ook in de 17de eeuw stond dit al in de rekeningen) en dat de kelder van de kapel afzonderlijk verhuurd werd.

Verder noteerde men elk jaar de Uyt Geeff (uitgaven) ende betaelinge gedaan aen reparatien als Andersint. Enkele voorbeelden worden geciteerd maar de plaatsaanduidingen staan er in deze laat 18de-eeuwse rekeningen niet meer bij en men blijkt elk jaar min of meer dezelfde zaken te onderhouden.

- Betaelt aen de weduwen stafmetser voor

  Verdienden arbeijts loon ten dienste van

  Desen godshuijs volgens quittantie f. 6

  Betaelt aen de weduwe Monteyremar

  Over leveringe van kalck & steen by quittantie f 3.6

  Betaelt aen Nicolaus Franssen timmerman

  Over arbeijts loon volgens quittantie f1.12.3

  Betaelt aan Paulus ma schilssens Schalie

  Decker over arbeijt loon leveringen van

  Schalien volgens by quittantie 11.16

  Betaelt aan heuriens Koekaert Smit

  Over leveringe van ijserwerck arbeijte

  Loon volgens quittantie 4.4.6

  Betaelt aen A J Ausiau Steenhouwer

Over arbeijts loon volgens quittantie 9.19

Betaelt aan J van Oppe lootgieter over

Arbeijte loon aent afdoen van goten bij quittantie 5.132

Deze onderhoudskosten of reparaties staan voor vele jaren in de rekeningen opgetekend en illustreren dat men zich al deze jaren nauwgezet met het onderhoud van de kapel en het godshuis bezighield.

Oudere archivalische informatie uit de wijkboeken van de 1ste en 2de reeks

Een schema illustreert op welke folio's er over de kapel en de godshuizen in het eerste wijkboek PK 2260 werd geschreven. Wij krijgen een idee van de namen van de buurhuizen en zien dat er al vroege schepenakten bestaan van die buurhuizen.

Folio 157 Vijf Gerstenbroden Akten tussen 1562 en 1612.	Folio 156 Ghulden Vlies godshuys van Sint Anna.	Folio 155 Godshuys Sint-Anna	Folio 154 Godshuys Sint-Anna	Folio 153 Sint-Anna Capelle	Folio 152 Drye Copkens Akten tussen 1594 en 1612.

In de tweede reeks wijkboeken PK 2309

Folio 40 Vijf Gerstenbroden Veel verwijzingen vanaf 1675-1788.	Folio 41 Ghulden Vlies godshuys van Sint Anna. Akten van 1732-1792	Folio 42 Godshuys Sint-Anna	Folio 43 Godshuys Sint-Anna	Folio 44 Godshuys Sint-Anna	Folio 45 Drye Gulde Bellen. Akten van 1686-1746.

Het valt dus op dat er in de wijkboeken geen verwijzingen staan opgenomen voor het Godshuis, maar door naar de oude plannen en verwijzingen van de aanpalende huizen te kijken, is het duidelijk dat de straat al vroeg bewoond was. Enkele verwijzingen in de schepenakten voor de woning het Gulden Vlies werden

opgezocht, maar er werd niet over het uiterlijk van de huisjes geschreven. Slechts de ligging komt in de schepenakten meer expliciet aan de orde, maar deze kenden wij al uit de wijkboeken (bijlage 2). Tevens werd dit huis meermaals in de 17de-eeuwse rekeningen vermeld.

Recente bouwaanvragen voor de Sint-Annakapel, woonhuis en het godshuis

Naast de bouwaanvragen voor de kapel en het godshuis (die slechts in zeer beperkte mate aanwezig zijn), heb ik mij tevens gericht op het woonhuis in de Korte Nieuwstraat nr.20. Bovendien werden de bouwaanvragen voor de woningen in de Vleminckstraat 7 en 9, ook bestudeerd in relatie tot de binnenplaats en bijgebouwen van het godshuis.

De beschrijving van de bouwaanvragen begint bij de Sint-Annakapel in de Korte Nieuwstraat 22.

Een brief uit **1817**[12] gaat in op het feit dat meneer Peeters voor dertig jaar verantwoordelijk was voor 'le conduit d'eau commun, de ma maison & la chapelle de St. Anne.

Ook werden er twee vroege aanvragen voor huurcontracten[13] in de commissie van burgerlijke gasthuizen teruggevonden in het OCMW archief. Het handelt hierbij echter om de woning met het oude huisnummer 338 gelegen in sectie 3[14] en daarbij gaat het dus om het huis op nr. 20 indien men in de concordantietabel kijkt. Eén brief over het huurcontract stamt uit **1834** en de tweede uit **1858**.

Veranderingen in de kapel tijdens de 17de eeuw en latere perioden

Uit de archivalische informatie in schema gebracht door Sarah van Borm hebben wij kunnen vaststellen dat de onderhoudswerken aan de kapel op regelmatige tijdstippen plaatsvonden. Dakwerken, werk aan de goten, vervangen van glasramen en het leveren van kalk zijn de meest geciteerde werkzaamheden.

Stilistisch kan er vastgesteld worden dat er tijdens de 17de eeuw een monumentale portaal voor de kapel werd geplaatst. In de inventaris noteert men het als volgt:

---

12 SAA, OCMW archief, 2425-26
13 SAA, OCMW archief, 2294#1167
14 Volgens de concordantietabel was nr. 338 het oude nummer en nr.20 het moderne huisnummer.

‘Wij zien boven het portaal een hoog spitsboogvenster met geprofileerd beloop, drieledig hoog-gotisch maaswerk met drie- en vierpassen, afgelijnd door een spitsbogige waterlijst. Een rechthoekig luik doorbreekt de top. Het markant barokportaal uit blauwe hardsteen, met een rijk gesculpteerde, houten deur, stamt uit de 17de-eeuw. Het geblokte rondboogportaal met gelede imposten en een gevleugelde engelenkop als sluitsteen, wordt geflankeerd door twee geringde zuilen en pilasters met geblokte basis en composiet kapiteel, gecantonneerd door voluten. Boven de sluitsteen bevindt zich een paneel in spiegelboogomlijsting tussen gevleugelde engelenkoppen, afgewerkt met een gekorniste, gestrekte waterlijst. Deze dient als basis voor een spiegelboognis in een geprofileerde omlijsting met sluitsteen, geflankeerd door voluten en bekroond door een gekornist, driehoekig pseudo-fronton. In deze nis bevonden zich de beelden van Sint-Anna en Onze-Lieve-vrouw met een stralenkrans, die tijdens het eerste kwart van de 20ste eeuw verwijderd werden. De houten rondboogdeur met spijkerbeslag, een omlijste spiegel en een mascaron, wordt in het boogveld bekroond door twee gevleugelde sfinxen met een bloemenguirlande’.

Op de linker foto uit het stadsarchief van Antwerpen PB#2126 te dateren rond 1906 zien wij dat de beeldengroep van Sint-Anna en Onze-Lieve Vrouw nog aanwezig is. Ook prijkt de stralenkrans op de achtergrond. De rechter afbeelding toont dat de beeldengroep werd verwijderd. Op de hierboven geïllustreerde postkaart staat dat Frans Joris zijn intrede in de kapel had genomen als atelier en wij weten dat hij leefde van 1851 tot 1914. Zou zijn stijl van beeldhouwen niet gepast hebben bij de religieuze beelden boven het portaal van de kapel? We zien dat het houten deurtje rechts van de monumentale deur in deze tijd verstevigd werd met metalen platen en dat er in de monumentale deur een brievenbus en een deurklopper werden aangebracht (afb.3). Frans Joris was docent aan de Koninklijke Academie van Schone Kunsten vanaf 1883[15].

Enkele sterk gelijk uitgewerkte houten rondboogdeuren met spijkerbeslag werden herkend in het huis op de Falconrui 47 en in de Barokpoort van het huis in de Wolstraat 30[16].

Volgens de chronologie van de onderzoeker Lode Goukens[17], werd de kapel later als boekenmagazijn voor de stadsbibliotheek gebruikt[18]. Daarna werd het een opslagplaats van een melkboer en een milieuaanvraag met plan van de koelinstallatie uit **1936** illustreert waar de elektrische motor in de kelder geplaatst moest worden. We zien tevens op dit plan dat de kapel 13.50 meter lang is.

Gedurende het begin van de 20ste eeuw gebruikte men de kapel volgens de literatuur als stadsmagazijn voor boeken.

In eerste instantie werd er gedacht dat de HEA-staalprofielen toen werden aangebracht, om op één of andere wijze bijvoorbeeld een tussenverdieping met boeken mee te ondersteunen. De architect meende echter dat dit toe te schrijven was aan het feit dat de trekankers (die zich op verschillende hoogtes situeren) op die plaatsen afwezig waren en men deze balken dus als vervangers had aangebracht. Volgens de architect en een extern studiebureau zijn deze recente toevoegingen niet

---

15 Er werd contact met de Koninklijke Academie opgenomen omdat er gehoopt werd dat men misschien een persoonlijk dossier van de beeldhouwer zou hebben. Dit bleek echter niet het geval te zijn.

16 Goovaerts, B.,Antwerpse poortjes, Antwerpen, 1980, blz. 46 en blz.158.

17 Goukens, Lode, Essay voor monumentenzorg 2014. Ontluisterende herbestemming. Kerkelijk Onroerend erfgoed en kooplui in de tempel. Boekenmagazijn van circa 1917-1936.

18 Er werd navraag gedaan in de erfgoedbibliotheek, maar men was niet erg hulpvaardig en leek van niets te weten.

nodig en kunnen ze verwijderd worden. Dit zou bijdragen aan een soberder uitstraling in de kapel.

Er lijken ook afbeeldingen en verwijzingen naar een antiquariaat in de kapel te bestaan. Men verwijst echter naar huisnummer 20 en daarbij zou het dan mogelijk handelen om het aanpalende winkelpand. De kapel draagt namelijk huisnummer 22.

Een brief gedateerd op 23 december **1983** van het openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn van Antwerpen, noteerde dat er sprake was van een beperkte aanbesteding voor de restauratie van de Sint-Annakapel en godshuis. Blijkbaar vond deze restauratie plaats rond 1994-95[19]. In het archief van Onroerend Erfgoed werd er geen dossier van teruggevonden of liet men deze in verband met de nieuwe privacy wetgeving niet zien.

In de literatuur trof ik de bemerking aan dat de kapel aan de eredienst werd onttrokken in de 19de eeuw[20]. Verdere bronnen heb ik hier niet voor teruggevonden en voeren buiten de directe reikwijdte van dit onderzoek.

Bouwaanvraag uit 1994-95

Eén van de meest recente bestemmingen die het Centrum voor Religieuze kunst tijdens een inventarisatieronde in 2014 fotografisch vastlegde in de kapel, betrof de inrichting van een café/restaurant. Aangezien de link op de informatiepagina niet meer werkt (februari 2018) en de kapel ondertussen al weer enkele jaren leeg lijkt te staan, valt het toch op dat veel elementen met de huidige toestand en conditie van het gebouw corresponderen. Diverse zaken worden duidelijk als wij de foto’s van toen vergelijken met de huidige toestand.

Een schets die bij een bouwaanvraag (BA 86-941874) voor het wijzigen van de gevelpui nr.20 zat, toont dat in de kapel ‘destijds’ een theeroom was gevestigd en dat deze werd gewijzigd tot een restaurant. De aanpalende winkel op nr. 20 zou tot een keuken worden omgevormd en dat lijkt inderdaad te zijn uitgevoerd.

Zie op de hiernavolgende blz.25 de schets van die bouwaanvraag.

---

19 Paul de Commer archivaris van het OCMW archief zocht in hun nog niet volledig geïnventariseerde dozen met archieven in de Lange Gasthuisstraat. Hij kon evenwel niets traceren. De meeste OCMW archieven bevinden zich nu in het Felixarchief.

20 Goukens, Lode, Essay voor monumentenzorg 2014, blz. 5.

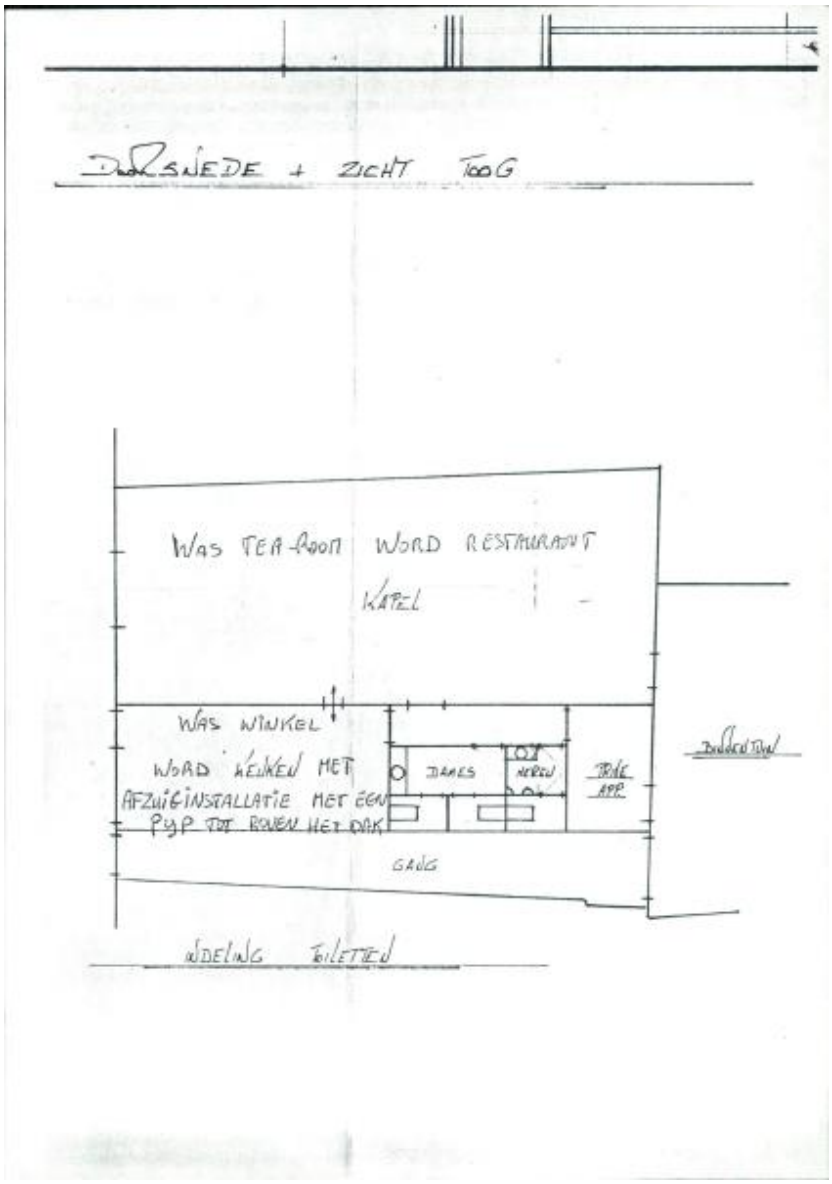

SAA, BA 86-941874
uit 1994-95.

Ook al het sanitair in het achterhuis staat opgetekend. De andere tekeningen bij deze bouwaanvraag hebben betrekking op de gevel en er staat genoteerd dat de gevelpui in een neutrale kleur geschilderd diende te worden.

Fotodossier van de kapel ten tijde van het restaurant

In het eenvoudige gotisch zaalkerkje bevindt zich een mezzanine met een trap aan de rechterzijde. Inmiddels (2019) is deze trap verwijderd. Op het gelijkvloers kan een bar worden herkend en het is op deze plaats dat wij nu intensieve schadesporen vaststellen.

De stalen balken kwamen al aan de orde en er werd inmiddels overeengekomen na een onderzoek van een gespecialiseerd ingenieursbedrijf dat deze storende en blijkbaar weinig functionele balken verwijderd kunnen worden.

Er werd in de gehele kapel een moderne verhoogde vloer gelegd iets boven een tegelvloer. Deze lager gelegen tegelvloer is voor zover zichtbaar nog in situ aanwezig. Het zijn echter andere formaten tegels (23-14 cm) dan men normaliter voor zo’n oud kerkje zou verwachten en het lijkt hier niet om historisch authentieke tegels te gaan. De tegelvloer ligt evenwel beschermd (doordat de andere vloer niet op de stenen werd bevestigd).

De gang op nr. 18 en de winkelwoning op nr. 20 in de Korte Nieuwstraat

Vanaf de vroegste stads- en kadasterplannen (1824) kan er opgemerkt worden dat er een lange gang (genummerd nr.18) naast het huis op nr. 20 loopt die toegang verschaft naar de binnenplaats van de godshuizen.

Een volgens de Franse republikeinse kalender gedateerde bouwaanvraag van 23 prairial jaar 3 (weidemaand in 1794) opgemaakt voor het aanpalende huis op nr.16 toont toevallig een stukje van het oude karakter van de gang op nr.18 (afb.5 en bijlage 3). Een fraai traditioneel rondboogpoortje is waarneembaar. Boven dit poortje zijn twee ramen aangebracht deze lijken qua uiterlijk recenter. Vervolgens kan een deel van een rondboograam (mogelijk een 18de-eeuwse toevoeging) worden waargenomen. Daarboven kan een traditioneel kruisraam herkend worden en vervolgens staan er nog twee kleine raampjes opgetekend. Het valt op hoe hoog deze gevel in feite was. De gevel stak destijds uit boven de tweede verdieping van het huis op nr.16.

Deze laat 18^{de-}eeuwse details van de poort verlenen de huidige deur en gang een heel ander karakter als vandaag de dag.

In de dossier Commodo en Incommodo[21] uit **1879** werd een aanvraag teruggevonden voor een blikslagerwerkhuis in de woning in de korte Nieuwstraat 20.

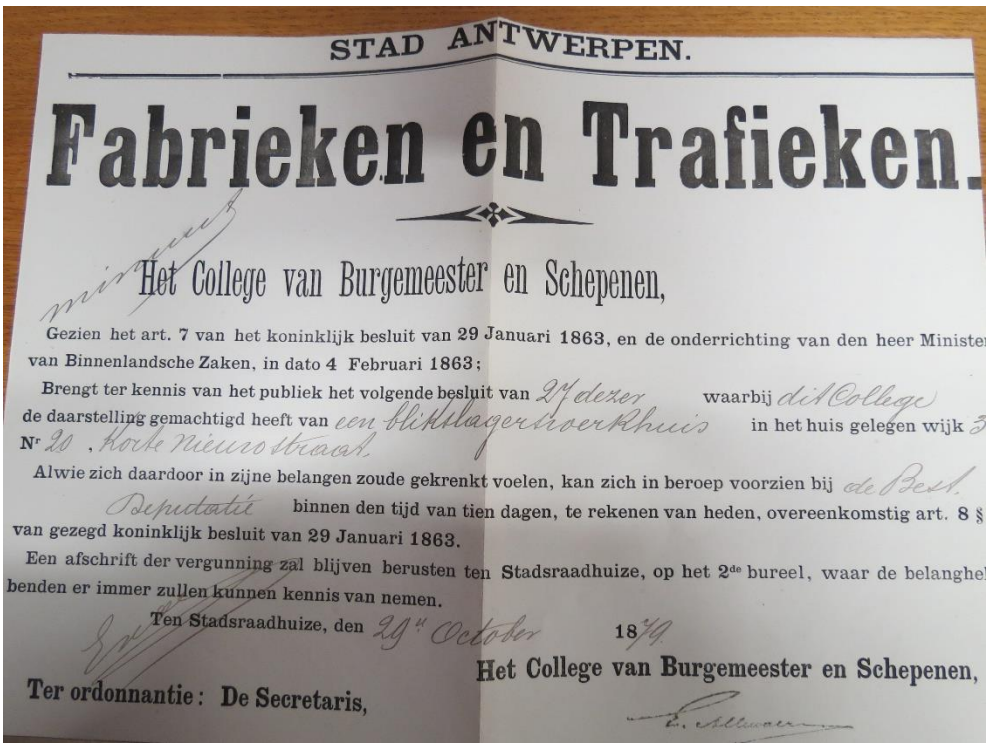

STAD ANTWERPEN.

Fabrieken en Trafieken.

Het College van Burgemeester en Schepenen,

Gezien het art. 7 van het koninklijk besluit van 29 Januari 1863, en de onderrichting van den heer Ministe van Binnenlandsche Zaken, in dato 4 Februari 1863;

Brengt ter kennis van het publiek het volgende besluit van 27 dezer waarbij dit College de daarstelling gemachtigd heeft van een blikslagerswerkhuis in het huis gelegen wijk 3 Nr 20, Korte Nieuwstraat.

Alwie zich daardoor in zijne belangen zoude gekrenkt voelen, kan zich in beroep voorzien bij de Best. Deputatie binnen den tijd van tien dagen, te rekenen van heden, overeenkomstig art. 8 § van gezegd koninklijk besluit van 29 Januari 1863.

Een afschrift der vergunning zal blijven berusten ten Stadsraadhuize, op het 2de bureel, waar de belanghe benden er immer zullen kunnen kennis van nemen.

Ten Stadsraadhuize, den 29n October 1879.

Het College van Burgemeester en Schepenen,

Ter ordonnantie: De Secretaris,

[21] SAA, MA 25#3092

In een bijgevoegde brief lezen wij dat het werkhuis gevestigd zal zijn op den zolder, dit lokaal zal van een stenen vloer voorzien worden & al het zichtbare houtwerk zal bezet worden.

Tegenwoordig ligt er een tapijt en kunnen de houten spantconstructies nog altijd herkend worden. Maar onder het tapijt ligt inderdaad een tegelvloer.

De volgende bouwaanvraag die in het stadsarchief van Antwerpen werd getraceerd, dateert uit **1909**[22]. De bouwaanvraag is voorzien van een tekening en de aanvraag verzoekt om gevelveranderingen te mogen uitvoeren. De toelating werd verleend. We zien dat in de voorgaande eeuw het authentieke rondboogdeurtje al vervangen moet zijn, zo toont de bestaande toestand in 1909.

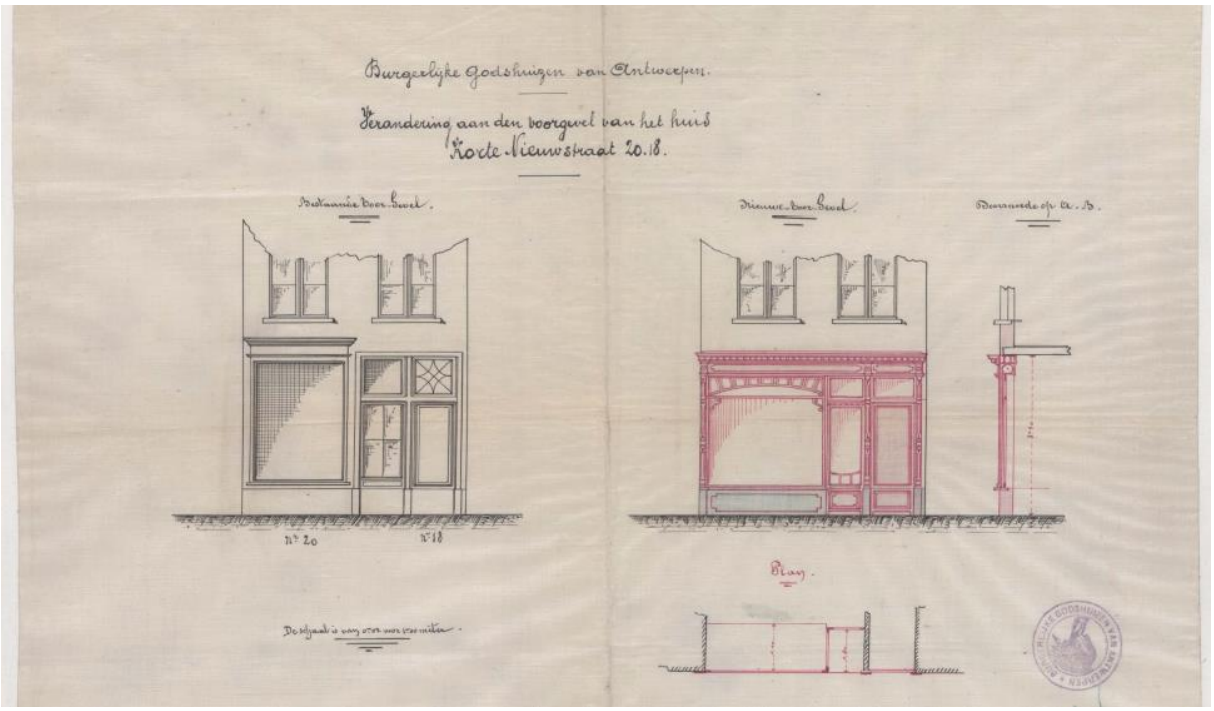

De zwarte tekening illustreert de bestaande toestand en de rode etalage geeft de nieuwe situatie weer. We zien hoe men van een vrij classicistische winkelpui moderniseert naar een meer op de art nouveau geïnspireerde etalage.

De beschrijving in de inventaris voor dit winkelhuis vermeldt:

‘Neoclassicistisch winkelhuis uit de eerste helft van de 19de eeuw, doch met een oudere, mogelijk traditionele kern. De gang in de linker travee ontsluit vanouds het achterliggende Sint-Annagodshuis. Het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen liet in 1909 de winkelpui aanbrengen.

22 SAA, BA 86-941874.

Rijwoning van twee traveeën en drie bouwlagen onder een zadeldak (nok parallel aan de straat, pannen). Het aandak met schouderstukken links, en een smeedijzeren muuranker geven de oudere kern aan. Rechthoekige bovenvensters met hardstenen lekdrempels in verkleinende ordonnantie; daklijst en houten goot. De klassieke houten winkelpui met bewerkte pilasters en entablement vanaf een hardstenen plint, onderscheidde zich oorspronkelijk door een roedeverdeling in art-nouveau'[23].

Het valt op dat er in deze beschrijving geen melding wordt gemaakt van het feit dat het om twee huisnummers handelt.

In **1995** verbouwd men de gevelpui nogmaals[24] (zie afbeeldingen van de etalage in bijlage nr.4). Daarnaast voegde men een schets toe voor de nieuwe functies in de kapel. Voor het huis op nummer 20 blijkt dat er een omvorming van een winkel tot keuken plaatsvond. Zoals bij de bespreking van de kapel (hiervoor) al aan de orde kwam werd er daarbij klaarblijkelijk ook een doorgang in de muur tussen kapel en winkel aangebracht.

Verder is het sanitair voor de dames en heren opgetekend in de woning op nr. 20 en grenst er een klein appartementje aan de binnentuin. Dit appartement is privé. Ook de al meermaals aangehaalde gang staat nog steeds opgetekend.

Historische foto's

Via de lange gang (Korte Nieuwstraat 18) komen wij uit op de binnenplaats en het lijkt adequater eerst de historische foto's te tonen zodat wij een idee krijgen van het voormalige uiterlijk van de achterzijde van de kapel, het godshuis en het winkelhuis op nr. 20 en de gang op nr. 18.

---

23 https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4272. Deze tekst is in 2018 opgemaakt en maakt dus deel uit van de herinventarisatie van Antwerpen.

24 SAA, BA 86#941874.

SAA, OF#6682 Links deur gang nr.18 Rechts achterdeur huis nr.20

Op de foto zien wij de gang en de achtergevel van het huis op nr.20, links op de voorgrond de zijvleugel van het godshuis, deze foto is te dateren rond 1935. De beeldengroep is hier nog aanwezig onder afdakje. Uit het primitief plan lijkt naar voren te komen dat de muur waarop het beeld is bevestigd, hoorde bij de aanpalende woning op nr. 16.

SAA Fofo-OF#2831, deze afbeelding stamt uit circa 1930.

Het valt op dat het beeld van Sint-Anna onder het afdakje aan de linkerzijde op de gevel hier niet meer aanwezig is. Verder zien we dat de godshuizen nog netjes gewit of gekaleid zijn en een zwarte plint (bitumen) hebben. Het leiendak van de kapel ziet er qua vorm en materiaal (leien) gelijkaardig uit als tegenwoordig. De positie van het 'nieuwe' spitboogvormige raam, was al vergroot. Een vraag die ik mij stelde, richt zich op de verbouwing van de vleugel van het godshuis in 1829. Is er een relatie tussen het doorlopen van deze vleugel van het godshuis tot tegen de kapel en heeft men daarom mogelijk een nieuw spitsboogvormige raam geplaatst? Op basis van een bezoek aan de dokterspraktijk (vormt geen onderdeel van deze opdracht) kan duidelijk gezien worden dat delen van de achtergevel van de kapel doorlopen op de zolder van het recent verbouwde oostelijke godshuis. Op basis van die feiten veronderstel ik dat het spitsboogvormige raam rond 1829 werd toegevoegd.

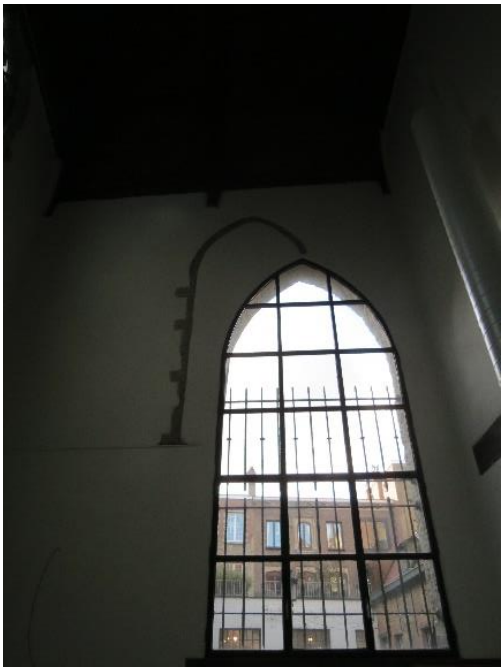

Deze twee foto's illustreren de enorme afmeting en het recente materiaalgebruik van het spitsboograam. Er werd geen bouwaanvraag voor de plaatsing van dit spitsboogvormige raam teruggevonden.

Twee foto's richting het zuiden (kant Vleminckstraat) geven een indruk van de kleine bleekweide/bleekhof[25] afgezet met een hek en van het nette karakter van de gevels.

De zijgevel van het pand in de Vleminckstraat heeft in deze tijd nog een trapgevel. SAA, PB#2125. Op de achtergrond zitten drie vrouwen tegen een klein bijgebouwtje aan en links tussen het godshuis en het genoemde bijgebouwtje lijkt nog een klein wit gebouwtje (onderdeel godshuis) te staan.

Op deze foto eveneens richting het zuiden genomen, dat wil zeggen richting Vleminckstraat, zien wij aan de linkerzijde dat de Boerentoren inmiddels is opgericht. Het bijgebouwtje welke haaks op de achtermuur stond, lijkt te zijn afgebroken. Op het

25 Een bleekweide, is een kort gemaaide grasweide, die ervoor diende om linnen te bleken. Dikwijls treffen wij een bleekweide aan in begijnhoven. In de rekeningen spreekt men evenwel over een bleekhof.

op de achtergrond gelegen kleine individuele (godshuis) bijgebouwtje kan een zadeldak met schoorsteen worden herkend.

De verlichting door middel van straatlantaarns schijnt in deze periode verdwenen te zijn.

Het bleekhof was destijds (foto voorgaande blz.) nog altijd in gelijkaardige vorm aanwezig en afgezet met een hoog hek.

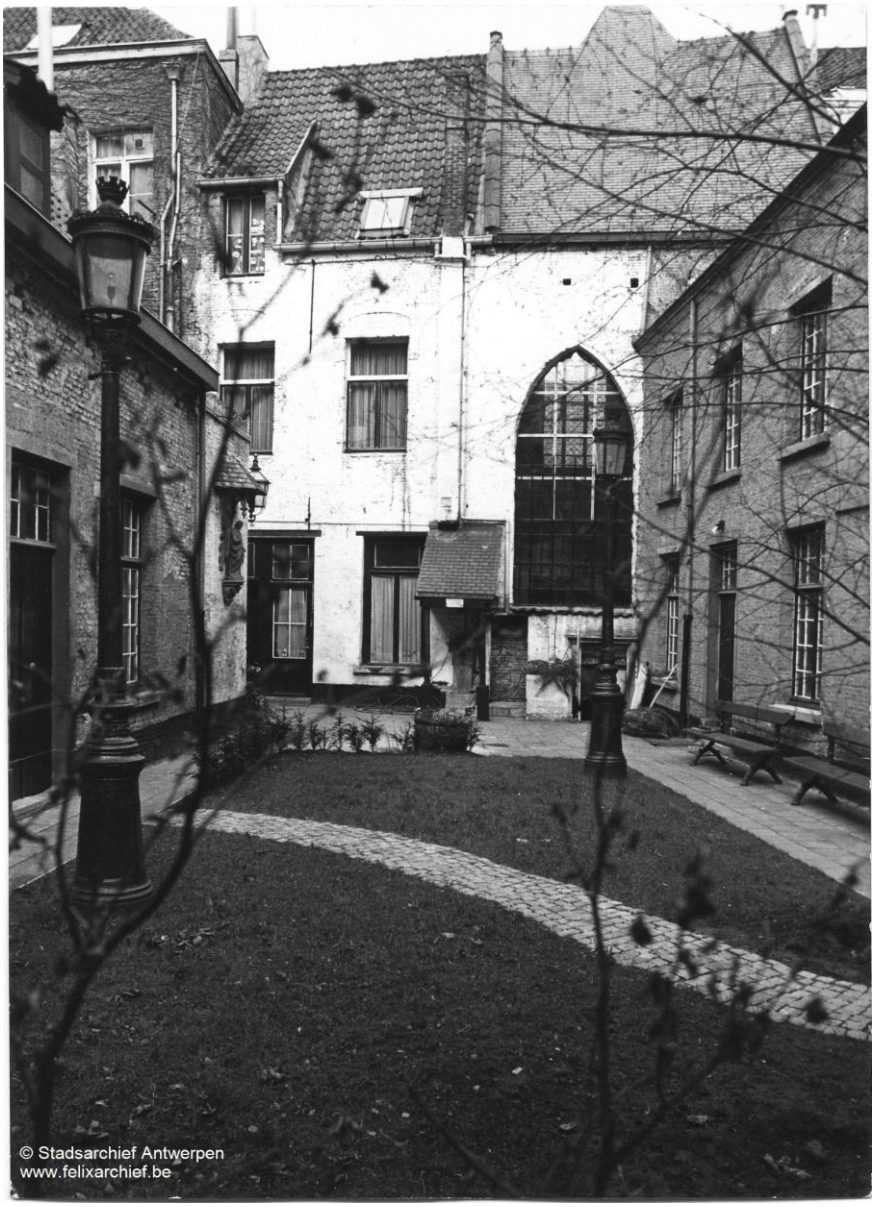

SAA, SA 251025, niet gedateerd. Op het bleekhof heeft men in deze periode een diagonaal lopend pad gelegd en de houten hekjes zijn verwijderd. Tevens heeft men de wit bepleisterde gevels op een gepikte plint in de jaren 1971-72 gedecapeerd en hierdoor kijken wij tegen de ruwe bakstenen gevels aan. Vooral het westelijke volume

van het godshuis bestaat uit zeer veel bouwsporen (verwijderde deuren, stukken natuursteen, tussengevoegde stukken metselwerk etc.). De in het verleden steeds aanwezige zichtbare eenheid door middel van de wit gekaleide gevels[26] met zwarte plint die er in de buitengevels van de godshuizen aanwezig was, is door deze ingreep tenietgedaan.

Er werden in deze tijd twee nieuwe lantaarnpalen opgericht.

Vleminckstraat

Aangezien de huidige winkel van Dille en Kamille in de Vleminckstraat 7-9 ligt, leek het zinvol ook de bouwaanvragen van deze huizen te bekijken. Bijgebouwtjes van deze panden komen namelijk voor op de oude stadsplannen uit 1823 op de binnenplaats van het godshuis.

De oudste teruggevonden bouwaanvraag uit 1848 voor het huis in de Vleminckstraat 9 handelt om het veranderen van een raam in een deur, en het plaatsen van twee ramen in de bestaande deur volgens bijgevoegde tekening in rood opgetekend[27].

In een volgende bouwaanvraag uit 1890 verzoekt men een raam in een deur te mogen veranderen. Deze bouwtekening illustreert de oude en de nieuwe aangevraagde toestand.

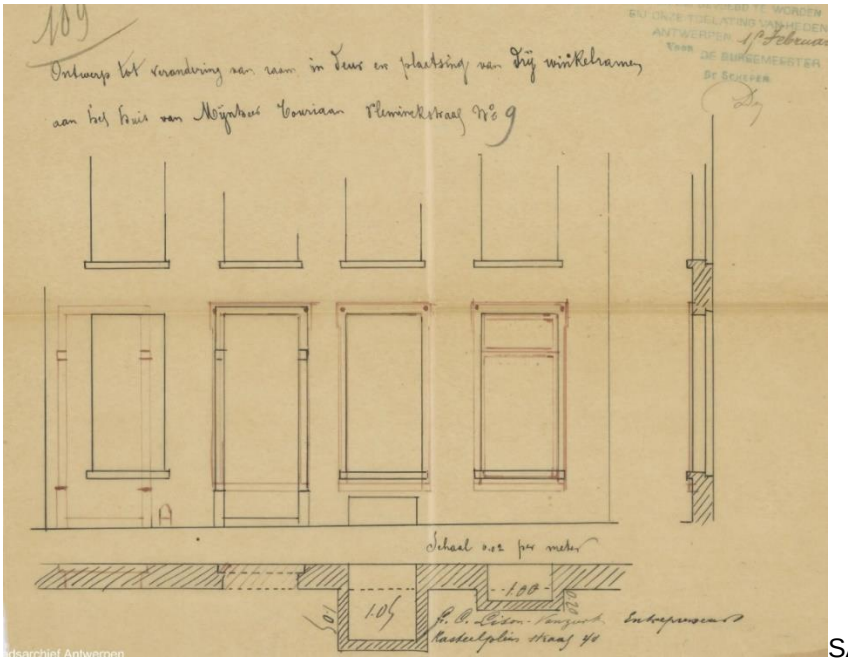

SAA, 1890#0109

[26] Gekaleide, gepleisterde of geschilderde gevels. In de oude rekeningen spreekt men over het schilderen en niet over het kaleien van de gevels. https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4273

[27] SAA, BA 1848-188

In hetzelfde jaar 1890# 0204 vroeg de eigenaar ook of hij een keldergat mocht opnemen (bouwtekening niet opgenomen).

Een derde aanvraag uit 1890-0191[28] verzoekt om een machtiging te bekomen tot het uitbreken van een houten muur en te vervangen door een gemetselde alsook het uitbreken van een ‘halvesteenschemuur’, in het huis in de Vleminckstraat 9. Er staat verder nog genoteerd dat deze muur ‘vormende een binnen verdeling van winkel en kamer uit’.

Een eenvoudige bouwaanvraag uit 1902[29] verzoekt om een kelderval te mogen wegnemen en deze te vervangen door een keldermond van 1.15 meter breed en 0.25 met uitsprong.

Een bouwaanvraag uit **1933** die op de grens ligt van de gebouwen die indirect deel uitmaken van deze studie richt zich op de huizen in de Vleminckstraat 5 en 7[30]. Er werd een tekening van het gelijkvloers en de eerste verdieping bijgevoegd en daarop kan waargenomen worden dat men in de veranda op de eerste verdieping twee openvallende ramen om licht en lucht te scheppen in het niet gemeen gedeelte van de scheidingsmuur aanbrengt. In **1949** komt er andermaal een bouwaanvraag voor het huis in de Vleminckstraat 7 binnen[31]. Het betreft deze keer het uitvoeren van binnen veranderingen voor het inrichten van een stapelplaats.

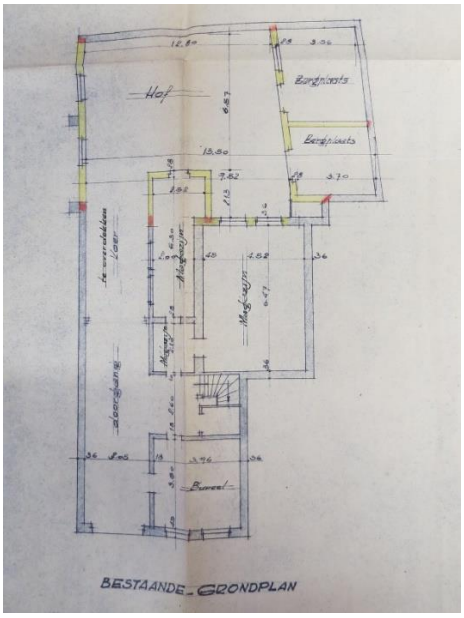

De gele lijnen duiden op de delen die afgebroken moeten worden.

SAA, BA 18#26182

28 SAA, BA 1890#0191
29 SAA, BA 1902#1687
30 SAA, BA 1933#43957
31 SAA, BA 18#26182

Blijkbaar is het een bloeiende bouwperiode want in **1950-51** komt de volgende bouwaanvraag voor de woning op nr. 7 binnen. Dit keer wenst men de voorgevel te veranderen. Tevens wenst men ook de achtergevel te wijzigen[32].

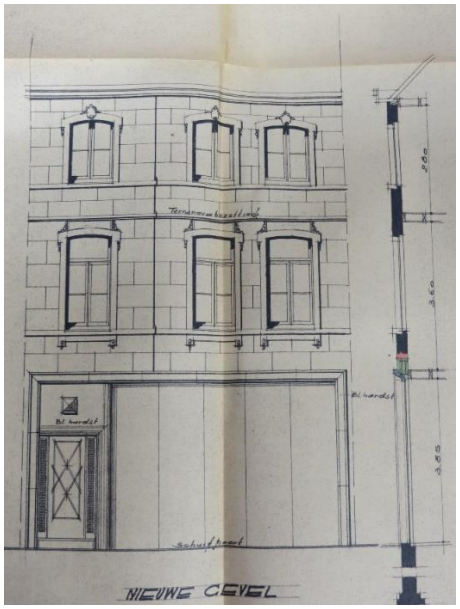

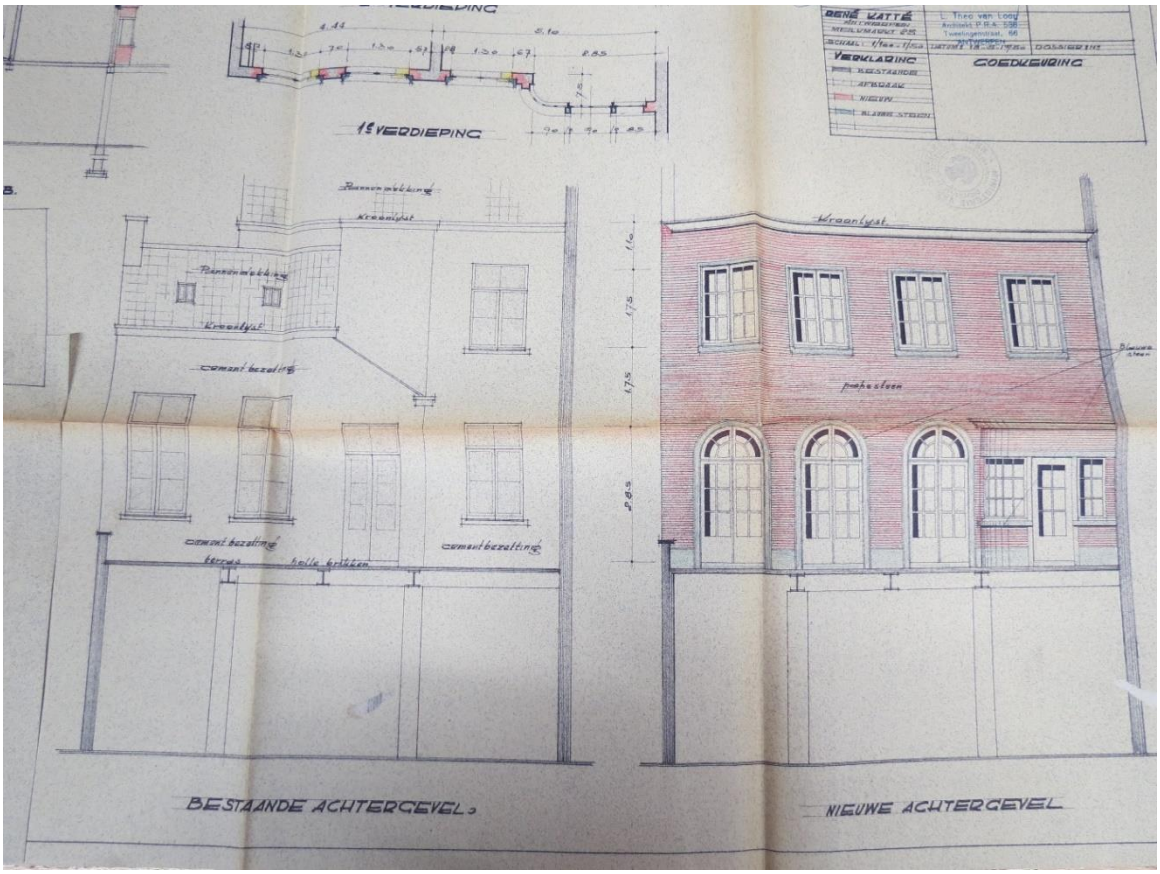

SAA, BA 18#27004 (1950-51)

32 SAA, BA 18#27004

Er schijnen de nodige problemen te zijn ontstaan bij de eigendommen die ook grenzen aan de Melkmarkt, maar dit vormt geen onderdeel van deze studie.

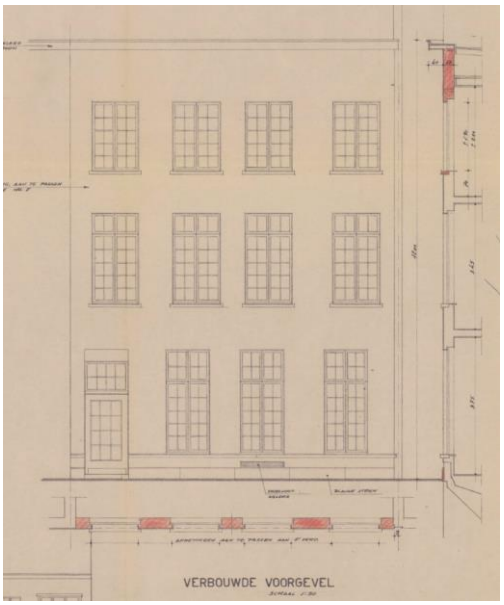

Toestand bestaande gevels in 1970 en nieuwe situatie, BA 18#53557.

De verbouwingswerken (BA 18#53557) hadden betrekking op de uitbating van een private club (1970). Het valt op dat het vanaf deze periode (1970) om de gemeenschappelijk samengevoegde huisnummers 7-9 gaat. Ook in het interieur werden allerlei zaken gewijzigd.

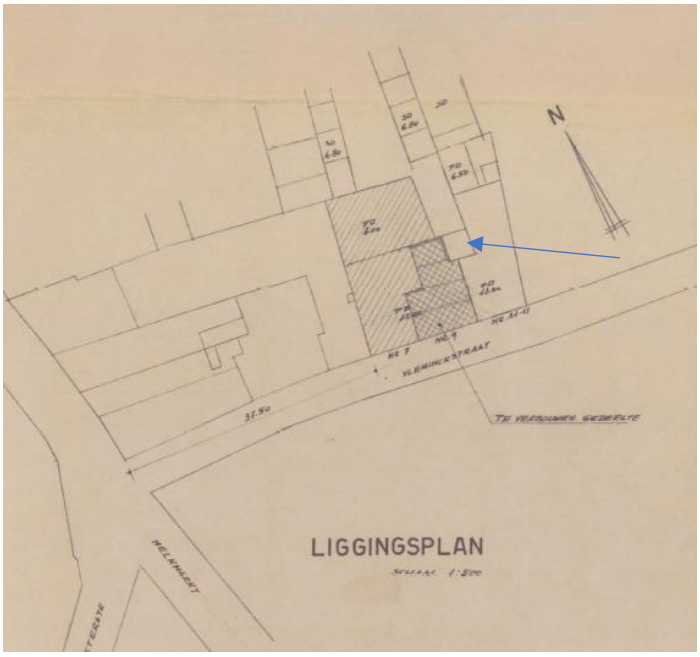

Detail van de bouwaanvraag BA 18#53557,1970.

Dit liggingsplan uit 1970 is opgenomen omdat het, nog altijd het kleine vierkante volume toont zoals op het vroege plan uit 1824.

Inventarisatie van de huidige bouw- en interieurelementen

De natuurstenen voorgevel van de gotische Sint-Annakapel is redelijk vervuild (afb. 1,2 & 4). De kapel is slechts één travee breed maar hoog en is uitgerust met een gotisch spitsvenster met geprofileerd beloop, drieledig hoog-gotisch maaswerk met drie- en vierpassen en wordt afgelijnd door een spitsbogige waterlijst. Er is nog recent glas-in-lood (20st-eeuws) in dit venster aanwezig. Aan de binnenzijde van het venster heeft men een houten voorzetraam geplaatst (afb.16). Op oude foto's zien wij dat er rond 1870 vierkante ruitjes in het spitsboogvenster (afb.1) aanwezig waren.

Het markant barokportaal uit blauwe hardsteen, met een rijk gesculpteerde, houten deur[33], dateert uit de 17de-eeuw en kwam eerder bij de beschrijving van de kapel op blz. 22 al aan de orde. Zoals op oude foto's waargenomen kan worden, bevond zich in de nis de beeldengroep van Sint-Anna en de Onze-Lieve-Vrouw met een stralenkrans (afb.1)[34]. De huidige nis is leeg en dit toont niet zoals het hoort (afb.1-3).

Naast de monumentale deur bevindt zich een karakteristiek houten deurtje (afb.2 &4) welke toegang verschaft naar de kelder (rechts) en aan de andere zijde zien wij een verluchtingsluik.

Als wij naar de top van de kapel kijken, valt het op dat er nog altijd een vreemdsoortige constructie van een voormalige klokkentoren aanwezig is, maar de klok ontbreekt sinds lange tijd. De vormgeving van deze klokkentoren is heel simpel (afb.2 & 4). De toren wordt genoemd in de 17de-eeuwse rekeningen maar het is onbekend of men hiermee verwijst naar de klokkentoren (klein formaat) of een echte toren. De aangehaalde werken in 1609, 1630 (dakwerken, schaliewerken en timmerwerk) lijken meer op werken voor een 'echte' toren. In 1675 beschrijft men nog eens werken aan het dak van de toren.

---

33 Gezien de huidige goede staat van het hout, lijkt het aannemelijk dat de deur eens hersteld of hermaakt werd.

34 Hoe meer de beeldengroep vergroot werd, hoe gevarieerder de interpretatie van de beelden werd. Rechts lijkt Maria met een doornenkroon in haar hand te zijn afgebeeld. Het beeld (vrouw) rechts staat op een verhoging maar wat zij voorstelt, is nu nog moeilijk te achterhalen.

De achtergevel van de kapel vanaf de binnenplaats

Via de gang op nr.18 (afb.5) bereiken wij de achterzijde van de kapel en de binnenplaats van het godshuis (afb.5, 7 & 10).

Ook deze al sinds lange tijd aanwezige gang heeft architecturale erfgoedwaarde, door het feit dat dit al eeuwenlang de toegang naar het godshuis verleent. De moderne vloertegels (afb.5) passen niet bij het historische karakter van deze gang.

Er zal nu nauwgezetter naar de achtergevel van de kapel gekeken worden. De achtergevel verschaft niet direct een evenwichtige indruk. Het lijkt er sterk op of het 'nieuw aangebrachte raam' al lange tijd aanwezig is (afb. 6-7) dit kan gebaseerd worden op het feit dat het raam al op oude foto's geïdentificeerd kan worden. Dus op de oudste foto's van het begin van de 20ste eeuw is dit raam al zichtbaar en het draagt niet bij aan een harmonische uitstraling. Het raam lijkt verplaats en vergroot te zijn, ten tijde van het herbouwen van de oostelijke vleugel van dit godshuis in 1829. Het godshuis loopt namelijk door tot tegen de achtergevel van de kapel (afb.7 en tekeningen architect). En we zien aan de binnenzijde dat het het oude raam doorboorde.

Tijdens de vroege twintigste eeuw zien wij naast de waterput een dubbele afdak staan (afb.9). Ook staat er een natuurstenen bak waarin planten staan, op de zijkant van deze bak is een heraldisch blazoen met insigne en jaartal (1658) zichtbaar. In de rekeningen van 1658 werd de bestelling van deze "over eenen blauwen steenen spuelbaeck als anders gelevert int godtshuys (32 gulden 15 stuivers)"[35] genoteerd (afb. 8).

De achtergevel van de kapel is een wit geschilderde en gepleisterde bakstenen lijstgevel onder een zadeldak (leien) tussen aandaken. Op diverse plaatsen zijn aanzetten van voormalige deur- en raamomlijstingen in natuursteen zichtbaar. De lijstgevel onder afgesnuite bedaking (leien) heeft net als de voorgevel een spitsboogvenster. Zoals genoteerd werd er een nieuw modern spitsboogvenster aangebracht en de vorm is buitengewoon groot voor deze kleine kapel en de zware ijzeren roeden passen niet in deze historische erfgoedcontext. De ramen aan de achterzijde van de kapel werden van doorschijnend glas voorzien.

---

35 Met dank aan Sarah van Borm.

Links foto uit het begin van de 20ste eeuw en rechts voorjaar 2019.

Delen van een oud spitsboogvenster zijn aan de binnen- en buitenzijde van de kapel nog zichtbaar (afb.19). Wanneer het hoge spitsboogvenster met ijzeren roeden werd geplaatst kon niet achterhaald worden uit de bouwaanvragen of andere archivalia. Dit venster bevindt zich niet in het centrum van de kapel maar is meer naar links gepositioneerd (van buiten uit gezien). De afmeting zijn disproportioneel in vergelijking de nog aanwezige oude archivolt in het interieur (afb.19).

Er stonden diverse aanbouwen tegen de achtergevel (overdekte waterput) voorzien van een leiendak en een spoelbak (rechts van de waterput) die nu in gebruik is als plantenbak. De conserveringsstaat van de waterput en spoelbak zijn slecht en verdienen aandacht. Op oude foto’s kan er waargenomen worden dat er al lange tijd aanbouwseltjes of afdakjes tegen de achtergevel stonden (afb.9). De blauwe steen van de spoelbak is ook op vele plaatsen gebarsten.

Gelukkig is de gevel van de kapel nog gewit en dit geldt ook voor het aanpalende huis op nr. 20. Het dak van de kapel bestaat uit leien en dat van het aanpalende huis uit rode pannen (afb.7).

Alle deuren in de achtergevel van de kapel en in het aanpalende huis op nr.20 werden recentelijk vervangen door kitscherige neogotische deurtjes. Ook in het interieur van het huis op nr.20 en de kapel werden deze neogotische deurtjes toegevoegd. Op de oude foto’s is absoluut geen sprake van dit type deur.

Het interieur van de kapel

Lode Goukens formuleerde tijdens zijn studie over de Sint-Annakapel het volgende: ‘de kapel is een triest voorbeeld van een progressief verval, creatief omspringen met regels en manifeste verwaarlozing van controle’[36]. Het CRKC noteerde dat het een eenvoudig gotisch zaalkerkje is waarvan het interieur beschadigd werd door het inbrengen van de al aangehaalde niveaus en vele functies tijdens de 20ste eeuw. Wel noteert het CRKC optimistisch dat het optimaliseren van een kapel geen afbreuk hoeft te doen aan het interieur[37], noch aan de structuur van het gebouw. Het toevoegen van structuren die reversibel zijn, kan daarbij een bruikbare optie zijn.

De oorspronkelijke elementen in de kapel bevinden zich op grote hoogte zodat bijvoorbeeld het houten plafond relatief ongeschonden bleef (afb.17-18). Er zijn evenwel een aantal plaatsen die mogelijk in het verleden door water werden aangetast en tevens lijken er een aantal planken van het houtwerk in het plafond hersteld te zijn. Opvallend zijn de nog aanwezige decoratieve korbelen. Deze zijn echter stilistisch nogal verschillend en ook type hout schijnt niet gelijkaardig te zijn. Op detailfoto’s van deze korbelen (afb.17) zijn veel gaatjes zichtbaar (houtworm?).

Volgens de beschrijving in de inventaris van het bouwkundig erfgoed wordt het interieur verstoord door de al genoemde ingebrachte twee vloerniveaus op T-balken, volgens die beschrijving voerde men dit uit tijdens de naoorlogse periode.

Recentelijk werden de muren ingeslepen om leidingen aan te leggen. Verder bevinden er zich HEA staalprofielen in de kapel.

De verluchtingskoker aan de zuidkant van de kapel zorgt voor het terugbrengen van de opstijgende warme lucht in de kapel (ab.19-20). De buis loopt door naar de kelder en is op een zeer ongelukkige locatie geplaatst. Men zou dergelijke ingrepen beter in bestaande schouwkanalen geïntegreerd hebben.

Ter hoogte van de tuinzijde van de kapel werd het pleisterwerk recentelijk gemoderniseerd en er bevinden zich een aantal ongebruikelijke nisvormen in de muur en een klein deurtje in de oostelijke muur (afb.12, 18 en 20) van de kapel. De oorspronkelijke vloer is verdwenen. Eerder sprak men in 1976 nog over harstenen

---

36 Goukens, Lode, Essay voor monumentenzorg 2014. Ontluisterende herbestemming. Kerkelijk Onroerend erfgoed en kooplui in de tempel. Universiteit Gent, Faculteit Letteren en wijsbegeerte.

37 Qua interieur is er weinig overgeleverd in de kapel. De structuur van het gebouw is evenwel behouden.

(arduinen) platen[38] maar Lode Goukens (2014) vermoedde dat het hoogstwaarschijnlijk om basècles ging.

Het huidige recent aangebrachte vloeroppervlak is modern en daaronder ligt een tegelvloer. Deze rode tegels hebben een groot formaat (23x14 cm), gelijkaardige tegels zijn aanwezig in het voorste deel van de kelder en onder de trap. De tegels in de kelder tonen intensieve slijtage sporen, deze in de kapel en onder de trap lijken nieuw en vertonen geen slijtage sporen.

Hoe meer wij ons ter hoogte van de straatkant van de kapel begeven hoe triester het interieur van de kapel eraan toe is. De aangebrachte tochtdeuren (afb.12) passen qua uiterlijk niet bij de voordeur. Deze deuren zouden beter in een eenheid met het gehele interieur en meer respect voor dit monument aangepast worden.

Op vrij recente foto's van het CRKC (2014) is te zien dat er in de kapel een restaurant met bar was geïnstalleerd langs de oostelijke muur. Het is op die plaats dat het pleisterwerk is weggekapt (afb.15) en dat men mogelijk gelijktijdig aanzienlijke stukken van de bakstenen mee afkapte. Op deze locatie bracht men in het plafond bovendien valse moerbalken aan.

Nabij de inkom bevindt zich een decoratieve trappaal die uit de 18de-eeuw lijkt te stammen met decoratieve metalen balustrade. De treden zijn niet op de juiste plaatsen ingelegd (afb.13) en er bevinden zich moderne metalen schroeven in de trappaal. Mogelijk haalde men deze trap uit een andere context en richtte men deze in de kapel op. De onderzijde van de trap lijkt uit modern houtwerk (afb. 13) te zijn opgebouwd. Al deze kenmerken bij elkaar genomen, lijken wij dus met een herbruikte en mogelijk zelfs samengestelde trap te maken te hebben.

De trap die uitkomt op de nieuwe tussenverdieping (zie blz.26), verleent een goed zicht op de onderzijde van het glas-in-loodraam en de muur op die hoogte. Aan de buitenzijde van de kapel is dit de plaats waar het 17de-eeuwse portaal werd opgericht.

---

38 Hier is niks meer van terug te vinden.

Een aantal zaken vallen hier (binnenzijde kapel) op:

- het hoge spitsboogvenster is aan de onderzijde van het venster sterk aangetast (afb.16).
- delen van het barokportaal steken boven het venster (afb.16) uit en dit toont onverzorgd.
- het pleisterwerk onder het raam werd afgekapt (afb.16).
- het metselwerk onder het raam bestaat niet slechts uit bakstenen maar ook uit natuursteen en werd in alle richtingen gelegd en het lijkt er sterk op dat dit metselwerk diende om een groot stuk muur in te vullen (afb.16).
- recent metselwerk werd aangebracht (afb.16) achter de nis.
- er werd een voorzetraam in hout voor het spitsboogvenster geplaatst (afb.16), vormgeving en uitvoering zijn niet volgens de normen van de kunst in een beschermd monument en getuigen van weinig respect voor het oudere raam.

De erfgoedkenmerken aan deze zijde van de kapel (gotisch spitsboogvenster, glas-in-loodraam, barokportaal etc.) verdienen het om gerestaureerd te worden zodat de belangrijkste en meest originele erfgoedwaarden die hier nog in de kapel aanwezig zijn terug op hun juiste waarde beoordeeld kunnen worden.

De kelder van de kapel

Een oude natuurstenen brede keldertrap verschaft vanaf de Korte Nieuwstraat toegang tot de voorste kelder met eenvoudig tongewelf. Er werden moderne wijnrekken in geplaatst. In vergelijking met vele oude kelders die in Antwerpen al werden waargenomen, is deze kelder minder indrukwekkend qua uiterlijk dan veel andere kelders. Aan het einde van de voorste kelder (richting tuin) bevindt zich een lage doorgang naar een tweede kleine kelder met tegelvoer. Deze ruimte werd recentelijk als verwarmingslokaal ingericht en het is er wanordelijk. Een moderne trap of sterk verbouwde trap komt uit aan de tuinzijde van de kapel, nabij de vierkante spoelbak met datum (afb.7-8).

Kelder onder het woonhuis nr. 20

Via de kelder aan de straatkant van de kapel werd er een doorgang gemaakt naar de aanpalende kelder (tongewelf) onder het huis op nr. 20. Er is zowel een natuurstenen trap die toegang vanaf de straat verzorgt, als een houten steektrap die onder de trap in het woonhuis (tuinkant) uitkomt. De vormgeving van deze kelder illustreert de historische erfgoedwaarde van het huis op nr.20.

Het interieur van het huis op nr. 20

De beschrijving van dit pand in de inventaris van het bouwkundig erfgoed (blz.28-29) gaat voornamelijk op het exterieur in, maar er werd verwezen naar de schouderstukken en muurankers die een oudere kern doen veronderstellen (afb.5), de rondgang in het huis toont inderdaad veel oude elementen.

Rondgang in het woon/winkelhuis op nr. 20

Op de begane grond van het winkelwoonhuis op nr. 20, werd volgens de bouwaanvraag de etalageruimte rond 1995 omgevormd tot keuken. De oude structuren konden niet meer herkend worden en deze ruimte was niet echt toegankelijk aangezien de sleutel niet beschikbaar is. Er werd rond 1995 een opening gemaakt tussen het voorste deel van de kapel nr. 22 en het winkelhuis op nr. 20 en zo kon er toch naar binnen gekeken worden vanuit de kapel naar het winkelhuis.

De eerste verdieping

Het eerste deel van de trap is vrij recent (afb.25). Op de tussenverdieping hangt een glas-in-loodraam met het opschrift Brugge. Het tweede deel van de oudere trap komt uit op de eerste verdieping. De verdiepingen bestaan telkens uit een voor- en achterhuis. Er kan bovendien op beide verdiepingen een niveauverschil tussen voor- en achterhuis worden waargenomen (bijlage nr. 5).

De kamer aan de tuinzijde bevat oude moerbalken met balksleutels en werd dus in de traditionele bouwtechniek opgericht (afb.26-27). Het decoratieve motief op de balksleutel doet vermoeden dat het om een oud (16de-17de-eeuws) huis handelt. Heel uitzonderlijk is de moerbalk die met rozetten op de zijkant gedecoreerd is, in het voorhuis, dit is uitermate zeldzaam. De trap naar de tweede verdieping lijkt door de uitgesleten treden en het algehele uiterlijk een oude trap te zijn. Op de tweede verdieping zijn eveneens moerbalken met geprofileerde balksleutels ondersteund met consoles zichtbaar (afb.28). Doordat er overal valse plafonds werden aangebracht, kunnen slechts de moerbalken met balksleutels geïdentificeerd worden.

Ook de zolder bevat nog oude spanten met balksleutels volgens de teruggevonden bouwaanvraag uit 1879 zou het houtwerk van deze kamer destijds volledig bezet zijn geweest en zou men een stenen vloer gelegd hebben in verband met de inrichting van deze ruimte als blikslagerswerkhuis.

Het is op deze zolder dat je goed ziet dat de daken van dit huis uit een voorhuis en achterhuis bestaan en dus twee afzonderlijke daken heeft (zie luchtfoto op blz.14).

Samengevat kunnen wij concluderen dat de voorgevel van het woonhuis werd gemoderniseerd tijdens de eerste helft van de 19de eeuw en dat de etalage gewijzigd werd in 1909, maar dat het gehele interieur oude 16de en 17de-eeuwse elementen bevat die op alle verdiepingen in situ aanwezig zijn gebleven.

Aanbevelingen voor verbetering waardestelling erfgoed woonhuis nr.20.

In dit huis heeft men momenteel geen plannen om iets te veranderen aan de bestaande situatie. De vormgeving van de etalageramen werd aangepast en de bouwheer wenst die weer aan te passen aan vorige vergunde toestand.

De appartementen op de verdiepingen worden niet verbouwd maar het lijkt de moeite waard om de valse plafonds te verwijderen zodat de volledige plafondstructuur van

moer en kinderbalken weer zichtbaar wordt en er opnieuw van een meer volledige erfgoeduitstraling sprake kan zijn.

Het westelijke godshuis en het achterliggende volume

In de inventaris beschrijft men het westelijke godshuis op de volgende wijze: "*Aan de westzijde: twee gekoppelde woningen van samen vijf traveeën en één bouwlaag onder een zadeldak (pannen) met klimmende dakkapellen. De bakstenen constructie op een gepikte plint draagt nog schaarse sporen van een traditionele kern in bak- en zandsteenbouw met smeedijzeren muurankers. Deze klimt op tot de 17de of 18de eeuw, maar werd in 1829 vermoedelijk grondig aangepast. Regelmatige ordonnantie met rechthoekige deuren gevat in een hardstenen omlijsting op neuten in de eerste en voorlaatste travee, en verder rechthoekige vensters met hardstenen latei en lekdrempel. Steigergaten onder de geprofileerde daklijst, waarop een houten goot die de voorheen overstekende dakrand vervangt*"[39].

Aan de hand van de bouwsporen kan er vastgesteld worden dat er in het verleden zes traveeën waren. Het huidige uiterlijk van de gevel toont nu onverzorgd en de oude foto's illustreren duidelijk dat de gevel voorheen altijd wit gekaleid of geschilderd was en daardoor een heel andere uitstraling had (afb.9-11). De raamkozijnen waren op de oude foto's wit geschilderd en de deuren waren in een donkere tint uitgewerkt.

De beelden aansluitend op de muur van het westelijke godshuis

Zoals al in de tekst werd aangestipt, blijkt dat er verschillende beelden aanwezig zijn geweest op de binnenplaats.

[39] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4273

Links het oudste beeld (rond 1922)

Beeld staat onder het brede dak op een sokkel.

Rechts Sint-Anna met Maria en een stralenkrans. Circa 1930.

Dit beeld bevindt zich op een ander plaats met afzonderlijke luifel.

Een aantal verschillen tussen deze beelden vallen op:

- andere uitwerking van het type sokkel.
- totaal andere stijl van de beelden maar doordat de foto's van de beelden uit verschillende richtingen werden genomen, is het moeilijk de stilistische en iconografische elementen op een gefundeerde wijze te bespreken.
- onder de sokkel van het vroegste beeld was een devotionele verlichtingsarmatuur bevestigd.
- bij het latere barokke beeld kan een stralenkrans worden herkend, dit was ook bij de beeldengroep in de nis boven de inkom van de kapel aanwezig.

In 1976 zou er volgens de literatuur sprake geweest zijn van een beeld van St.

Jozef onder de luifel, maar daar werd geen beeldmateriaal van teruggevonden.

Het huidige beeld stelt een madonna met kind voor en zou rond 1990 aangebracht zijn. Het staat op een onuitgewerkte sokkel en heeft een blauwe geschilderde achtergrond. Zowel de achtergrond als het beeld zelf komen artificieel over.

Samengevat hebben we dus met een grote verscheidenheid van beelden te maken in de afgelopen eeuw.

Toelichting op de voormalige beelden in de nis van de kapel

Alhoewel men in de aangetroffen literatuur altijd schrijft over de nis met Sint-Anna en Onze-Lieve-Vrouw met een stralenkrans, bleek het niet zo gemakkelijk de iconografische scene op basis van twee oude foto's te identificeren.

Rechts een gesluierde vrouw met een doornenkrans in haar hand, waarschijnlijk Maria. De linker figuur lijkt een stuk kleiner (of is dit optisch bedrog?). De kleding van de kleinere persoon lijkt op een Peplos. Opvallend is het feit dat deze kleinere persoon iets in de hand houdt, maar dat attribuut is niet identificeerbaar op de foto. Bovendien staat de persoon op een object en dat object is op de foto ook moeilijk te identificeren. Daardoor is het niet vanzelfsprekend om deze voorstelling automatisch aan Sint-Anna en de Onze-Lieve-Vrouw met stalenkrans toe te schrijven.

Diverse mensen die met erfgoed bezig zijn, werden geraadpleegd[40] en deelden hun gedachten over de voormalige beeldengroep.

Een neutrale beschrijving kwam van Willem Driesen. Hij omschreef het geheel op de volgende wijze: ‘spiegelboogvormige ondiepe nis met voluten opzij, beeldengroep onder stralenkrans met centraal motief (duif?) onder kroon, metalen steun voor vlaggenstok?, vrouw of knaap in korte tuniek met mantel met korte stok/zwaard en armzwaai (verdwenen stok) op halve maan staande op globe met gevleugeld figuur, vaandel terzijde en cherubijnenhoofdje. Grote figuur (vrouwelijk?) met krans in de hand op lage sokkel, gekeerd naar de knaap?
Tevens merkte hij het metalen brandverzekeringsplaatje van Helvetia (Belgisch) op. Katrien had moeite met de interpretatie van de iconografie. Zij vermoedde dat rechts een vrouw (mogelijk Maria) met doornenkroon in de hand is afgebeeld. En dat er links sprake zou kunnen zijn van een voorstelling van een beer met daarop een mannelijke figuur, maar doordat de attributen niet zichtbaar zijn, kunnen we de persoon niet aan een specifieke heilige koppelen. Bij het zoeken naar heiligen met beren als herkenbaar attribuut trof Katrien beschrijvingen aan die niet onmiddellijk aan de voorstelling verbonden kunnen worden. De enige vrouwelijke heilige die zij vond is Columba van Sens die lastig gevallen werd door een heidense man die vervolgens aangevallen werd door een beer. Zij stuurde de beer weg en de aanvaller bekeerde zich.

Zelf vermoedde ik kortelings dat er misschien een soort draak afgebeeld stond met Sint-Joris. In 1555 besloten de Aalmoezeniers[41] van de stad namelijk om het godshuis ten voordele van de geest van St. Joris te gebruiken. De vertrapping van een draak door Sint-Joris staat symbool voor de overwinning van het Christelijk geloof.

Besluitend kan er vastgesteld worden dat de lege nis, een gemis aan erfgoedwaarden in zich draagt maar dat de scene vanaf een paar oude afbeeldingen niet gemakkelijk geïdentificeerd kan worden[42].

---

40 Katrien Houbey, Lieve Opsteyn en Willem Driesen met dank aan hun hulp.
41 Volgens de literatuur van De Lattin.
42 Het lijkt of deze beelden een latere toevoeging zijn omdat ze niet aansluiten bij het gedachtengoed van de Sint-Annakapel. Misschien duidt dit op een vervanging van de beelden in de nis.

Continuering beschrijving westelijke godshuis en het achterliggende volume

Op afb. 31 kan vanuit het raam van het huis in de Korte Nieuwstraat nr.20 goed gezien worden dat het bij dit godshuis om een smalle dakconstructie gaat en eenmaal binnen is het kleinschalige karakter van het pand ook direct duidelijk. De vormgeving van het dak is gewijzigd, vroeger was er een veel bredere dakrand. De klimmende dakkapellen (afb.31-32) geven nog een karakteristiek uiterlijk aan het dak (pannen) en dienen dus behouden en gerestaureerd te worden.

In het verleden waren de woningen vrijwel zeker onderverdeeld met tussenmuren. De huidige lange smalle ruimte is van recentere oorsprong (afb.36-39). Het schouwkanaal kan slechts op de zolder herkend worden. Het lijkt aannemelijk dat elke woning een individuele schouw had.

De moderne vloer (houten planken) staat bol en zorgt voor een sterke oneffenheid in de vloer. Aan de noordkant van het gebouw maakte men recent een verhoogd platvorm. Aan de zuidzijde bevindt zich een bar uit de restaurant tijd.

Het schrijnwerk is oud maar werd waarschijnlijk tijdens de verbouwing van 1829 gemoderniseerd. De middelste deur hangt aan oudere gehengen en is traditioneel van opbouw. De rechthoekige vensters zijn vleugelramen met vast bovenlicht en kleine roeden verdeling (afb.38) en bestaan uit 24 kleine glasramen. De ramen openen door middel van een houten middenstijl die gedraaid moet worden. De roeden bevatten een geprofileerd uiterlijk. Al deze elementen hebben erfgoedwaarde en zouden best gerespecteerd blijven.

Een gelijkaardige venster (en vensterindeling) werd ook in de zuidoostelijk ruimte aangetroffen (afb.35). In de doorlopende muur vanaf dit pandje is een traditioneel kaarsnisje aanwezig. Verder staat de oude rode deur los tegen een muur nabij de deuropening, dus deze kan indien mogelijk herbruikt worden.

Het plafond van het westelijke godshuis bestaat uit smalle moerbalken (kleine overspanning) met balksleutels (licht geprofileerd) en ondersteund door kleine consoles (afb.36-37). Deze structuur lijkt oud te zijn.

Een houten trapje (recent) verleent toegang tot de zolder. Onder het trapje kunnen nog oudere vierkante vloertegels aangetroffen worden en mogelijk was de gehele vloer van dit godshuis destijds zo betegeld.

Op de zolder zijn de dakspanten nog aanwezig er werden enkele telmerken herkend, maar niet in een chronologische volgorde. De karakteristieke verlichting door middel van de klimmende dakkapellen dient geconserveerd te blijven want dit draagt bij aan het kenmerkende karakter van deze vleugel van het godshuis. Ook in dit gebouw heeft men valse plafonds aangebracht tussen de spanten en deze zouden beter verwijderd worden omdat ze geen meerwaarde aan de erfgoedwaarde van de zolder bieden.

Het verschil in bouwstijl tussen het westelijke en oostelijke godshuis is frappant. Er is veel meer van het authentieke karakter in het westelijke godshuis behouden gebleven dan in de oostelijke vleugel. Het interieur van de oostelijke vleugel werd bezocht maar vormt geen onderwerp van dit rapport.

Uit de rekeningen vernamen wij dat er in 1618 en 1619-20 verschillende huisjes werden opgericht of het hierbij om één of meerdere delen van het westelijke godshuis handelt is door de zeer ingrijpende verbouwingen in 1829 moeilijk na te gaan.

Waardenstelling en aanbevelingen voor restauratie van het erfgoed

De Sint-Annakapel werd beschermd op basis van de historische, artistieke, en oudheidkundige waarden (exterieur en interieur). De volgende erfgoedkenmerken zijn belangrijk om rekening mee te houden:

	Aanwezige waardevolle waarden	Verloren waarden	Te herstellen i.v.m. kansen herwaardering erfgoed.	Herwaardering verloren erfgoed of verwaarloosd.
Historische waarde Exterieur kapel Afb.1-4	Stichting 15de-eeuws gotisch zaalkerk in natuursteen onder gecombineerd zadeldak met kruisende nok (leien) Tuitgevel met schouderstuk. Hoog spitsboogvenster met gotisch maaswerk. De klokkentoren.	Mogelijk de toren (?) zo zou men uit de rekeningen (1609, 1675,1687) kunnen opmaken. Geen klok. Vormgeving klokkentoren vreemd.	Onderhouden natuursteen vervuild op aantal plaatsen.	Toren?
	Zeer fraaie inkomstpoort met nis.	Het gemis van de beelden in de nis.	Beeldengroep.	Beeldengroep in de nis herplaatsen?
Achtergevel Kapel Afb.6-7	Wit geschilderde lijstgevel.	Rechthoekige deuren.	Deuren zouden beter andere vormgeving krijgen.	Beter type deuren plaatsen.

Waardenstelling en aanbevelingen voor de Sint-Annakapel

	Aanwezige waardevolle waarden	Verloren waarden	Te herstellen i.v.m. kansen herwaardering erfgoed.	Herwaardering verloren erfgoed of verwaarloosd.
Historische waarde Interieur afb.17-18 Afb.19	Houten spitsbooggewelf met korbelen. Spitsboogvenster aan straatzijde verdient aandacht. Zuidelijke spitsboogvenster. Kelder aan tuinzijde rommelig ingericht.	Er zijn nog 2 korbelen in situ overige verloren gegaan. Geen beeldmateriaal van overgeleverd. Door slecht binnenraam gaat effect van glas-in-lood verloren. Recent materiaal en vormgeving sluiten niet aan bij de historische vensters. Deuren. Trappen. Volledige inrichting. Pleisterwerk deels afgekapt deel vernieuwd.	Bezien of er geen houtworm in korbelen aanwezig is. Meer zichtbaarheid aan glas-in-lood venster geven. Betere vormgeving van binnendeuren selecteren.	Het interieur is doordat er sinds het eind van de 19de eeuw allerlei functies in het gebouw werden toegelaten, sterk verarmd en heeft veel aan historische en mogelijk artistieke waarde ingeboet. Verbeteren vensters, metselwerk en pleisteren muren.
Artistieke waarde Afb.1-4	17de-eeuwse ingangsportaal met rijk gebeeldhouwde houten deur, mogelijk vernieuwd.	Beeldengroep in de nis. Feit is dat wij eigenlijk de beelden niet hebben kunnen identificeren.	Mogelijk herzien functie nis. Misschien d.m.v. een eigentijdse invulling. Maar de nis vraag om een invulling.	De beelden vormden een fundamenteel deel van de toegang tot de kapel en deze functie is nu verloren gegaan.

	Aanwezige waarden	Verloren waarden	Te herstellen	Kansen herwaardering erfgoed
Oudheidkundige waarde afb.22-23	Kelders met oude trap vanaf de Korte Nieuwstraat en kaarsnissen.			
Afb.12	In kapel	De vloeren	Lijkt niet zinvol aangezien er al twee recentere vloeren liggen.	
Afb.8	Waterput binnenplaats.		Waterput restaureren.	Waterput hoort op deze locatie thuis.
Afb.8	Bewerkte spoelbak terug te vinden in rekening uit 1658.		Er bevinden zich veel horizontale scheuren in de bovenzijde van de bak.	Aandacht schenken aan deze bak want heeft een vroeg traceerbare historiek.

Waardenstelling en aanbevelingen binnenplaats en gevels en dak godshuis

	Aanwezige waarden	Verloren waarden	Te herstellen	Kansen herwaardering erfgoed
Algemene waarde Afb.32-34	Binnenplaats afgekapte gevels	Witte eenheid van de twee vleugels van de godshuizen samen met achtergevel kapel en huis en gang waren op alle afbeeldingen gewit/ gekaleid. Toegangsdeur naar voormalig restaurant eventueel wijzigen (afb.32). De neogotische deuren in kapel en huis nr.20 zijn niet zoals deze zouden moeten zijn.	Witten van de godshuizen. Rechthoekige deuren maken i.p.v. neogotische deuren. Eventueel andere rechthoekige deurvormen terugplaatsen.	De veelvuldige bouwsporen en baksteen gevels dienden niet op deze wijze gezien te worden. Nieuwe eenheid creëren.
Afb.9	Dak westelijk godshuis.	Werd ingekort, in ieder geval van het westelijke godshuis. Ook chronologie telmerken op de spanten loopt niet door.	Het is niet zinvol naar een niet gekende situatie van voor 1829 terug te keren.	
Afb. 9	Voormalige beeldengroepen wijken sterk af van het huidige beeld.	Juiste stilistische beeldengroep Sint-Anna met Maria op arm.	Beeldengroep. Verwijderen blauwe achtergrond.	Terugplaatsen van een beeldengroep die een raakvlak met de stichting en naam van de kapel en het godshuis heeft.
Afb.9-11	Binnenplaats betegeld met straattegels (geen gelijkaardige waarden) i.v.m. bleekhof.	Grasperk (bleekhof) eventueel met pad door het perk.	Gras (bleekhof) op de binnenplaats.	Het gras bleek op de oude foto's een vast element op de binnenplaats te zijn.
Afb.35	Het zuidoostelijke geveltje van een individueel godshuisje.	Dak en schouw en afzonderlijk volume. Toegangsdeur. Gekaleide muren.	Volume van dit godshuisje weer opwaarderen.	Dit kleine pandje hoorde bij het godshuis en kan mee opgewaardeerd worden in het ensemble van de gevels en daken.
Afb.34 middelste foto			Verwijderen luifel tegen de achtergevel van het pand van Dille & Kamille. Het verstoort het zicht op de erfgoedwaarden van de binnenplaats.	

Waardenstelling en aanbevelingen interieur westelijk godshuis

	Aanwezige waarden	Verloren waarden	Te herstellen	Kansen herwaardering erfgoed
Afb. 36-37	Moerbalken met balksleutels gelijkvloers. Oude ramen.	Tussenmuren, schouwen en vloertegels.		
		Huidige vloer gelijkvloers.	Zou beter passen als er een tegelvloer gelegd zou worden.	
Afb.38		Trap lijkt recentere toevoeging.		
Afb.40	Spantconstructie zolder.	Houten vloer ligt onder vinyl.	Verwijderen vals plafond op zolder.	Zolder in meer originele staat tonen.

Waardenstelling en aanbevelingen woning Korte Nieuwstraat 20 en de gang op nr.18

	Aanwezige waarden	Verloren waarden	Te herstellen	Kansen herwaardering erfgoed
Che-waarde Afb.4-5	Voorgevel	Etalage werd doorgetrokken tot aan het trottoir.	Eventueel herzien karakter van etalage.	Meer aandacht voor de gevel zowel qua vormgeving en kleur.
Afb.7	Achtergevel	Traditionele deuren werden vervangen door neogotische deuren.	Eventueel deuren herzien overeenkomstig vormgeving (rechthoekig).	De uitstraling van deze gotische deuren doet afbreuk aan het gebouw.
Afb.24	Kelder (tongewelf). Trap vanaf de straat en een houten steektrap komt uit onder huidige trap.			
Afb.25	Begane grond voorhuis. Zeer sterk verbouwd en dus geen oude erfgoedkenmerken te identificeren. Van toepassing op voorhuis (keuken) en achterhuis (sanitair).	De oude bouwstructuur is niet meer zichtbaar op het gelijkvloers. De gebruikte materialen sluiten niet goed aan bij de historiek van het gebouw.		Meer aandacht voor historisch verantwoorde bouwmaterialen.
Afb.27	Eerste verdieping uitzonderlijke moerbalken met rozet op de zijkant van de balken en uitgerust met fraaie balksleutels. Het rozet motief op de zijkant van de moerbalken is uitzonderlijk.	Kinderbalken zijn niet zichtbaar door aangebrachte valse plafond.	Eventueel verwijderen valse plafonds.	Authentiek plafond moerbalken en kinderbalken en consoles.
Afb.28	Tweede verdieping Moerbalken, balksleutels en consoles.	Kinderbalken zijn niet zichtbaar door aangebrachte valse plafond.	Eventueel verwijderen valse plafonds.	Authentiek plafond moerbalken en kinderbalken en consoles.

Conclusies en aanbevelingen

De historisch en artistieke erfgoedwaarden van de Sint-Annakapel, Sint-Annagodshuizen en de binnenplaats zijn al langer door de bescherming erkent.

Uit dit onderzoek blijkt dat het historische woonhuis op nr.20 in de Korte Nieuwstraat met de toegang (nr.18) een belangrijke historische rol vervulde in de ontwikkeling en toegang van het complex. Een laat 18de-eeuwse bouwtekening toont het voormalige uiterlijk van de rondboogpoort en het interieur van de woning is gebouwd op een traditionele wijze met moerbalkconstructies voorzien van gedecoreerde balksleutels.

Doordat de kapel vanaf het eind van de 19de eeuw voor andere doeleinden werd ingericht (atelier beeldhouwer, boekenmagazijn, opslag melkboer en restaurant) werd het interieur systematisch aangepast en aangetast en zien wij nu feitelijk een relatief leeg gebouw waarbij de voormalige religieuze functie niet meer herkenbaar is. Vloeren en ramen werden heraangelegd en daarvoor gebruikte men niet altijd de meest gepaste vormen en materialen. Alleen het hoge houten plafond bevindt zich nog in situ.

Het is niet precies bekend wanneer de mezzanine werd opgericht.

De straatgevel kant van de kapel is nog steeds indrukwekkend door de monumentale poort, maar het gemis aan de beelden in de nis valt op. De tuinzijde van de kapel is aangetast door de minder goed gekozen neogotische imitatiedeuren, maar dit kan makkelijk verbeterd worden. De waterpomp en de spoelbak stammen uit de 17de eeuw en verdienen het gerestaureerd te worden.

Het vroege kadasterplan geeft een beeld van de binnenplaats van de godshuizen rond 1824 en er lijken kleine volumes gestaan te hebben die mogelijk geleidelijk aan elkaar vergroeid zijn. De vroegste aanwijzingen voor de bouw van 7 godshuisjes werd teruggevonden in de rekeningen van 1618-1620. Door de ingrijpende verbouwing in 1829 kan er echter niet veel van die oude structuur meer herkend worden. Toch is het duidelijk dat het westelijke godshuis de oudste bouwhistorische elementen bevat, zichtbaar in de moerbalken met balksleutels (gelijkvloers) en spanten (zolder). Ook het schrijnwerk is historisch en verdient het geconserveerd te blijven.

De eenheid op de binnenplaats is sinds 1971-72 verloren gegaan, doordat men de gevels ontdaan heeft van de witte pleisterlagen en verflagen. Hierdoor zijn bovendien

bouwsporen zichtbaar die niet gezien moesten worden. Er zou een aanzienlijke meerwaarde voor het erfgoed worden gecreëerd indien deze gevels weer wit gepleisterd of wit gekaleid zouden worden.

Ook de herintroductie van het grasperk of de bleekhof zou een aanzienlijke bijdrage leveren aan de oorspronkelijke sfeer die er heerste op de binnenplaats van de godshuizen. Een stukje groen in de stad, sluit vermoedelijk ook goed aan bij de filosofie van Dille & Kamille waarbij natuurlijke eenvoud en natuurlijke materialen domineren.

De overige herwaardering van het erfgoed, werd in het schema op bladzijden 52-55 voorgesteld.

Bibliografie

De Lattin, A., Evoluties van het Antwerps stadsbeeld. Geschiedkundige kroniek, 6de deel, Antwerpen 1950, blz 64-67.
Goovaerts, B, Schepens, P., Antwerpse steegje en godshuizen, 1981, blz 96-98

Goukens, Lode, Essay voor monumentenzorg 2014. Ontluisterende herbestemming. Kerkelijk Onroerend erfgoed en kooplui in de tempel. Universiteit Gent.,Faculteit Letteren en wijsbegeerte.

Hall, J, Hall's Iconografisch handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende
kunst, Leiden, 1992, blz. 225-226

Van Cauwenberh, George, Gids voor Oud Antwerpen, Antwerpen, 1975.

Van Doorne, Geert, Deuren & poorten, zeven eeuwen techniek en esthetiek, Gent, 1995.

Van Goethem, H., Fotografie en realisme in de 19de eeuw, Antwerpen de oudste foto's 1847-1880, Antwerpen 1990, blz. 262

Vande Weghe, R., Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen, Antwerpen, 1997

Voet, L., Asaert, G., Soly, H., e.a., De stad Antwerpen van de romeinse tijd tot de 17de eeuw, Topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis 1565.

Prims, F. Antwerpsch Straatnamenboek, Antwerpen, MCMXXXVIII,blz. 168

Thys, A, Historiek der Straten en openbare plaatsen van Antwerpen, Antwerpen, 1893, blz. 494-495.

Tolboom, H.J. Venstertraceringen in Nederland, RV bijdrage 18, RDMZ, Zeist, 1998.

Tijs, Rutger, Antwerpen, historisch portret van een stad. Tielt, 2001

Weblinks/

https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/100867

https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4681

Afb. 1) De eerste foto dateert uit circa 1870 en beeldengroep is nog aanwezig in de nis, tevens zijn de vormen (vierkant) van het glas anders. De tweede foto uit het SAA PB-228 dateert men rond 1930, we zien op deze foto ook de etalage van het woonhuis op nr. 20. Dit werd dus overeenkomstig de bouwaanvraag uit 1909 aangepast. De derde foto (PB-2127) wordt rond 1900 gedateerd.

Afb. 2) Foto’s uit het dossier van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (OE Antwerpen). De foto’s zijn niet gedateerd, maar illustreren nog de oude etalage van het winkel/woonhuis op nr.20.

Afb. 3) Stadsarchief SA 098073 oude foto. Het decoratieve element met bol op het fronton is niet langer aanwezig. De twee moderne foto's illustreren dat het oude karakter van de deur behouden is gebleven. Een maskaron en twee op sfinxen lijkende wezens rondom een guirlande. Boven de deur een gevleugeld engelkopje.

Afb. 4) Eenvoudig gotisch zaalkerkje, met tuitgevel met links een zandstenen schouderstuk. Boven het portaal een hoog spistboogvenster met geprofileerd beloop, drieledig hoog-gotisch maaswerk met drie en vierpassen, afgelijnd door spitsbogige waterlijst. Een rechthoekig luik doorbreekt de top. Het aanpalende huis op nr. 20 heeft een eenvoudige lijstgevel. Op nr. 18 de gang die uitkomt op de bleekweide en bij de godshuizen.

Afb. 5) Een oudere foto van het huis op nr.20 (datering onbekend). De gang (nr.18) met moderne vloertegels die toegang verleent naar het Sint-Annagodshuis of Weduwengasthuis. Detail van een bouwtekening SAA, BA 838#16 uit 1794 voor het huis op nr.16 maar ook de gang van nr.18 werd opgetekend. De vierde foto (richting het zuiden) toont de achtergevels van de huizen in de Vleminckstraat (winkel Dille en Kamille).

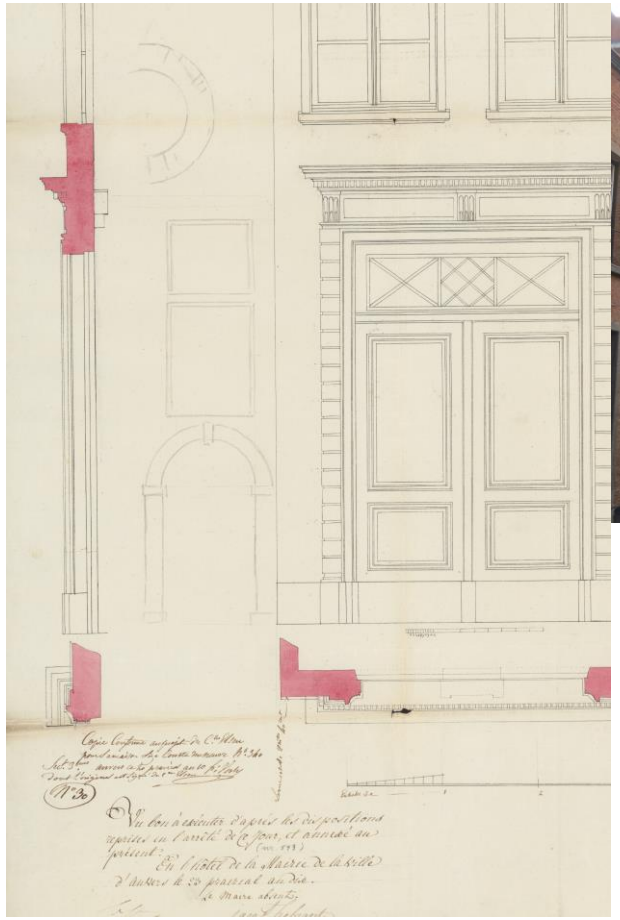

Afb. 6) De achterzijde van de kapel (richting de Korte Nieuwstraat) en de zijvleugels (links en rechts) van de godshuizen. Tegen de achtergevel van de kapel staan allerlei afdakjes onder andere één voor de waterput. Op de tweede foto kijken wij richting de Vleminckstraat en er zitten drie vrouwen op een bankje voor een verticaal uitstekend pandje. Op de derde foto lijkt dat volume afgebroken te zijn. De zijgevel van het pand waar Dille en Kamille in huist, had destijds nog een trapgevel. Links op de achtergrond de Boerentoren (dateringscriterium). Het wit gekaleide karakter geeft een totaal ander beeld van de binnenplaats.

Afb. 7) De eerste foto komt uit het beschermingsdossier Onroerend Erfgoed en deze foto is gedateerd in 1976. De twee andere foto's van de achtergevel werden in 2019 genomen en tonen de gotische imitatie deuren. Op de rechter foto zien wij de twee gotische (nieuwe) deuren.

Afb. 8) Detail van het afdakje (leien) boven de sterk gedegradeerde en onstabiele waterpomp. Rechts van de waterpomp staat een spoelbak nu in gebruik als plantenbak met een een insigne en een jaartal. Op basis van dat wat leesbaar is en de rekeningen lijkt er 1658 te staan.

Foto SA 44119

Foto SA 44117 OF-2829 DATERING 1930

Afb. 9) Op deze oudere zichten zien wij duidelijk dat de muren wit gekaleid waren en dat een deel van het schrijnwerk (de vensters) van het godshuis ook wit waren geschilderd. De deuren lijken in een donkere tint te zijn uitgewerkt.

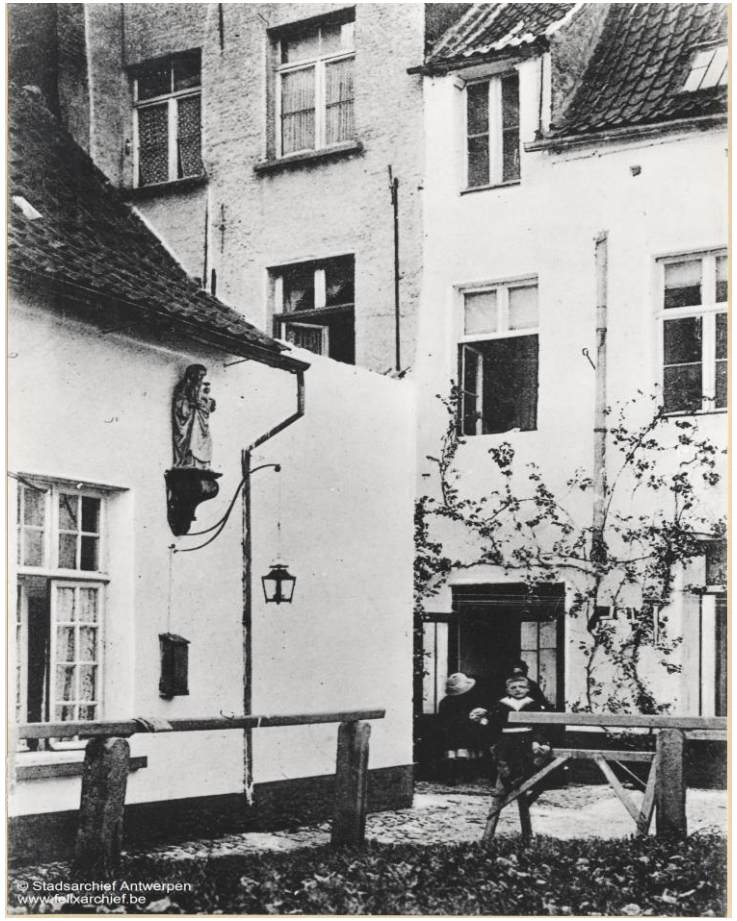

Afb. 10) Oude foto (links) begin 20ste eeuw met zicht op het godshuis, de kapel, het huis op nr. 20 en de gang op nr.18 en het aanpalende pand op nr. 16 destijds met zadeldak nu met modernistische dakconstructie.

Afb. 11) Twee oude zichten van de kapel en de godshuizen met bleekweide. De tweede foto (rechts) is niet gedateerd en we zien dat er een stenen pad werd aangelegd, dit is waarschijnlijk rond 1979 uitgevoerd.

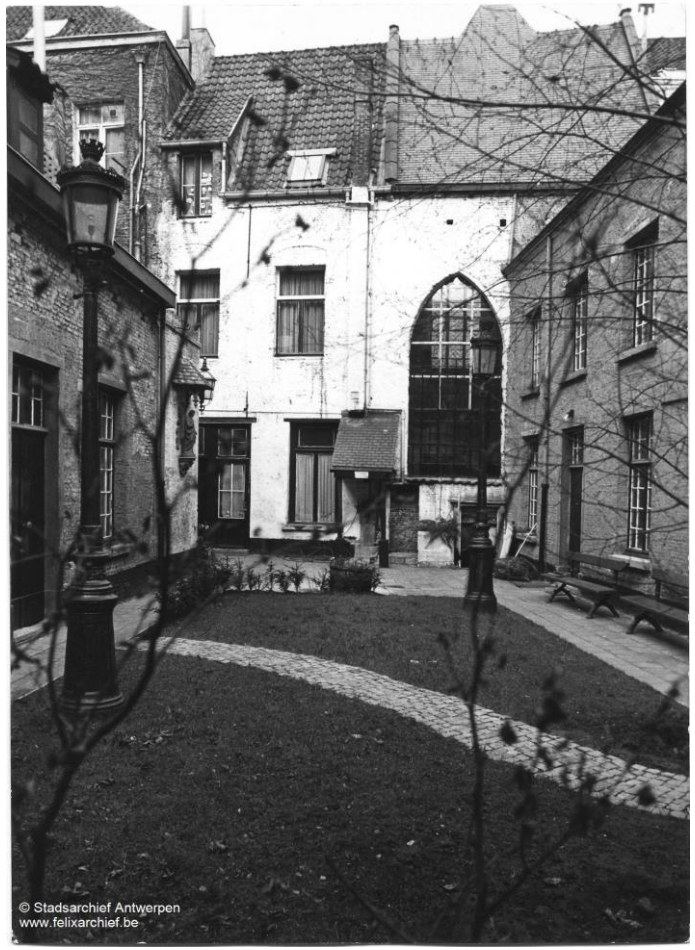

Afb. 12) Zicht op de verbouwde inkom (dubbele deuren) en de erachter gelegen traditionele toegangsdeur in de kapel. Het aangebrachte niveau is modern. De vloer is eveneens modern. De oude deur aan de binnenzijde.

Afb. 13) Naast de entree staat een l-vormige trap. De oudere trap die naar de tussenverdieping voert, ligt langs de portaalzijde van de zaalkerk. Alhoewel de trappaal in de 18de-eeuwse stijl gemaakt lijkt te zijn, bevinden er zich schroeven in het hout en heeft men deze trappaal mogelijke uit een andere context hiernaar toe gebracht. Op de tweede foto zien wij dat de plaats van de treden niet overeenkomt met de locaties waar de treden werden ingelegd. Het houtwerk onder de trap is recent.

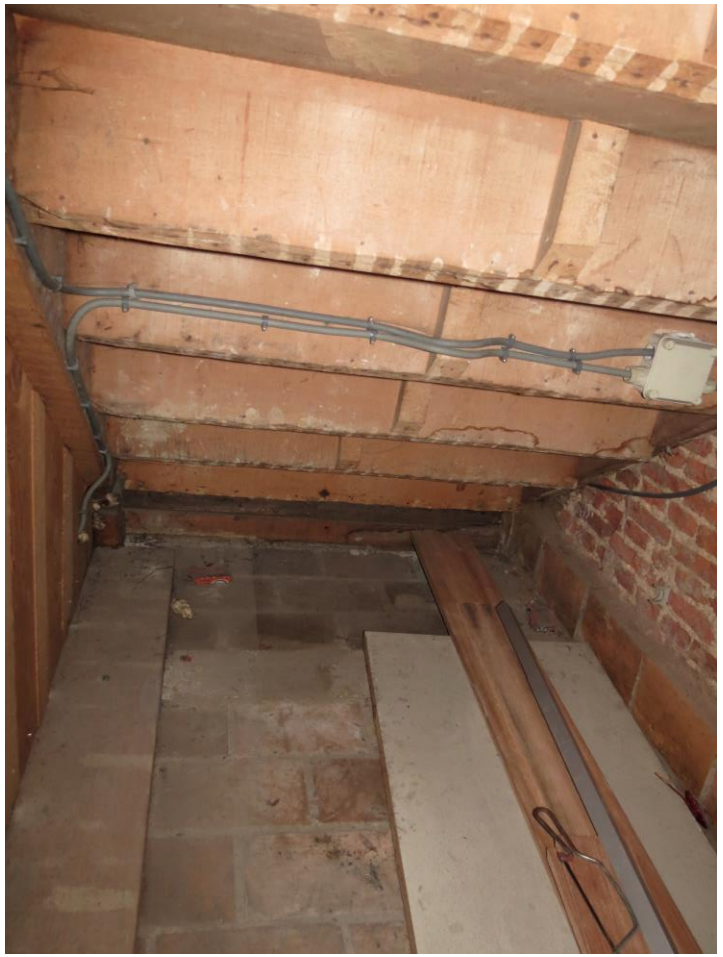

Afb. 14) Nog enkele details van de trappaal en de decoratieve balustrade. Voorts de moderne vloertegels. Rechts onder de trap bevindt zich een deurtje.

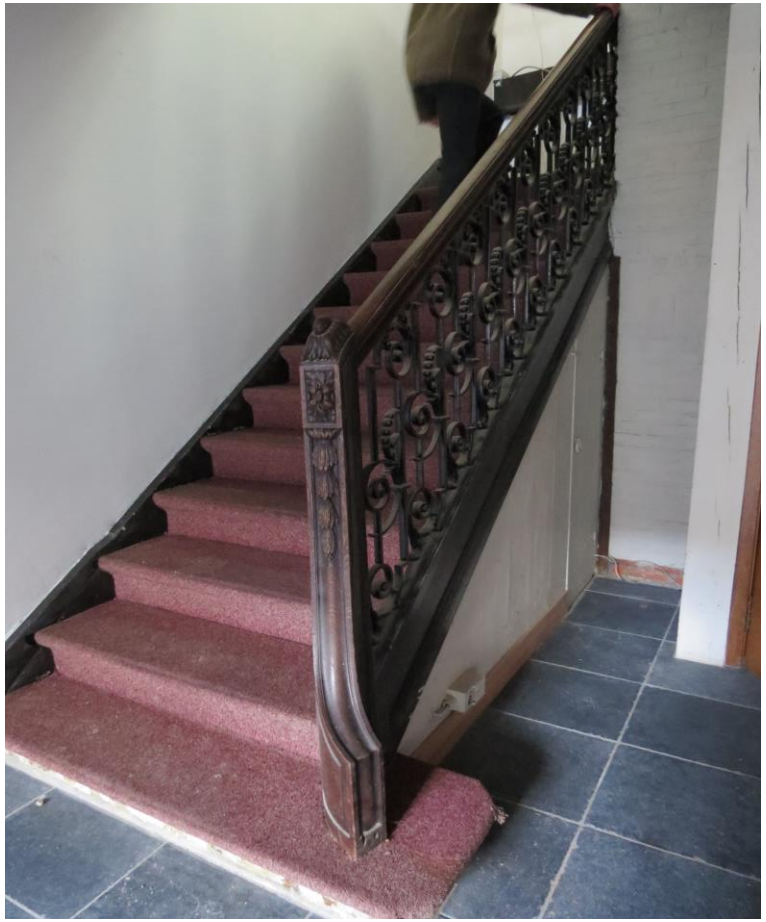

Afb. 15) Zicht op de oostelijke zijmuur. De kalklaag op de muren werd verwijderd, daarbij verwoeste men een groot deel van de bakstenen. De moerbalk is een imitatiebalk en de donkere rondvormige plek op het plafond toont waar er recentelijk een bar was aangebracht. Rechts in de hoek een hekje (voormalige luik naar de buur?).

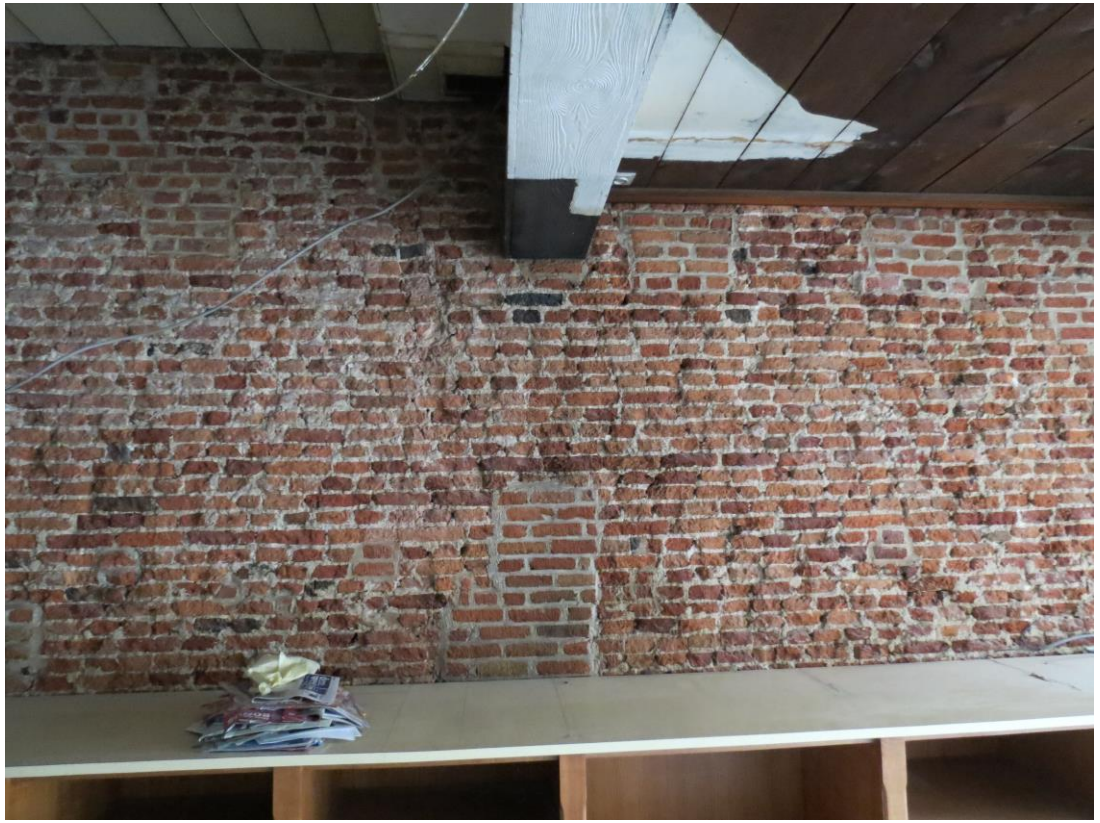

Afb. 16) Een detail van de recente tussenverdieping en een zicht op het authentieke houten plafond. Het hoge spitsboogvenster is aan de binnenzijde sterk aangetast en hetzelfde geldt voor de onderzijde van het venster. Aan de onderzijde van het raam is een allegaar van metselwerk waar te nemen. Diverse typen stenen en de bakstenen lijken hier als vulmiddel in alle richtingen te zijn gelegd. Verder is er ook recent metselwerk aangebracht. Delen van het barokportaal steken boven het venster uit. Het pleisterwerk werd afgekapt. Nieuw metselwerk werd aangebracht en men plaatste een voorzetraam in hout.

Afb. 17) Zicht op het houten plafond met moerbalken die rusten op decoratieve korbelen deze zijn in zwaar gehavende vorm overgeleverd. Er zitten vele gaatjes rondom de korbelen (houtworm?).

Afb. 18) Detail van het plafond met enkele muurankers. Op een aantal plaatsen lijkt sprake te zijn van vochtplekken.

Detail van het kleine deurtje in de oostelijke muur van de kapel.

Afb. 19) In de oostelijke muur van de kapel bevindt zich een mooi raam met driepassen en vier- afgezet met natuursteen. Het gewijzigde raam aan de zuidkant doet afbreuk aan deze zijde van de kapel, het is buitensporig groot en in moderne materialen vervaardigd. De bouwsporen van het veel oudere kleine raam zijn nog zichtbaar. De rechter foto toont de brede metalen afvoer pijp die ervoor moet zorgen dat de warme lucht weer naar beneden wordt gezogen.

Afb. 20) Hier bevinden wij ons nog aan de zuidkant van de kapel (tuinkant) en de afvoerpijp lijkt niet op een erg esthetische wijze te zijn aangebracht in het interieur van een beschermde kapel. De houten balken verwijzen mogelijk naar een ander voormalig deel van de kapel (?).

Het moderne schrijnwerk (deuren) hoort niet in deze context. De tweede foto toont twee nissen. De derde foto is in de hal van het huis op nr. 20. Hier werd een ander houtwerk voor het sanitair gebruikt.

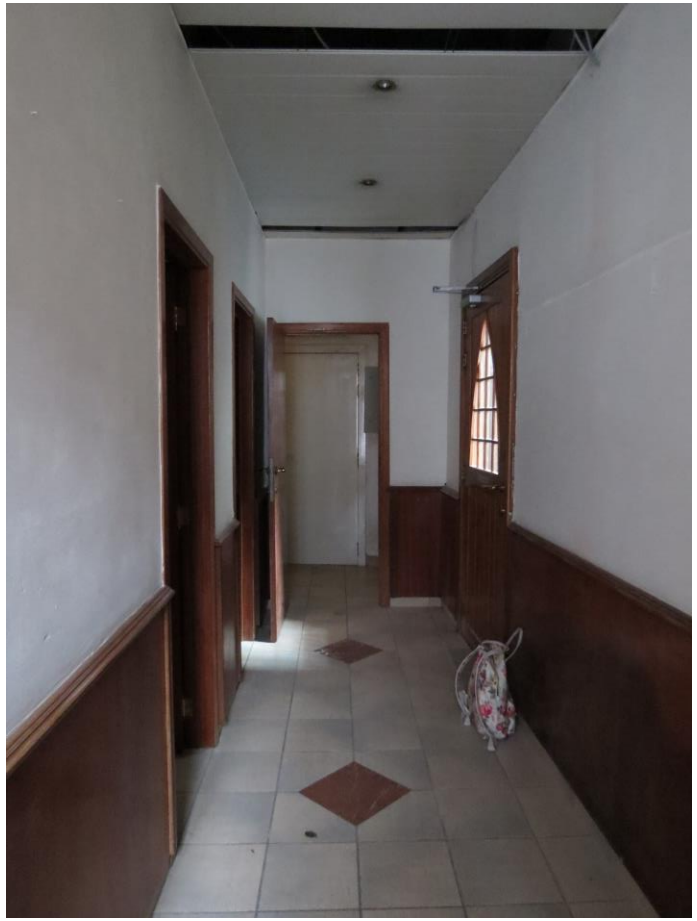

Afb. 21) De foto en het oude plan uit 1824 illustreren dat het afzonderlijk verticaal geplaatste pand bij het aanpalende huis in de Vlemeninckstraat nr.7 hoorde. De pijl met stippeltjeslijnen verwijst duidelijk naar deze toestand. Voor zover op de foto kan worden waargenomen bevond er zich geen ingang (deur of venster) aan deze zijde van het gebouw.

Afb. 22) Het houten deurtje rechts naast de monumentale poort verschaft door middel van een oude stenen trap toegang tot de kelder vanaf de Korte Nieuwstraat. De kleine doorgang op de rechtse foto komt uit in de hoger liggende kelder van het woonhuis op nr.20.

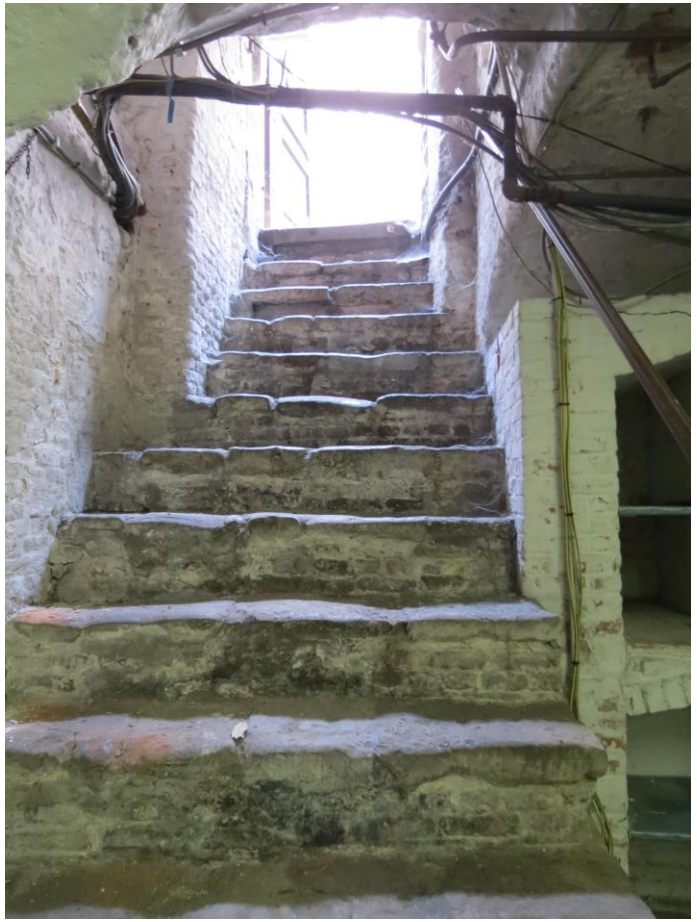

Afb. 23) Achterkant kelder (tuinkant) onder de kapel, nieuwe bakstenen trap, alle afvoeren van het restaurant lopen hier kris kras door elkaar.

De tegels lijken iets op de tegels die in de kapel liggen maar deze in de kelder vertonen veel sporen van gebruik.

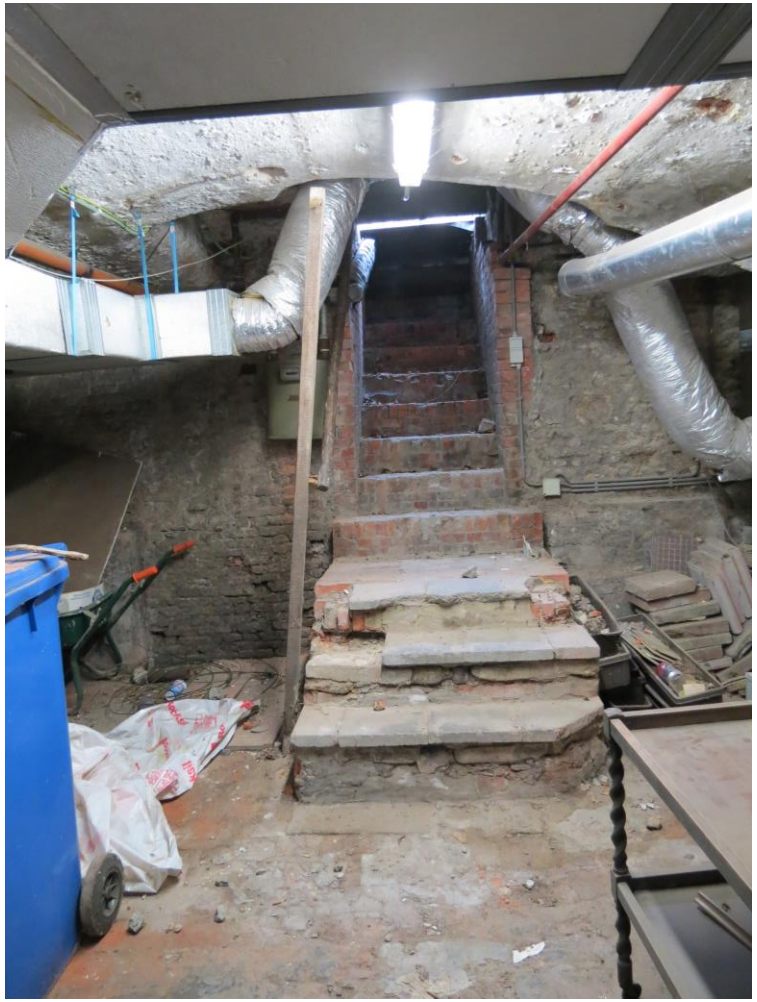

Afb. 24) Kelder onder voorhuis Korte Nieuwstraat nr. 20 .

Steektrap van hout in het huis op nr.20 die eveneens in de kelder uitkomt bij een luik in de vloer.

Afb. 25) Begane grond woonwinkelhuis nr.20 met ‘modern sanitair’. Trap naar eerste verdieping eerste deel is recent. Glas-in-loodraam met Vlaamse Leeuw en opschrift Brugge uit andere context hier toegevoegd.

Afb. 26) De trap in het huis op nr. 20 vertoont oude kenmerken. Op de derde foto (eerste verdieping) zien wij traditionele moerbalken in het achterhuis , die gedecoreerd zijn met balksleutels. In de inventaris schrijft men dat dit huis in het begin van de 20ste eeuw verbouwd werd door het bestuur der burgerlijke godshuizen maar de vroege kern is duidelijk nog in situ zichtbaar.

Afb. 27) Op de eerste verdieping aan de tuinkant van het huis op nr. 20 werden deze decoratieve balksleutels herkend. Het decoratieve motief gaat waarschijnlijk terug tot de 17de of 16de eeuw. Aan de straatkant bevinden zich op de zijkant van de moerbalk rozetten. Dit ben ik nog niet eerder tegengekomen en illustreert dat het huis rijk gedecoreerd is geweest.

Afb. 28) Uitgesleten trap naar de tweede verdieping. Ook hier vallen de moerbalken met eenvoudig geprofileerde balksleutels op. De balken worden ondersteund door consoles.

Afb. 29) Voorhuis met moerbalk op de tweede verdieping. De spanten op de zolder.

Afb. 30) Enkele details van de balksleutels met eenvoudig geprofileerd motief op de zolder.

Afb. 31) Zicht vanuit het dakraampje op de zolder van het woonhuis op nr.20 op de westelijke vleugel van het Sint-Annagodshuis.

Op de badkamer op de zolder (tweede verdieping) zijn aan de achterzijde van de muur nog consolen waar te nemen.

Afb. 32) Exterieur westelijke godshuis, grenst aan de zuidzijde aan de achtergevel van de Vleminckstraat 7-9. De deur uiterst links vormde de toegang tot het restaurant ‘t Asjetje. We zien op deze foto’s dat er veel bouwsporen in de gevel herkend kunnen worden. Zo kan er tussen de twee ramen een spoor van een voormalige deur geïdentificeerd worden.

Afb. 33) Travee vier en vijf van het westelijke godshuis. Ook in dit deel zijn veel herstellingen van het baksteenwerk zichtbaar.

Afb. 34) De achterkant van de kapel en het woonhuis op nr. 20. De Centrale foto en rechts tonen een impressie van het oostelijke godshuis, huidige toestand en gekaleide in het verleden.

Afb. 35) Vanaf de binnenplaats komen wij via een opslag in het voormalige oude godshuisje. Het raam heeft dezelfde vormgeving als in de godshuizen. In de oostelijke muur is nog een traditioneel kaarsnisje zichtbaar. De vroegere deur staat hier nog en zou herbruikt worden en kan als voorbeeld voor de overige deuren dienen.

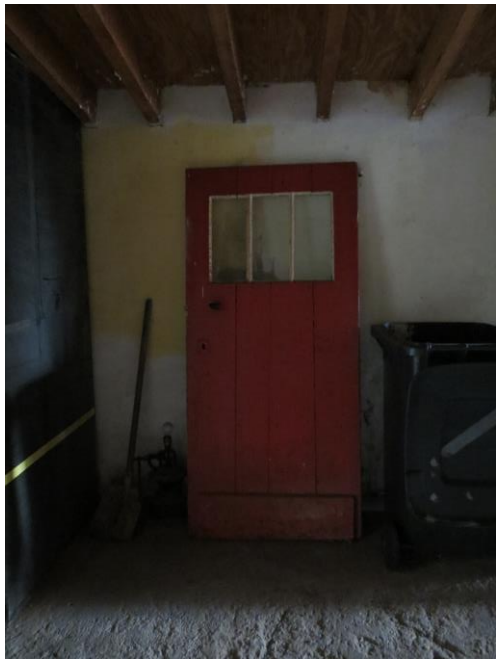

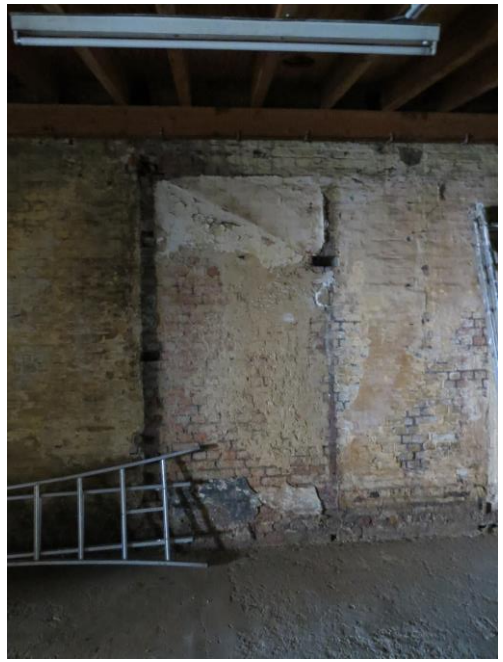

Afb. 36) Het interieur van het westelijke godshuis, recentelijk bekend onder de naam ‘t Asjetje.

Het meest opvallend op het gelijkvloers zijn de moerbalken met eenvoudige balksleutels.

Afb. 37) Enkele details van de moerbalken met eenvoudig uitgewerkte balksleutels, ondersteund door consoles.

Afb. 38) Enkele details van het oudere schrijnwerk met onderverdeling met houten roeden in licht geprofileerde vorm. De scharnieren zijn ingelegd. De trap is uitermate smal en versleten maar lijkt ook niet authentiek te zijn.

Afb. 39) De spantconstructie op de zolder. Het gaat om een uitermate smal oppervlak. Op de zolder kan de plaats van één schouwkanaal nog worden waargenomen.

Afb. 40) ‘t Asjetje opvallend zijn de lange muurakers en de vele bouwsporen. De plint is nog altijd in het zwart uitgewerkt.

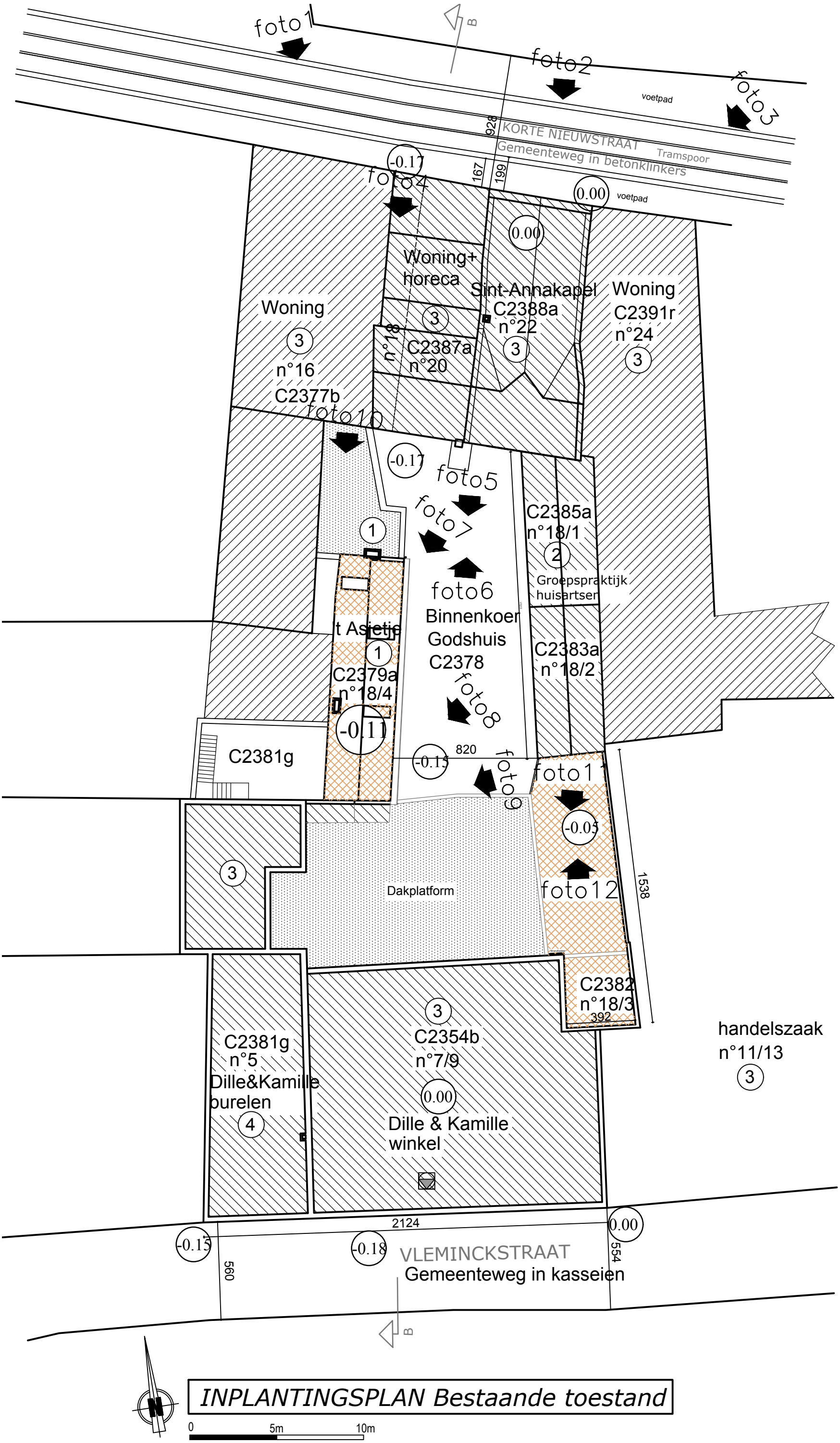

INPLANTINGSPLAN Bestaande toestand

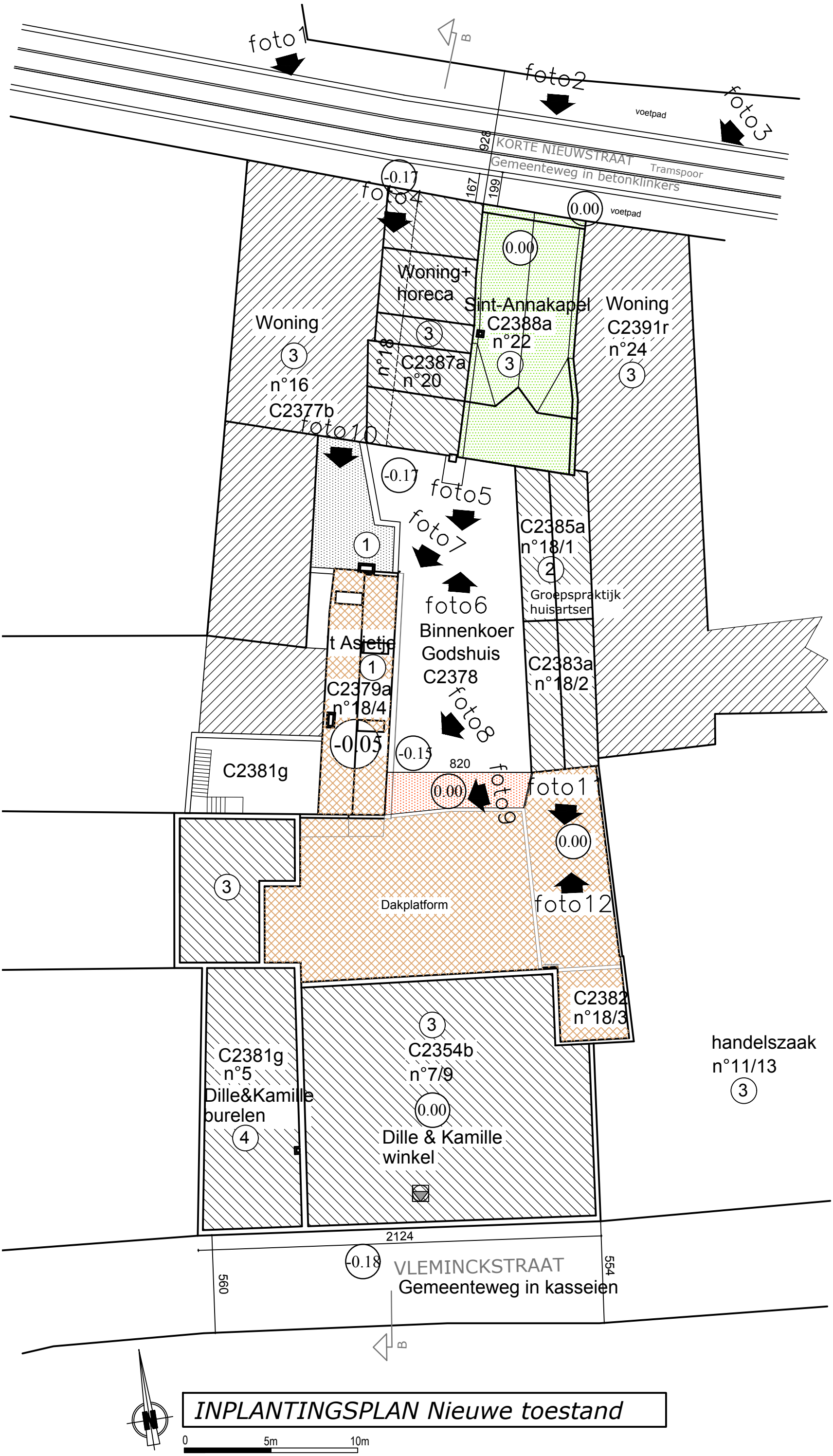

INPLANTINGSPLAN Nieuwe toestand

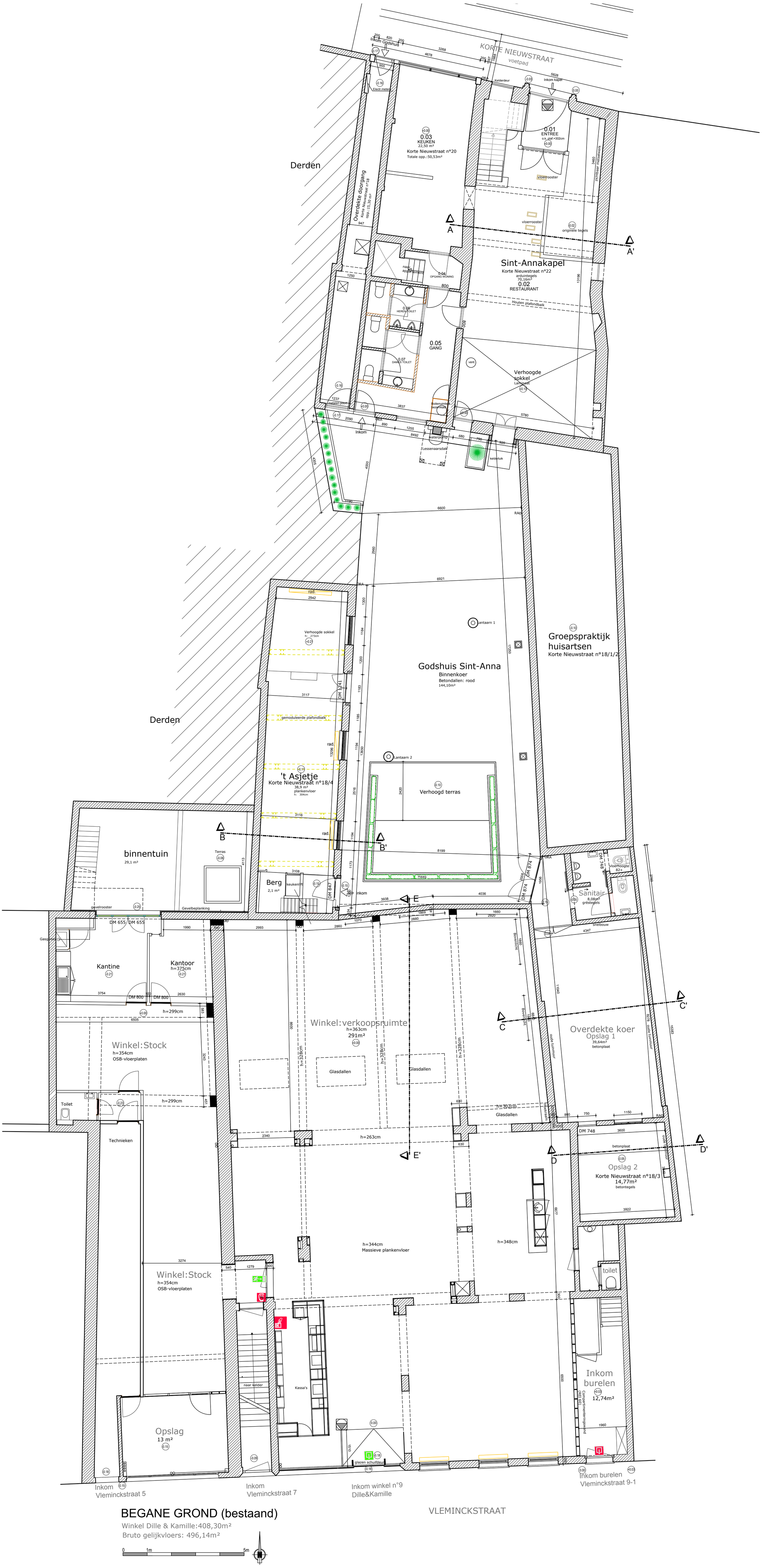

BEGANE GROND (bestaand)

Winkel Dille & Kamille:408,30m²
Bruto gelijkvloers: 496,14m²

0 1m 5m

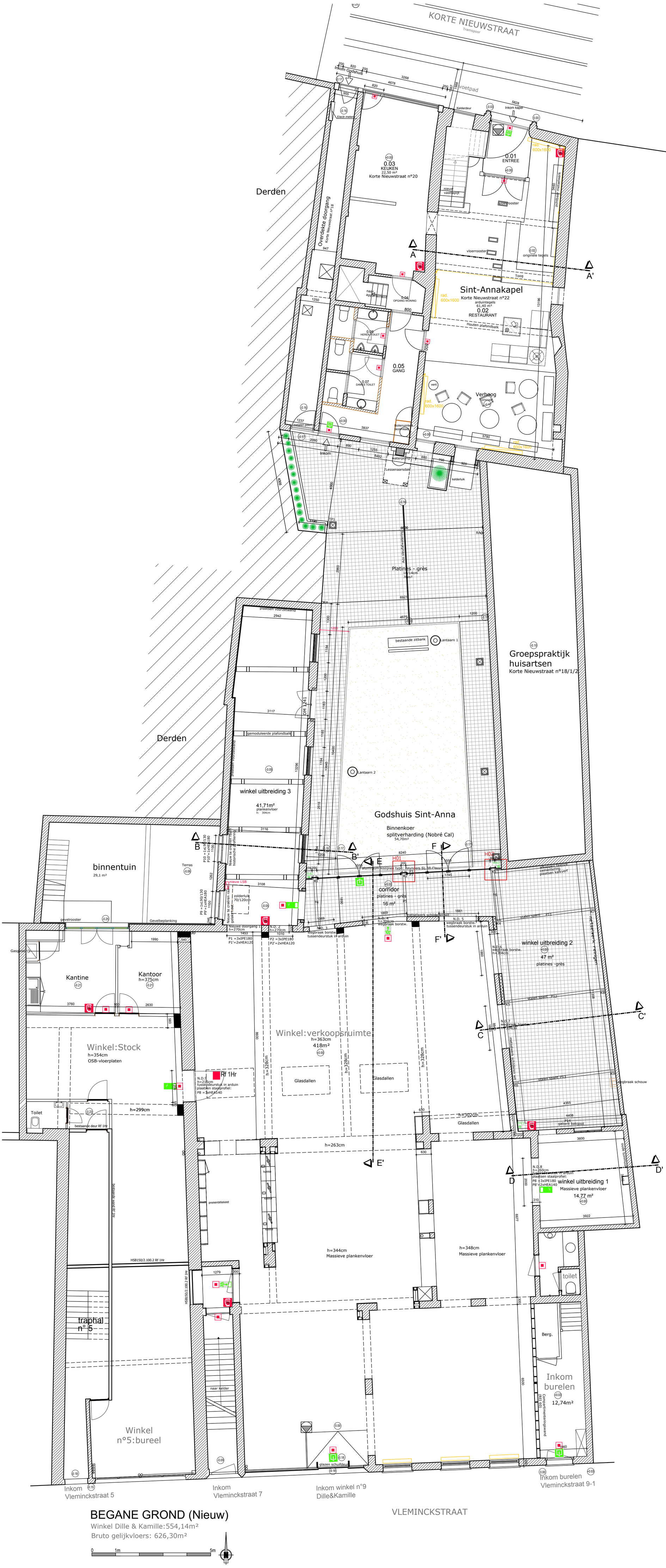

BEGANE GROND (Nieuw)

Winkel Dille & Kamille:554,14m²

Bruto gelijkvloers: 626,30m²

0 1m 5m